

Rabštejnské údolí

Petr Joza

Historie průmyslové výroby a koncentračních táborů v Rabštejně u České Kamenice

Obsah

- 1 Úvod
- 2 Rabštejn v pramenech a literatuře

I. Rabštejn od prvních přádelen do zahájení letecké výroby

- 3 O názvu Rabštejn
- 4 Vzestup a pád průmyslového impéria Franz Preidl

II. Zbrojní výroba, zajatecké tábory a koncentrační tábor Rabštejn

- 5 Stručný vývoj firmy „Weser“ - Flugzeugbau G.m.b.H. Bremen před jejím příchodem do Rabštejna
- 6 Velké stěhování
- 7 Počátky letecké výroby v Rabštejně
- 8 Další zahraniční závody
- 9 Školící dílna v Liberci
- 10 Zaměstnanci a zahraniční dělníci
- 11 Zahraniční dělníci v Rabštejně
- 12 Jägerprogramm
- 13 Koncentrace výroby v Rabštejně
- 14 Podzemní továrna
- 15 Poslední úkol rabštejnského závodu
- 16 Pobočný provoz Velenice
- 17 Nové pracovní síly
- 18 Zajatecké tábory
- 19 Koncentrační tábor Rabštejn
- 20 Poslední dny války
- 21 Konec výroby v Rabštejně

III. Česká Kamenice a Rabštejn v prvních poválečných letech

- 22 Česká Kamenice po květnu 1945
- 23 Internační středisko Rabštejn
- 24 Vláda bíče
- 25 Zločin a trest
- 26 Epilog
- 27 Přílohy
- 28 Literatura

Úvod

Je to již více než dvacet pět let, co byla vydána poslední práce zaměřená na historii nacistického koncentračního tábora v Rabštejně u České Kamenice. Od té doby se mnohé změnilo. Historie již není podřízena politické objednávce a navíc je dnes nesrovnatelně jednodušší studovat archiválie týkající se vyšetřování válečných zločinů a poválečné zbrojní výroby, které ještě před několika málo lety podléhaly utajení. Prostřednictvím elektronických médií dnes není problém

navazovat kontakty s institucemi a jednotlivci v zahraničí, včetně těch za někdejší „železnou oponou“, kteří byli pro dřívější autory beznadějně nedosažitelní a vzhledem k politické situaci i nepřijatelní. Dnes již také neexistují témata, o kterých není radno mluvit, aby autor „nenarazil“. V případě Rabštejna existovala „zakázaná“ témata hned dvě. Předně se jednalo o poválečnou historii koncentračního tábora a zločiny spáchané zde československými vojáky, a dále šlo o poválečné události v České Kamenici, jejichž pravdivé líčení se neshodovalo s oficiálním obrazem osidlování pohraničí.

Spousta obyvatel z bezprostředního okolí má jen velmi mlhavou představu o tom, co se vlastně v Rabštejně dělo a poté co před více než deseti lety skončily „povinné“ a stranou a vládou dirigované oslavy osvobození od nacismu, veřejnost na toto smutné místo trochu zapomněla. Po smrti neúnavného propagátora rabštejnského památníku Jana Marka z Děčína roku 1997 již nezbyl nikdo, kdo by se historií Rabštejna vážně zabýval.

V poslední době projevují zájem o Rabštejn především speleologové, zájemci o vojenskou techniku, která se tu dříve vyráběla, a hledači různých „tajných chodeb“. Každodenní utrpení vězňů v nacistickém i pozdějším „lidově-demokratickém“ koncentráku zůstává poněkud stranou.

Tato kniha by měla poskytnout alespoň základní informace zájemcům o všechny aspekty rabštejnské historie. Na následujících stranách rozhodně není vyčerpáno vše, co je o daném tématu známo - jen životní osudy jednoho každého rabštejnského vězně by vydaly na román. Pro přehlednost je kniha rozdělena do tří tématických okruhů. První je věnován období od založení rabštejnských přádelen až po jejich zabavení pro účely letecké výroby, druhý popisuje rozmach letecké firmy „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. v Brémách v rámci nacistického zbrojního průmyslu, její postupné přeložení do Sudet a stále větší bezohlednost, se kterou uskutečňovala svůj výrobní program, až po vyvrcholení v podobě pracovního nasazení vězňů koncentračního tábora. Třetí tématický okruh se týká poválečného období, přičemž se zde neomezujeme jen na samotný rabštejnský koncentrační tábor, který po válce sloužil dál, ale také na pohnuté události v České Kamenici, které se sice historie tábora samotného dotýkají jen okrajově, zároveň však rozhodujícím způsobem dokreslují charakter poválečné doby, která v konečném důsledku umožnila to, co se v Rabštejně dělo.

Vzhledem k velké roztržitosti pramenů a nedostupnosti literatury byl autor odkázán na pomoc a pochopení mnoha ochotných pomocníků, bez jejichž příspěví by tato práce nemohla v tomto rozsahu vzniknout. Za podporu při vyhledávání podkladů v německých archivech a obstarání literatury autor děkuje panu dr. Hartmutu Pophankenovi z Brém, panu Jörgu Skriebeleitovi z KZ-Gedenkstätte Flossenbürg a paní Karin a Rosemarie Schoppe z Drážďan. Za upozornění na řadu zajímavých pramenů v českých archivech autor děkuje panu Miroslavu Veselému z Děčína.

Následující stránky svým obsahem rozhodně nepatří mezi zábavnou literaturu - mluví o spoustě lidského utrpení a o nikdy nepotrestaném bezpráví. Přesto je potřeba si je přečíst a také o nich přemýšlet. Jen tak zabráníme tomu, aby se podobné věci již nikdy neopakovaly.

Rabštejn v pramenech a literatuře

Získání autentických pramenů k historii Rabštejnských továren a okolních táborů je velmi složité. Písemnosti textilní firmy Franz Preidl se zčásti dochovaly a mohly být pro tuto práci využity.¹ Archiv rabštejnské pobočky firmy Weserflug, který by byl pro zpracování válečné historie podniku klíčový, ale bohužel k dispozici není. V Rabštejně se přitom nacházel nejen archiv této pobočky, ale roku 1942 sem byl vzhledem k náletům na severní Německo převezen i archiv hlavního závodu z Brém.² Písemnosti, jak se zdá, nebyly v květnu 1945 zničeny, ale převzaty alespoň zčásti Ministerstvem národní obrany a částečně též národním správcem, který byl do továrny dosazen.³ Co se s nimi dělo dál, není známo. Ani písemnosti brémského vedení podniku z let 1942 - 45 se nedochovaly. Celý archiv firmy byl zničen při náletu 6. 10. 1944, kdy po přímém zásahu zcela vyhořela bývalá budova firmy Lloyd v Brémách, kde se ředitelství WFG nacházelo. Písemnosti vzniklé v období po tomto náletu ukořistila v dubnu 1945 britská vojska v dolnosaském Visselhövede a od té doby o nich není žádných zpráv.⁴ V archivu firmy Daimler-Benz Airoospace Airbus, Werk Bremen, která je po několika fúzích nástupnickou organizací WFG, se nachází asi 6 archivních metrů písemností týkajících se historie firmy Weserflug. Tento materiál sesbíral po roce 1945 od bývalých zaměstnanců WFG bývalý ředitel podniku Feilcke s cílem zpracovat na jeho základě historii podniku. Písemnosti bohužel nejsou uspořádány a vzhledem ke stěhování není archiv přístupný.⁵

Vývoj rabštejnské pobočky továrny Weserflug a okolních táborů můžeme tedy sledovat jen zprostředkovaně z korespondence vedení továrny s úřady, dvou souhrnných zpráv a ze vzpomínek pamětníků.

Korespondenci firmy Weserflug můžeme vysledovat mezi písemnostmi děčínského landratu, kde se nachází celá řada dílčích zmínek o územním rozšiřování továrny. Tento poměrně obsáhlý fond nám navíc dává prostřednictvím několika složek spisů týkajících se zahraničních pracovních sil náhlédnout do každodenního života totálně nasazených dělníků. Většinou se přitom jedná o řešení přestupků, pátrání po uprchlících nebo vyřizování různých žádostí.⁶

Dnes bohužel nejsou k dispozici archivy pracovních úřadů, a to jak na okresní, tak i na župní úrovni. Tyto pro poznání vývoje podniku klíčové písemnosti byly zlikvidovány nejspíše samotnými úředníky těchto úřadů na přímý rozkaz berlínského ministerstva vnitra krátce před skončením války.⁷

Několik drobností týkajících se rabštejnských továren, pracovních táborů a koncentračního tábora se nachází v písemnostech Úřadu vládního presidenta v Ústí n. L., Živnostenského dozorcího úřadu v Ústí n. L. a Obchodní a živnostenské komory v Liberci.⁸

Ke zdokumentování výstavby podzemní továrny jsou při neexistenci jiného materiálu rozhodující žádosti o zvýšené přídělky potravin pro stavební dělníky, které se - bohužel jen pro závěrečné období stavby - dochovaly ve fondu Horního úřadu Teplice.⁹

Jediný archivní materiál, který se zabývá přímo výrobou letadel v Rabštejně, jsou čtyři složky spisů z léta 1945, kdy ministerstvo národní obrany zkoumalo možnost pokračování výroby vrtulníků Fa 223E v prostorách Rabštejna. Tento spis se dnes nachází ve fondu MNO 1945 ve vojenském historickém archivu v Praze.¹⁰

¹ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Podnikový archiv František Preidl Česká Kamenice*

² Hartmut Pophanken, *Gründung und Ausbau der „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. 1933 - 1939. Unternehmerisches Entscheidungshandeln im Kontext der nationalsozialistischen Luftrüstung*, Bremen 1998, (dále jen Pophanken) s. 136 s odvoláním na dopis ředitele firmy Weserflug Fritze Feilckeho bývalému generálnímu řediteli Deschimag Franzi Stapelfeldtovi z 16. 6. 1947.

³ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 303 (zpráva o stavu továrny Weserflug v Rabštejně k 8. 5. 1945 zpracovaná ředitelem Jungnickem - dále jen Jungnick). Na technickou dokumentaci a další písemnosti dosud uložené v závodě se odvolávají také pracovníci ministerstva národní obrany, kteří v létě 1945 rabštejnský podnik navštívili.

⁴ Pophanken s. 136

⁵ Pophanken s. 136 a násl.

⁶ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*

⁷ SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního presidenta Ústí n. L.* (nezpracované dodatky)

⁸ SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního presidenta Ústí n. L.* a fond *Živnostenský dozorcí úřad Ústí n. L.* a SOKA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*.

⁹ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Horní úřad Teplice*, K - 18.

¹⁰ VHA Praha, fond *MNO 1945*, i.č. 4485, č.j. 1154, K - 84; i.č. 6268, č.j. 851, K - 120; i.č. 6286, č.j. 1765, K - 120; i.č. 6400, č.j. 27/7/4, K - 120.

Také z písemností správy koncentračního tábora Rabštejn se nedochovalo nic. Výjimkou je jen osobní karta vězně Sommera, uložená dnes ve sbírkách Okresního vlastivědného muzea v Děčíně.¹¹ O příchozech a odchodech vězňů do rabštejnského koncentračního tábora si však můžeme udělat poměrně přesný obrázek na základě předávacích soupisů uložených v archivu Informační a vyhledávací služby Mezinárodního Červeného kříže (International Tracing Service) v německém Bad Arolsen. Kopie těchto soupisů jsou spolu se dvěma dopisy vězňů uloženy v Okresním vlastivědném muzeu v Děčíně.¹² Několik autentických jednotlivin se vztahem ke KT Rabštejn je uloženo a archivu Památníku Terezín. Zde se zároveň nachází část pozůstalosti Jana Marka, který se již dříve historií KT Rabštejn zabýval. Druhá část jeho pozůstalosti je uložena v SOkA Děčín. Součástí této druhé části pozůstalosti je mj. cenná sbírka vzpomínek bývalých vězňů koncentračního tábora v Rabštejně.¹³

Z rabštejnského zajateckého tábora se dochovala kniha nadepsaná *Schicht-Buch Kgf. Arb. Kdo. Nd.-Kamnitz*.¹⁴ Z ní se dozvídáme nejen jména jednotlivých sovětských a francouzských zajatců, ale také místo a datum jejich pracovního nasazení u různých firem v České Kamenici a okolí.

Vzpomínky a některé autentické archiválie týkající se internačního střediska Rabštejn v letech 1945 - 46 a procesu s masovým vrahem Kuhnem uchovává ve svém archivu Heimatverband Kreis Tetschen-Bodenbach e. V. v Nördlingenu.¹⁵

Poměrně obsáhlá dokumentace týkající se činnosti internačního střediska Rabštejn je součástí písemností bezpečnostního referátu ONV Děčín uložených ve Státním oblastním archivu v Děčíně. Mezi těmito spisy se nachází také zpráva o stavu podniku Weserflug k 8. 5. 1945.¹⁶ Mezi písemnostmi ONV se podařilo nalézt ještě několik dalších drobnějších dokladů k poválečné činnosti firmy Weserflug v Rabštejně a její pobočky v Libouchci (např. vydání ochranných listů pro německé odborníky) a několik dalších drobností se nachází také ve fondech bývalých národních výborů v České Kamenici, Kamenické Nové Vísce a Janské. Všechny tyto fondy jsou uloženy v SOkA Děčín.

Doklady o výstavbě pobočného závodu rabštejnské továrny ve Velenicích u České Lípy se nachází v SOkA Česká Lípa v rámci fondů Archiv města Nový Bor.¹⁷

Archiv Ministerstva vnitra v Praze uchovává několik operativních svazků, které Státní bezpečnost shromáždila v průběhu 60. a 70. let v rámci akce Mozaika, jejímž cílem bylo vypátrat a potrestat válečné zločince. Tyto materiály byly roku 1976 z velké části předány k dalšímu šetření úřadům SRN, které rovněž vedly trestní řízení s cílem odsoudit konkrétní osoby za válečné zločiny v Rabštejně. Uvedený spis je dnes uložen u Zentralstelle der Landesjustizverwaltungen v Ludwigsburgu. Obdobný spis by měl existovat také k procesu s Helmutem Kuhnem, který se po skončení války podílel na vraždách svých německých spoluvězňů. Spis se patrně nachází v archivu věznice Hamburg-Fuhlsbüttel, z důvodu utajení osobních dat je však k historickému zpracování nepřístupný.

Pravděpodobně nejméně autentických pramenů se dochovalo k poválečné činnosti vojenské jednotky škpt. Dovary a předsedy MSK Charouse v České Kamenici. Všechny soudní spisy byly skartovány a nebyť obsáhlého článku v časopise Dnešek, který cituje i řadu úředních písemností, nebylo by již možné běh událostí rekonstruovat.¹⁸ Několik drobností k tomuto tématu obsahuje také archiv MNV Česká Kamenice, archiv ONV Děčín a městská kronika.¹⁹

Výčet pramenů uzavírá fotografická dokumentace. Děčínské okresní muzeum uchovává kolekci 25 ks originálních fotografií z výstavby jednotlivých výrobních hal v Rabštejně a Janské v letech 1944 - 45. Řada dalších fotografií se v muzeu nachází v podobě reprodukcí či negativů. Dvě originální fotografie tábora z léta 1945 uchovává Sudetendeutsches Archiv v Mnichově. Poměrně zajímavé jsou dva letecké snímky prostoru továrny a táborů z poloviny roku 1946 uložené ve Vojenském topografickém ústavu v Dobrušce.²⁰

¹¹ Muzeum uchovává také některé další předměty spojené s Rabštejnem, jako např. vězeňský oblek, průkaz závodní stráže atd.

¹² OVM Děčín, přír. č. 1017/87 - 1028/87

¹³ SOkA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20

¹⁴ SOkA Děčín, fond *Zajatecký tábor Dolní Kamenice*, i. č. 1

¹⁵ Archiv des Heimatverbandes Kreis Tetschen-Bodenbach e. V. Nördlingen, Mappe Rabstein (Sign. C 81)

¹⁶ SOkA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 302

¹⁷ SOkA Česká Lípa, fond *Archiv města Nový Bor*, K - 255, i. č. 1706.

¹⁸ Michal Mareš: *Opět propagujeme vlčí svobodu*, Dnešek, I. roč., č. 50 - 51, 6. března 1947, s. 789 - 795.

¹⁹ SOkA Děčín, fondy *MěstNV Česká Kamenice* a *ONV Děčín* a

²⁰ VTÚ Dobruška, evid. č. 10631/1946 a 10637/1946

Vzhledem ke špatné dostupnosti a roztržitosti pramenů neexistuje dodnes žádná souborná práce, která by se Rabštejnu v plné šíři věnovala. Dosavadní literatura reflektuje zejména poměry v koncentračním táboře, který vznikl v poslední etapě výstavby zbrojní továrny firmy Weserflug v Rabštejně.

Pomineme-li novinový článek z roku 1945²¹, byly prvními soubornějšími pracemi věnovanými Rabštejnu články člena Svazu protifašistických bojovníků a poslance Národního shromáždění ČSSR Václava Dědka: *Rabštejn* ve sborníku *Památná místa boje českých zemí proti fašismu* (Praha 1953) a *Tajný koncentrační tábor Rabštejn* v brožuře *Severní Čechy v boji s fašismem* (Praha 1955). Jak je již z názvů zřejmé, zabýval se zmíněný autor výhradně koncentračním tábořem. Namísto z pramenů však autor vycházel především z historek tradovaných po válce na Českokamenicku, které nejenže nepodroboval kritice, ale navíc je doplňoval o zjevné vlastní výmysly prokládané protiamerickými výpady typickými pro tehdejší dobu. Jeho práce jsou proto spíše dokladem dobové komunistické propagandistické rétoriky a jako podklad pro zpracování historie Rabštejna je nelze použít.

O první a dosud jedině zpracování historie koncentračního tábora v Rabštejně na základě archivních pramenů a autentických vzpomínek se pokusil Jan Marek, bývalý zaměstnanec Okresního muzea v Děčíně a člen Svazu protifašistických bojovníků, který stál mj. u zrodu expozice zřízené v prostorách tábora roku 1967. Jeho příspěvek *Koncentrační tábor Rabštejn* zveřejněný ve sborníku *Z minulosti Děčínska I* (Děčín 1965) vyvrátil většinu polopravd a lží Václava Dědka. Markova práce nadlouho zůstala základním a neúplnějším přehledem historie koncentračního tábora Rabštejn. Autor však zdaleka nevyčerpal všechny archivní prameny k válečné historii tábora a zcela se vyhnul zločinům spáchaným zde po skončení války. Jeho práce se navíc v některých pasážích opírá pouze o subjektivní výpovědi bývalých vězňů a zaměstnanců továrny, aniž by tyto byly podrobeny kritice nebo porovnány s dochovaným archivním materiálem, který je navíc jen zřídka citován. Tak se do Markova příspěvku dostala řada nepřesností a omylů. Markova práce v regionálně zaměřeném sborníku zapadla a když autorský kolektiv R. Bubeníčková, I. Malá, L. Kubátová připravoval soubornou publikaci *Tábory utrpení a smrti* (Praha 1969) vycházel především z překonané Dědkovy práce.

Jedinou samostatnou publikací věnovanou Rabštejnu, která byla doposud vydána, je útlá brožura z pera Jana Marka *Koncentrační tábor Rabštejn. Památník odboje proti fašismu* (Děčín 1977). Drobnější Markovy práce věnované stejnému tématu se objevovaly v denním tisku až do roku 1995. Soubor rukopisů těchto prací je součástí autorovy pozůstalosti.²² Koncentrační, zajatecký a pracovní tábor Rabštejn byl uváděn v různých přehledných publikacích týkajících se 2. světové války a odboje.²³

Existence poválečného internačního střediska Rabštejn a zločiny zde spáchané byly českými autory ignorovány, nebo obcházeny obecnými a vyhýbavými formulacemi. Naproti tomu v časopisech vydávaných vysídlenými Němci se zmínky o koncentračním (internačním) táboře Rabštejn objevují již od roku 1950 ve formě osobních vzpomínek internovaných a později v souvislosti se soudním procesem s Helmutem Kuhnem, který se v létě 1945 spolu s českými strážnými účastnil týrání vězňů.²⁴ Soubor těchto článků doplněný o několik dosud nepublikovaných vzpomínek dalších rabštejnských vězňů sestavil Walter Hampel do rukopisné dokumentace nazvané *Die Hölle Rabstein. Eine*

²¹ fbn, *Rabstein ve válce - sídlo hrůzy a neštěstí*, Mladá fronta ze 4. 12. 1945, s. 3.

²² SOkA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20.

²³ Jako příklad mohou být uvedeny následující práce:

Bohumil Bárta, *Zajatecké a pracovní tábory*, in *Děčín v boji s fašismem*, Děčín 1985.

Květoslava Kocourková, *Váleční zajatci v obvodu vládního presidenta Ústí nad Labem*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, 3. díl, Ústí n. L. 1999.

Květoslava Kocourková, *Zahraniční dělníci v oblasti vládního presidenta v Ústí nad Labem*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, 4. díl, Ústí n. L. 1999.

Jörg Skriebeleit, *Die Außenlager des KZ Flossenbürg in Böhmen*, Dachauer Hefte 15, s. 196 - 217, Dachau 1999.

²⁴ Např.:

F. P., *In den Händen der Svoboda-Schergen, Schwerste Verbrechen gegen die Menschlichkeit*, Trei da Hejmt Nr. 28, 5. 5. 1950; Nr. 29, 20. 5. 1950; Nr. 30, 5. 6. 1950; Nr. 31, 20. 6. 1950;

(autor neuveden), *Häftlinge des Lagers Rabstein gesucht*, Trei da Hejmt Nr. 33, 20. 7. 1950;

(autor neuveden), *Helmut Kuhn vor dem Bremer Schwurgericht*, Trei da Hejmt Nr. 43/44, 20. 1. 1951;

(autor neuveden), *Lebenslänglich Zuchthaus für Kuhn*, Trei da Hejmt Nr. 45, 5. 2. 1951.

Wilhelm Pfeiffer, *Weissbuch Niederland. Die Vertreibung in Nordböhmen 1945/46*, Niederlandhefte, Schriftenreihe des Bundes der Niederländer, Heft 12, Böblingen 1980.

Sammlung von Erlebnisberichten aus dem KZ - Rabstein bei Böhmischem Kamnitz, Kreis Tetschen-Bodenbach, Sudetenland. (Aschersleben 1999).

Literatura věnovaná letecké výrobě v Rabštejně neexistuje. Mimo několika odstavců ve výše uvedené Markově práci z roku 1965 se tímto tématem žádný z českých autorů dosud nezabýval. Leteckou výrobu v Rabštejně však zmiňují někteří němečtí autoři zabývající se historií firmy Weserflug.²⁵ Vzhledem k významu firmy Weserflug pro letecké zbrojení nacistického Německa nalezneme zmínky o ní v mnoha vědeckých i populárních publikacích.²⁶

Mimoto existuje řada „ornitologických“ publikací, článků a internetových stránek popisujících jednotlivé druhy letadel a jejich technické parametry. Tento druh literatury je však při zpracování historie konkrétní letecké továrny použitelný jen v omezené míře.²⁷

Po zrušení vojenského prostoru v Rabštejně na počátku 90. let se naskytla příležitost navštívit štolu bývalé podzemní továrny a to vyvolalo zájem amatérských speleologů. V poslední době bylo publikováno několik článků zabývajících se rabštejnskými podzemními prostory ze speleologického hlediska. Podrobný popis a zaměření podzemních prostor přináší článek Miroslava Veselého *Podzemní továrna Rabštejn u České Kamenice* v Děčínských vlastivědných zprávách č. 2/2000.

I. Rabštejn od prvních přádelen do zahájení letecké výroby

O názvu Rabštejn

V pramenech i literatuře se při určování polohy zbrojní továrny a koncentračního tábora často setkáváme s místním názvem Rabštejn. Obec (ani katastrální ani správní) tohoto jména však nikdy neexistovala a je proto nutné místo zvané Rabštejn plošně vymezit.

Zpočátku byl názvem *Rabstein* označován skalní útvar, který se nacházel někde na rozhraní katastrů Kamenické Nové Vísky, Dolní Kamenice a Janské - v místech, kde říčka Kamenice vstupuje do údolí, po obou stranách uzavřeného pískovcovými masivy. Při stavbě zdejších přádelen v polovině 19. století posloužily okolní skály jako zdroj stavebního kamene a skalní útvar *Rabstein* byl odtěžen a zanikl. Jeho název se však z nedostatku jiného vhodného označení udržel a přešel na nově vystavěné továrny a později na celé údolí, které v turistických průvodcích najdeme jako *Rabstein*, *Rabsteiner Tal* (Rabštejnské údolí), nebo dokonce *Rabsteiner Schweiz* (Rabštejnské Švýcarsko) - jakási lokální obdoba názvu *Böhmische Schweiz* (České Švýcarsko).

Při vytyčování České severní dráhy roku 1866 bylo jedno z nádraží na trase Česká Kamenice - Benešov situováno poblíž zdejších přádelen (pro jejich snazší zásobování uhlím) a přejalo také jejich název - *Rabstein*.

Stejný název používala po roce 1942 pro svůj zdejší závod umístěný v bývalých přádelnách také zbrojní továrna Weserflug. Protože tento závod expandoval i mimo původní Rabštejnské údolí, užíval se v té době název *Rabstein* pro celý firmou zabraný komplex. Podnik uváděl název Rabstein dokonce jako označení katastrální obce, což vedlo při styku s úřady ke značným komplikacím. Weserflug také užívala frankotyp, který jako podací poštu uváděl *Rabstein über Bömisch Kamnitz* (pravopisná chyba - Böhmisches - je obsažena již v originálu!).

Dnes je označení *Rabštejn* vztahováno zejména k prostoru bývalého koncentračního tábora a horní části rabštejnského údolí s továrnou čp. 68 v Dolní Kamenici. Název *Veselé pod Rabštejnem* užívaný pro někdejší železniční stanici Rabstein byl vytvořen uměle spojením slova Rabštejn a názvu obce, na jejímž katastru nádraží leží, a nemá žádné historické ani logické opodstatnění.

²⁵ Fritz Feilcke, *Weser-Flug 1934 - 1945*, in Beiträge zur Geschichte von VFW-Fokker, b. d. (Bremen 1975).

Dieter Pfliegensdörfer, *Vom Handlungszentrum zur Rüstungsschmiede. Wirtschaft, Staat und Arbeiterklasse in Bremen 1929 bis 1945*, Bremen 1986.

Hartmut Pophanken, *Gründung und Ausbau der „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. 1933 - 1939*. Unternehmerisches Entscheidungsverfahren im Kontext der nationalsozialistischen Luftrüstung, Bremen 2000.

²⁶ Za všechny můžeme jmenovat např. : Lutz Budraß, *Flugzeugindustrie und Luftrüstung in Deutschland 1918 - 1945*, in: Schriften des Bundesarchivs, Bd. 50, Düsseldorf 1998.

²⁷ Jako příklad může posloužit J. Nowarra, *Die deutsche Luftrüstung 1933 - 1945 I.-IV.*, Koblenz 1993. Patrně nej kvalitnější internetovou adresou stejného zaměření je <http://www.unsere-luftwaffe.de>

Vzestup a pád průmyslového impéria Franz Preidl

Počátky průmyslového podnikání v Rabštejnském údolí jsou spjaty se jménem Franze Preidla. Franz Preidl se narodil 26. 12. 1810 v Lísce (Hasel) u České Kamenice jako šesté z jedenácti dětí (a zároveň nejstarší syn) domácího přadláka Floriana Preidla. Již od svých čtrnácti let pracoval Franz v otcově provozu a po jeho smrti se ve svých pětadvaceti letech ujal firmy, tehdy odhadované na 40 000 zl. konvenční měny. Roku 1834 zakoupil dům čp. 61 v České Kamenici, kam o pět let později přenesl sídlo svého podniku. Preidl se zpočátku orientoval na výrobu plátěné příze, kterou dodával především do Krásné Lípy, tradičního centra obchodu s přízí s kontakty po celé Evropě.

002

V roce 1852 koupil Preidl od Marie Knothe barvírnu čp. 155 v České Kamenici a následně zde zřídil rovněž bělidlo. Díky obchodnickému talentu a usilovné a cílevědomé práci se mu brzy podařilo vybudovat si stálou klientelu v Praze a rozvinout podnik natolik, že zisk umožňoval pomýšlet na stavbu vlastní mechanické přádelny. Pro provoz přádelny byla nezbytná vodní síla a Preidl si proto pro stavbu vybral polohu na říčce Kamenici poblíž horního (východního) konce Rabštejnského údolí, kde roku 1857 zakoupil (na rozhraní katastrů Dolní Kamenice a Kamenické Nové Vísky) první pozemky poblíž mlýna *Lochmühle* (čp. 10) a také zemědělskou usedlost čp. 44 v Kamenické Nové Vísce.²⁸ Stavba třípatrového objektu přádelny (Dolní Kamenice čp. 68) byla zahájena o rok později pod vedením děčínského stavitele C. Höniga a na podzim 1860 zde Preidl začal vyrábět bavlněnou a plátěnou přízi na 1 600 vřetenech. Celá továrna byla tehdy poháněna vodním kolem, od kterého se energie k vřetenům přenášela transmisemi. Ještě téhož roku zde byl instalován první parní stroj a počet vřeten se rok od roku zvyšoval.

Obchod s přízí přinášel vysoké zisky, které šikovný obchodník Preidl obratem investoval do budování svého malého impéria. Hned roku 1860 roku zakoupil další pozemky v okolí své přádelny na katastru Dolní Kamenice a také v zátočině říčky Kamenice přibližně uprostřed Rabštejnského údolí, které již ležely na katastru sousední Kamenické Nové Vísky. Zde zbudoval v letech 1862 - 1864 další přádelnu (čp. 45 v Kamenické Nové Vísce), která zahájila činnost s 5 000 vřeteny. V pořadí třetí objekt v Rabštejnském údolí, přádelnu čp. 75 ležící již na katastru Janské, získal Preidl roku 1864 jako rozestavěný objekt od firmy *Gebrüder Schwaab* z Janské, která se dostala do finančních těžkostí. Dostavba byla velice nákladná, protože si vyžádala odstřel velké části skalního masivu, který k tovární budově ze severu přiléhá. Provoz zde byl zahájen roku 1867 s 16 000 vřeteny na jemnou přízi. V průběhu let Preidl přikupoval další a další pozemky v okolí, takže se zanedlouho stal téměř výhradním majitelem celého Rabštejnského údolí. Preidlovy továrny byly vzhledem ke své poloze souhrnně nazývány *Rabsteiner Spinnereien*. Toto označení bylo brzy zavedeno i jako oficiální obchodní název firmy a Preidlovy výrobky byly mezi zákazníky obecně známy jako *Rabsteiner Garn und Zwirn*. Od roku 1865 používal Preidl jako zapsanou ochrannou známku pro své výrobky symbol havrana sedícího na kameni (havran - Rabe, kámen - Stein, tedy dohromady Rabstein) s monogramem F. P.

003

Preidlovy investice se neomezily jen na Rabštejn. Již roku 1865 zakoupil od Josefa Ohmeho mlýn v Horní Kamenici čp. 42 zvaný *Obermühle* s přádelnou umělé vlny krásnolipské firmy Hiele & Dittrich, kterou v průběhu následujících čtyř let přestavěl na moderní přádelnu bavlněného odpadu s 1 400 vřeteny. Tato továrna byla roku 1882 přestavěna a rozšířena na 5000 vřeten. Další, v pořadí již pátou přádelnu zřídil Franz Preidl roku 1878 v Rumburku a v březnu 1885 ještě přikoupil od Franze Hübela jun. přádelnu čp. 59 v Janské, kterou již roku 1858 postavili bratři Schwaabové. Tento objekt byl zajímavý zejména díky svému poněkud netradičně řešenému náhonu, který byl z podstatné části tvořen tunelem raženým ve skále.

Velikým přínosem pro Preidlovu firmu bylo otevření České severní dráhy (Böhmische Nordbahn) roku 1869. Preidlovy přádelny byly vzhledem k obrovským objemům přepravovaných surovin, hotové příze a uhlí pro železniční společnost největším zákazníkem v širokém okolí. Koleje mezi Markvarticemi a Českou Kamenicí proto nesledují nejkratší možnou trasu, ale velkým obloukem se přibližují k Rabštejnskému údolí, kde bylo v polích daleko od zástavby postaveno nádraží *Rabstein* (dnes Veselé pod Rabštejnem), určené v první řadě právě pro překládání zboží pro rabštejnské přádelny. Podnik tak byl schopen urychlit a zefektivnit dopravu zboží, což přineslo další prosperitu.

100

101

6. 6. 1872 stihl první Preidlovu přádelnu v Rabštejně (čp. 68 v Dolní Kamenici) požár, který objekt úplně zničil. Preidl však nechal objekt okamžitě obnovit a rozšířit na celkem 11 600 vřeten.

²⁸ V budovách mlýna se již v letech 1831 - 33 nacházela přádelna vlny. Blíže viz Amand Paudler, *Die Rabsteiner Fabriken*, in MNExKI 1882, s. 35 a násl.

Dobový tisk nás informuje ještě o dalších, tentokrát jen dílčích požárech v letech 1876 - 77, které již chod podniků výrazněji neohrožily.²⁹ Noviny se také zmiňují o stávce rabštejnských přadláků v březnu 1884.³⁰

Na svou dobu velké a technicky vyspělé továrny se dokonce staly určitou turistickou atrakcí a jejich prohlídku spojenou s procházkou Rabštejnským údolím doporučoval i známý propagátor zdejšího kraje prof. Amand Paudler, který zároveň upozorňoval na technickou raritu - dvouválcový parní stroj v dolní rabštejnské továrně čp. 75.³¹

Mimo továren získal nebo vystavěl Franz Preidl postupem času desítky dalších nemovitostí v České Kamenici a okolí. Pro příklad lze uvést vilu Marie čp. 491 s rozsáhlou zahradou (dnešní dětský domov), kde průmyslník sám bydlel, nebo hotel *Stern* (Hvězda) v Děčínské ul. (Tetschnergasse) čp. 55-56.

005

007

Přebytek volného kapitálu vedl Franze Preidla na sklonku života k investicím do větších celků nemovitostí. 10. října 1878 zakoupil od JUDr. Franze Merolta velkostatek Líšnice (Lischnitz) u Mostu s pivovarem, po něm v říjnu 1880 následoval Wolkenstein-Trostburgský velkostatek Pruněřov-Ahnikov (Brunnersdorf-Hagensdorf) u Kadaně s pivovarem, zámkem a zříceninou hradu Hasištejn v ceně přes 1,3 milionu zlatých. Přes svůj vysoký věk (76 let) koupil Preidl v lednu 1886 ještě velkostatek Čížkovice (Tschischkowitz) u Lovosic, který byl na prodej po krachu lovosického výrobce čokolády Augusta Tschinkela. Mimo to Preidl v průběhu let získal několik domů v Praze, postavil hotel *Kronprinz* v Teplicích atp.

Obrovské zisky z Rabštejnských přádelen však Preidl nevynakládal pouze k rozmnožení vlastního nemovitého majetku. Od počátku své úspěšné podnikatelské dráhy byl znám jako štedrý mecenáš se silným sociálním cítěním. V České Kamenici nechal na vlastní náklady postavit chudobinec v ceně více než 30 000 zl. (1871), své rodné obci Lísce věnoval školní budovu za 10 000 zl., další školu v ceně 7 000 zl. postavil na svém velkostatku v Líšnici na Mostecku. Více než 60 000 zl. věnoval Preidl na rekonstrukci poutní Mariánské kaple v České Kamenici, jejíž slavnostní znovuvysvěcení proběhlo 29. 6. 1885, tedy v době oslav Preidlových 75. narozenin a padesátiletého výročí jeho podnikatelské činnosti.³² Tento velkorýsý dar ocenil sám papež Leo XIII. a Preidlovi udělil řád sv. Řehoře Velikého.³³

Franz Preidl také zastával v letech 1870 - 74 a 1880 - 83 úřad českokamenického starosty a v této funkci se mj. zasloužil o založení Českokamenické spořitelny (1872). Když se spořitelna za krize roku 1877 dostala do platební neschopnosti, vyrovnal Preidl vzniklý deficit ve výši 34 000 zl. z vlastní kapsy a zachránil tak úspory stovek drobných střadatelů. Z Preidlovy pokladny byly také pravidelně poukazovány nemalé částky mnoha zdejším spolkům, charitativním organizacím a nadacím.³⁴

008

Preidlův podnikatelský úspěch a zásluhy byly roku 1872 oceněny čestným občanstvím města Česká Kamenice, v červenci 1876 udělením rytířského kříže řádu Františka Josefa a roku 1887 dokonce povýšením do šlechtického stavu s predikátem „Edler von Hassenbrunn“. ³⁵ Z této pocty se však Franz Preidl již dlouho netěšil. Zemřel 28. 8. 1889 na svém zámku v Čížkovicích. O tři dny později byl za účasti velkého množství oficiálních a spolkových delegací i mnoha prostých lidí pohřben

²⁹ Tetschen-Bodenbacher Anzeiger z 8. 6. 1872, 5. 4. 1876 a 18. 7. 1877.

³⁰ Tetschen-Bodenbacher Zeitung z 22. 3. 1884.

³¹ Amand Paudler, *Culturbilder und Wanderskizzen aus dem nördlichen Böhmen*, Böh.-Leipa 1883, s. 105.

³² Na opravu kaple upomíná velká pamětní deska opatřená Preidlovým erbem umístěná vlevo od vchodu do Mariánské kaple. Přesný popis desky viz Stanislav Kasík, *Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku*, Vlastivěda okresu děčínského, Děčín, 1996, s. 37 - 38.

³³ H. Marschner, *Geschichte der Wallfahrts-Kapelle in B. Kamnitz*, B. Kamnitz b. d.

³⁴ Blíže o osobě F. Preidla viz Josef Fleck, *Mittheilungen aus B.-Kamnitz aus alter und neuer Zeit*, B.-Kamnitz 1896; články v Tetschen-Bodenbacher Zeitung z 1. 7. 1885 a 31. 8. 1889 a SOkA Děčín, fond *AM Česká Kamenice*, K - 189, i. č. 1103.

³⁵ Přídomek „von Hassenbrunn“ vznikl složením místních jmen Hassenstein a Brunnersdorf (Hasištejn a Pruněřov, obojí na Preidlově panství v okrese Chomutov). Původní Preidlova volba přídomeku „von Hassenstein“ nemohla být povolena s ohledem na to, že stejný přídomek již používala jedna z větví Lobkoviců. Preidlův erb byl tvořen svisle polceným štítem, přičemž v levém poli bylo vyobrazeno spřádací vřeten a v pravé polovině sedící havran (německy Rabe) jako symbol pro Rabštejn (Rabstein). Poté co Preidl získal šlechtický titul, začali ho lidé na Českokamenicku nazývat „von Haselbach“ podle potoka, který protéká jeho rodnou obcí Líska.

v soukromé hrobce na hřbitově poblíž Mariánské kaple v České Kamenici.³⁶ Hodnota jeho pozůstalosti byla odhadována na 15 milionů zlatých.

018

Univerzálním dědicem se ze závěti stal Preidlův synovec Emanuel Karsch, rodák z Lísky, který vyrůstal v rodině jinak bezdětného továrníka Preidla od dětství a v posledních letech strýcova života se podílel na vedení podniku. Obchodní ředitel Alois Stanka, který pro Preidla pracoval již od roku 1859, zdědil jeho velkostatek Líšnice u Mostu. Další příbuzní byli „odbyti“ některými menšími nemovitostmi (zemědělská usedlost, hostinec, mlýn apod.), doživotními rentami či jednorázovými peněžitými dary. Protože Preidlova závěť měla několik dodatků, které univerzální dědic Emanuel Karsch zveřejňoval postupně, vzniklo v početném příbuzenstvu podezření, že Karsch zatajuje část závěti, aby nemusel majetek vydat. Celá věc vyvolala nechutné tahanice (doprovázené dokonce Karschovým tvrzením, že Preidl byl otráven), které roku 1891 vyústily v žalobu několika nespokojených vedlejších dědiců proti Emanuelu Karschovi u krajského soudu v České Lípě.³⁷ Protože však neexistovaly žádné přímé důkazy o existenci dalších dodatků k závěti, mohl Karsch svůj nárok na dědictví obhájit a 13. 7. 1892 bylo Preidlovo nemovité dědictví včetně všech pěti prádelen zaknihováno u okresního soudu v České Kamenici na jeho jméno.

009

105

Jednou z podmínek Preidlovy závěti bylo, že podnik ponese i nadále jméno svého zakladatele. Tomu bylo učiněno zadost smlouvou z 23. 4. 1901, kterou Emanuel Karsch převedl své prádelny do majetku nově ustavené firmy *Franz Preidl B.-Kamnitz*, jejímž byl jediným vlastníkem. Sídlem firmy byla vila čp. 328 v Horní ulici (Obere StraÙe, dnes Dukelských hrdinů) v České Kamenici, kde se od počátku nacházelo ředitelství Preidlova impéria a kde Karsch původně sám bydlel, než se přestěhoval do zděděné sousední Preidlovy vily čp. 491.

I přes několik ran osudu (požár prádelny čp. 59 v Janské roku 1897, jejíž celková obnova trvala 10 let, povodeň na Kamenici z 31. 7. 1897 se škodou na majetku firmy přes 40 000 K), se podnik pod Karschovým vedením nadále rozrůstal. Roku 1899 byla přikoupena od firmy Julius Oesterreicher prádelna v Rumburku a o osm let později byla přestavěna a modernizována. Když v roce 1901 vyhořel starý mlýn *Lochmühle* na horním okraji Rabštejnského údolí, zakoupil Emanuel Karsch jeho ruiny i s vodním právem a zřídil zde elektrárnu, která poháněla stroje v prádelně čp. 68 a dodávala elektrické světlo do výrobních hal. Mezi investice provedené E. Karschem spadá také výstavba hostince *Zur Rabsteiner Schweiz* (U Rabštejnského Švýcarska) v těsné blízkosti prádelny čp. 75 v Janské při silnici k rabštejnskému nádraží (1904, stavitel C. Hönig), který současně sloužil i jako podniková kantýna. V roce 1907 měla firma Preidl celkem 62 876 vřeten na jemnou přízi a 5 834 vřeten na výrobu nití a zaměstnávala 900 - 1000 dělníků.

021

022

Po smrti Emanuela Karsche 16. 5. 1911 vedl firmu jeho syn Franz, který se na řízení podniku podílel již za života svého otce. Jak Emanuel Karsch, tak i jeho syn pokračovali ve stopách zakladatele firmy nejen co do úspěšnosti, ale také jako velkorysí mecenáši. V roce 1898 vytvořil Emanuel Karsch ve prospěch svých zaměstnanců tzv. dělnickou nadaci (Arbeiter-Stiftung), do které vložil 100 000 K. Stejnou částku obdržel zaměstnanecký penzijní fond, založený již v dobách zakladatele firmy. Pro zaměstnance byla na účet firmy každoročně v srpnu pořádána dělnická slavnost. Vysoké částky dostávala také nadační dětská školka v České Kamenici, Okresní hasičský svaz a mnohé další spolky a organizace, mj. též námořnická škola v tehdy rakousko-uherském přístavu Pola. Pro podkrušnohorskou obec Ahníkov nechal Emanuel Karsch vybudovat vodovod v ceně 38 000 K a za jeho finančního přispění byla restaurována zřícenina hradu Hasištejn. Emanuel Karsch byl také veřejně činný. Více než 25 let zastával post městského radního a byl také ředitelem městské spořitelny. Jeho celoživotní dílo ocenil i sám císař udělením řádu železné koruny 3. třídy. Česká Kamenice (a po ní několik dalších obcí) ho jmenovala čestným občanem.

Až do první světové války se podnik vyvíjel velmi úspěšně a vykazoval roční zisky ve výši 200 až 300 tisíc rakouských korun. Firma Preidl, původně orientovaná zejména na trh v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Dolním Rakousku, začala počátkem 20. století vyvážet své výrobky také do Haliče, Uher a částečně též do Orientu, Egypta, Indie a Argentiny.³⁸

004

³⁶ Poničená hrobka je dnes posledním pozůstatkem po hřbitovu, jehož plocha dnes slouží jako park.

³⁷ Blíže viz brožura anonymního autora *Der Preidl'sche Millionen-Erbschaftsprozess*, Teplitz 1891.

³⁸ *Die Groß-Industrie Österreichs*, Band III, s. 40 - 47, Wien 1908.

V průběhu první světové války byla firma nucena vzít si k upsání válečných půjček první úvěry, které se však podařilo v termínu splatit, takže v letech 1919 a 1920 byly Karschovy přádelny opět bez dluhů. Tato skutečnost ale vedla po vzniku Československa k poměrně vysokému ohodnocení podniku a následnému vyměření vysoké daně z majetku, kterou Karsch mohl umořit pouze ve splátkách. K jejich krytí si roku 1921 firma vzala úvěr u *Böhmische Eskomptebank und Creditanstalt* (BEBCA) v Praze.

Válečné půjčky, do kterých firma investovala nejméně 2 miliony rakouských korun a do nichž Franz Karsch upsal i značnou část svých osobních úspor, odmítla nově vzniklá Československá republika uznat a nezbylo, než celou investici odepsat. Dalších 5,1 milionu korun firma ztratila tím, že je Franz Karsch uložil do *Österreichische Industrie- und Handelsbank* ve Vídni, kde kapitál na počátku 20. let velice rychle podlehl inflaci.

Také samotná výroba přize již nebyla na rozdíl od předválečného období zisková. Po vzniku Československa se řada tradičních odbytišť nacházela na území jiných států a tím i za celní hranicí. Stát navíc nutil přádelny nakupovat drahou bavlnu, zatímco ceny přize neustále klesaly. Za této nepříznivé situace se Franz Karsch rozhodl neomezovat výrobu a zachovat všechna pracovní místa. Při nedostatečném odbytu však továrny vyráběly na sklad a následný pokles cen přize na trhu způsobil v letech 1926 - 27 ztrátu pěti milionů korun. Další ztrátu přinesl také krach některých menších firem, v nichž měla firma Preidl majetkové podíly. Franz Karsch se snažil vzniklou situaci řešit odprodejem některých nemovitostí a zejména neustále novými úvěry, které s úroky do roku 1931 dosáhly závratné výše 42 milionů korun. Posledním pokusem o záchranu podniku byla snaha zavést výrobu módních batikovaných látek, do které firma investovala asi 2,5 milionu korun, avšak nebyla již vzhledem k hospodářské recesi schopna zajistit pro výrobky odbyty.

015

Největším věřitelem podniku byla BEBCA, která roku 1931 dosáhla u českokamenického okresního soudu uvalení nucené správy na veškerý majetek firmy Franz Preidl. V červnu téhož roku zastavila banka ve všech přádelnách provoz a všech cca 800 zaměstnanců se ocitlo na dlažbě. Krátce před krachem nechalo vedení podniku, které od r. 1929 sídlilo v rabštejnské továrně čp. 68, zničit veškeré účetní doklady, aby banka nemohla vysledovat předchozí obchodní činnost firmy.

Nuceným správcem a důvěrníkem banky se stal dosavadní provozní ředitel Franz Kaňak, pod jehož vedením se podařilo dluhy v průběhu let snížit asi o třetinu. Metody, kterými banka dosáhla tohoto částečného proplacení svých pohledávek, však byly velice drastické. Budova rumburské pobočky byla odprodána městu a z ostatních továren byly postupně odváženy stroje, které banka zčásti prodávala za cenu šrotu. Budovu přádelny *Obermühle* v Horní Kamenici se nucený správce dokonce snažil rozprodat na stavební materiál a jakási firma z Hradce Králové si sem v první polovině 30. let přijela nabourat cihly. Pobožený objekt pak zůstal řadu let stát bez využití.³⁹

Je pochopitelné, že ve vypjaté atmosféře hospodářské krize vyvolalo takové jednání obecné pobouření mezi místním obyvatelstvem a v konečném důsledku znamenalo značný příliv hlasů Henleinově Sudetendeutsche Partei, která mj. slibovala rázně skoncovat s takovýmto drancováním sudetoněmeckého průmyslu. V průběhu cesty anglického lorda Runcimana německým pohraničím Čech posloužila pobožená přádelna *Obermühle* v Horní Kamenici dokonce jako názorný příklad devastace průmyslu v Sudetech.⁴⁰

Události roku 1938 se rabštejnských přádelen dotky jen okrajově, to když si československá armáda v přádelně čp. 75 v Janské přechodně zřídila ubytovnu. 28. 10. 1938, tedy bezprostředně po připojení Sudet k Německé říši, se okresní vedení SdP obrátilo na nově ustanoveného děčínského landrata Dr. Endera s žádostí, aby stát bránil přádelny firmy Preidl proti „židovské velkobance BEBCA“.

012

014

Síť poboček Eskomptní banky v Sudetech převzala ihned po zaboru Dresdner Bank.⁴¹ Tato skutečnost však neměla na případ firmy Preidl vliv, protože úvěr spravovala přímo centrála BEBCA v Praze. Nacistický stát tak byl nucen o dalším osudu firmy Preidl s bankéři vyjednávat. Protože ve vedení banky se skutečně nacházelo několik Židů, byl případ oddlužení firmy Preidl nadále řešen jako

³⁹ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 120

⁴⁰ Budovu si v neděli 14. 8. 1938 prohlédli členové Runcimanovy delegace Peto a Ashton-Gwatkin. Blíže viz *Böhm. Kamnitzer Wochenblatt* z 20. 8. 1938.

⁴¹ K pronikání říšskoněmeckých bank do sudetoněmeckého peněžnictví a průmyslu viz Christopher Kopper, *Zwischen Marktwirtschaft und Dirigismus. Bankenpolitik im „Dritten Reich“ 1933 - 1939*, Bonn 1995, s. 315 n.

arizace židovského majetku a děčínský landrat dokonce požádal o ustanovení nuceného správce JUDr. Dobische nad Karschovou vilou v České Kamenici.

Prvním krokem na cestě k záchraně podniku byla dohoda s bankou o zrušení nucené správy a částečném obnovení provozu se 170 zaměstnanci v rabštejnské továrně č. 3 (Janská čp. 75) na dvou třetinách z celkového počtu 30 832 zmodernizovaných vřeten. Dalších téměř 28 000 vřeten v ostatních objektech již nebylo možno pro zastaralost vůbec použít. Po zrušení nucené správy „židovské banky nad německým majetkem firmy Preidl“ přestala být také Karschova vila považována za židovský majetek a správce Dobisch byl odvolán ještě dříve, než mohl zahájit jakoukoliv činnost.

Finanční otázka však nadále zůstávala otevřená. Podle rozboru vypracovaného stranickou centrálou SdP pro nucenou správu (Treuhandzentrale der SdP) v Podmoklech z listopadu 1938 dlužila firma Preidl Eskomptní bance ještě více než 28 milionů korun a dalších 500 000 jiným věřitelům. Cena celého komplexu přádelen v Rabštejně, Janské a Horní Kamenici byla přitom včetně zásob a zbytků strojového parku odhadována jen asi na 6,3 milionu Kč.

102

103

104

Věřitelská banka vyzvala mezitím Franze Karsche jun., který zadlužený podnik vedl od smrti svého otce roku 1934⁴², aby firmě našel finančně silného partnera. Ředitel Kaňak ale namísto přípravy fúze zahájil bez vědomí svého šéfa jednání s centrálou BEBCA a Dresdner Bank, směřující k prodeji podniku. V lednu 1939 se objevil vhodný zájemce o koupi přádelen - firma *Hermann Schubert* ze Žitavy a Hrádku n. Nisou, která nabízela 720 000 RM (= 6 000 000 Kč). Franz Karsch jun. byl postaven před hotovou věc a smlouvu s firmou Schubert podepsal. Obchod však nebyl uskutečněn, protože transakci zamítl Vrchní finanční prezident (Oberfinanzpräsident) v Karlových Varech.

Další jednání o budoucnosti firmy již vedly výhradně státní a stranické orgány. Říšská úřadovna pro obilí, krmiva a ostatní zemědělské produkty v Berlíně (Reichsstelle für Getreide, Futtermittel und sonstige landwirtschaftliche Erzeugnisse) rozhodla v březnu 1939 na základě nařízení Úřadu pověřence pro čtyřletý plán Hermanna Göringa o přidělu budovy pobožené přádelny *Obermühle* čp. 42 v Horní Kamenici firmě *Reicho* z Vrchlábí na sklady obilí a nařídila dostavbu stržené části objektu. O ostatních přádelnách v Rabštejně a Janské se nadále jednalo a objekty zůstaly nevyužity. Stát však koncem března 1939, tedy krátce po záboru zbytku Československa, přiměl věřitelskou banku (BEBCA) k odpisu části dluhu ve výši 12 000 000 Kč mj. s poukazem na bezohledné vydrancování přádelny *Obermühle* v Horní Kamenici v době nucené správy. Odpis nedobytné pohledávky byl ostatně jediným možným řešením.

V průběhu roku 1939 projevila zájem o koupi rabštejnských továren např. přádelna C. *Neumann Söhne* z Liberce a o kapitálový vstup do Karschova podniku usiloval také českokamenický advokát JUDr. *Heinrich Petsch*. Oba tyto záměry však nebyly schváleny stranickými a státními orgány. Jeden z továrních objektů (čp. 45 v Kamenické Nové Vísce) byl mezitím pronajat jako ubytovací tábor pro *Volksdeutsche Mittelstelle* - organizaci, která prováděla transporty přesídlenců německé národnosti z Východu do říše.⁴³ Volyňští Němci se sem nastěhovali 22. 1. 1940.⁴⁴ Jen o několik týdnů později byla ke stejnému účelu využita i budova přádelny čp. 59 v Janské a později i stará Preidlova (později Karschova) vila v České Kamenici čp. 491. Úroveň tohoto ubytování nebyla jistě nikterak valná. Svědčí o tom 12 případů úmrtí dětí přesídlenců zaznamenaných v táboře v Janské od začátku února do konce března 1940.⁴⁵

Jako kupec firmy *Rabsteiner Baumwollspinnereien und -Zwirnereien Franz Preidl Kamnitz / Sudetenland*, jak se Karschův podnik v té době plným jménem nazýval, byla nakonec vybrána společnost *A. G. der Kleinmünchner Baumwoll-Spinnereien und mechanischen Webereien Linz / Donau* (zkráceně KAG). Ta ovšem firmu Preidl nekoupila přímo, ale celý obchod obratem přenesla na

⁴² Franz Karsch sen. zemřel na následky zápalu plic, který si přivodil jako člen družstva dobrovolných hasičů při zásahu proti velkému požáru Špitální ulice v České Kamenici v létě 1934.

⁴³ K činnosti organizace *Volksdeutsche Mittelstelle* blíže viz Josef Bartoš, *Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, sv. 4, s. 7 - 30, Ústí n. L. 1999.

⁴⁴ *Kamnitzer Wochenblatt* z 27. 1. 1940, s. 3 a 3. 2. 1940, s. 5

⁴⁵ Jan Marek, *Koncentrační tábor Rabštejn. Pracovní a zajatecké tábory na Děčínsku v době druhé světové války*, in: *Z minulosti Děčínska I*, s. 217, Děčín 1965 (dále jen Marek), s odvoláním na seznam hrobů na hřbitově v České Kamenici.

partnerskou společnost *Vereinigte Färbereien A. G.* ve Vídni.⁴⁶ *Vereinigte Färbereien* zakoupily rabštejnský komplex 9. 9. 1940 prostřednictvím své pobočky v Liberci a na jméno této pobočky byly bývalé nemovitosti firmy Preidl v Rabštejně a Janské také zaknihovány.⁴⁷ Následně byl v některých provozech rabštejnských přádelen postupně obnovován provoz. Jednalo se zřejmě jen o menší část výrobních hal, protože němečtí přesídlenci z Besarabie a Volyně odtud definitivně odešli „do nové vlasti“ až 27. 9. 1941. S odchodem přesídlenců se uprázdnila i někdejší Preidlova vila, kterou následně koupila nacistická organizace NS-Volkswohlfahrt a zřídila zde domov pro matky s dětmi.

024

025

Obnovené provozy však pracovaly jen krátce. Pokračující válka a otevření východní fronty v průběhu roku 1941 nutily nacistické špičky přeorientovat stále více podniků na válečnou výrobu. 3. 12. 1941 byl vydán „*Vůdcův výnos o zjednodušení a zefektivnění naší zbrojní výroby*“, který v konečném důsledku znamenal likvidaci „*mírově orientovaného průmyslu blahobytu*“ (friedensorientierte Wohlstandsindustrie) a převedení uvolněných pracovních sil do podniků důležitých pro vedení války nebo na frontu. Jak vyplývá z výroční zprávy společnosti KAG pro rok 1942, byly těmito opatřeními postiženy také její provozy. K 31. 12. 1941 byly uzavřeny všechny provozy v Rabštejně a Janské a 25. 4. 1942 následovala ještě pobočka v Horním Růžodole u Liberce. Aby KAG alespoň částečně kompenzovala vysoké ztráty vzniklé zastavením výroby, pronajala počátkem roku 1942 přádelnu čp. 59 v Janské opět jako ubytovnu přesídlenců pro *Volksdeutsche Mittelstelle*.⁴⁸

Textilní výroba se do Rabštejna již nikdy nevrátila. K 1. říjnu 1942 byl celý komplex bývalých Preidlových přádelen v Rabštejně a Janské zabaven státem pro účely zbrojní výroby a přidělen firmě „*Weser*“ *Flugzeugbau G.m.b.H. Bremen*.

II. Zbrojní výroba, zajatecké tábory a koncentrační tábor Rabštejn

Stručný vývoj firmy „Weser“ - Flugzeugbau G.m.b.H. Bremen před jejím příchodem do Rabštejna

Tradiční výrobce bitevních lodí a ponorek, *Loďnice A.G. - Weser* v Brémách⁴⁹, patřící od roku 1926 ke koncernu *Deutsche Schiff- und Maschinenbau A.G.* (zkráceně Deschimag), viděla na počátku 30. let východisko z hospodářské krize v převedení části svých kapacit do letecké výroby. Možnost participovat na velkých vojenských zakázkách dávala vedení firmy vidinu trvalého odbytu - německá vláda začínala tajně (a od roku 1935 otevřeně) budovat vojenské letectvo, jehož existenci zakazovaly podmínky mírové smlouvy z Versailles.

Po několika neúspěšných pokusech se loďníci podařilo koncem roku 1933 získat první zakázku na dodání leteckého materiálu - 30 ks směrovek a výškovek pro bombardér Do 11.⁵⁰ Aby usnadnila svůj vstup na trh s letadly, uzavřela firma Deschimag počátkem roku 1934 smlouvu o spolupráci s berlínskou leteckou továrnou Adolfa Rohrbacha, někdejšího konstruktéra firmy Junkers.⁵¹ Kvůli minimalizaci finančních rizik založila *A.G. - Weser* pro výrobu leteckých součástí a opravy letadel v rámci svého areálu v Brémách dceřinou společnost pod názvem „*Weser*“ - *Flugzeugbau G.m.b.H. Bremen* (zkráceně *Weserflug* nebo též *WFG*). Zápis do obchodního rejstříku proběhl 14. 4. 1934.

118

⁴⁶ Celou agendu ohledně oddlužení a prodeje firmy Preidl řešil děčínský landrat - viz SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 120. Případ „Preidl“ nebyl ojedinělý, podobný průběh mělo také řešení krachu předlužených přádelen Mattausch a Münzberg v Benešově n. Pl. a okolí.

⁴⁷ Zápis v pozemkových knihách pro Janskou (čp. 59 a 75), Kamenickou Novou Vísku (čp. 45) a Dolní Kamenici (čp. 68).

⁴⁸ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Podnikový archiv František Preidl Česká Kamenice*, K - 8, i. č. 8.

⁴⁹ Název firmy je odvozen od jména řeky Weser, při jejímž ústí do Severního moře se doky této firmy nacházely.

⁵⁰ Pophanken S. 37

⁵¹ V té době vzniklo také logo firmy: trojúhelník s oblými rohy rozdělený na tři pole, přičemž v jednom poli je vyobrazen klíč (znak města Brémy), v druhém dva letící jeřábi (původní logo firmy Rohrbach) a ve třetím písmena WFG. (Pophanken s. 85)

Vedle provozu přímo v areálu loděnice měla Weserflug v Brémách ještě další dílnu a v červenci 1934 převzala na příkaz říšského ministerstva letectví (Reichsluftfahrtministerium, dále RLM) ještě továrnu na podlahové krytiny *Hansa-Linoleum-Werke* v nedalekém Delmenhorstu. Oba tyto pobočné závody prováděly od počátku tajně výrobu zakázanou mírovými smlouvami a byly proto označovány jako „Schattenwerk“ (stínová dílna). Nejednalo se přitom o výrobu celých letadel, ale o subdodávky dílů pro jiné výrobce. Také Rohrbachův podnik v Berlíně-Weddingu si od 1. 7. 1934 pronajala WFG jako „Schattenwerk“ a vyráběla zde trupy a ocas letounů Dornier Do 23 pro firmu Blohm & Voss. Další důležitou zakázkou byla v té době výroba součástí pro Junkers Ju W 34. a následujícího roku též dílů pro tehdy nejmodernější bombardér Ju 86.⁵²

Když Německo v březnu 1935 zavedlo všeobecnou brannou povinnost a otevřeně prezentovalo své bojové letectvo, fakticky se tím přiznalo k porušení mírových dohod z června 1919. Spojenci reagovali jen slovními útoky a Británie dokonce uzavřela s Německem dohodu povolující Hitlerovu režimu stavět do té doby zakázané bitevní lodě. Svět tak přijal německé zbrojení jako fakt a ministerstvo letectví, které nyní již nemuselo produkci bojových letounů tajit, nařídilo zvýšení objemu výroby a její urychlení. Firma Weserflug se musela vystěhovat z prostor loděnice, kde se nyní naplno rozběhla výroba lodí a expandovala do okolí Brém. Ještě roku 1935 převzala WFG loděnici Friedrichs-Werft v Einswardenu a v prosinci téhož roku zde zahájila výrobu vodních letadel Heinkel He 59 a He 60. Zároveň bylo v nedalekém Lemwerderu zřízeno firemní letiště, u něhož v letech 1936 a 1937 vyrostly dvě výrobní haly pro výrobu součástí vodních letadel. Kromě toho tehdy firma Weserflug vyráběla součásti pro již zmíněný Ju 86, dále Ju W 34, Focke-Wulf FW 34 a další, prováděla přestavby Ju 52 na víceúčelové letouny a opravovala na 25 typů letadel. Firma Rohrbach tehdy dostala od ministerstva letectví mj. zakázku na výrobu 40 000 pláštů pro letecké bomby.⁵³ V roce 1936 došlo ke sloučení obou firem. Weserflug již tehdy produkovala nejen součástky, ale celá letadla v sériích. K 31. 12. 1936 měla firma potvrzené zakázky na 24 ks He 60, 185 ks Ju W 34, 32 ks Do 18 a 70 ks Ju 87. Následujícího roku získala WFG zakázky za 50 mil. RM.⁵⁴

057

Pro další budoucnost firmy byl rozhodující vstup do programu výroby střemhlavých bitevních bombardérů (Sturzkampfbomber, zkráceně Stuka) Junkers Ju 87 na konci roku 1936. Brémská pobočka firmy dokončila první z nich v prosinci 1937 a od jara 1939 se již produkovalo 50 letadel měsíčně. Do útoku na Polsko v září 1939 dodala WFG asi 500 těchto letadel. Vzhledem k tomu, že firma Junkers byla plně vytižena výrobou bombardérů Ju 88, rozhodlo RLM koncem roku 1938 převést celý výrobní program Ju 87 licenčně na Weserflug, včetně pravomoci konstrukčních úprav a zlepšení. Tento letoun pak zůstal hlavním výrobním programem firmy až do roku 1944. V roce 1943 byl u WFG dokončen 4 000. letoun tohoto typu a do změny výrobního programu roku 1944 jich WFG dodala celkem 5390.⁵⁵ Na druhém místě v pořadí důležitosti byla pro WFG produkce dvoumotorových vodních letounů Dornier Do 18, kterých bylo v letech 1937 - 1940 vyrobeno 122 ks.⁵⁶ Vývoj vlastních letadel se u WFG až do zrušení vývojové kanceláře roku 1943 omezil na 8 typů, které se však nedočkaly širšího použití a zčásti zůstaly jen ve fázi výkresů či modelů.⁵⁷

Několik měsíců po zahájení druhé světové války zakoupil koncern Krupp v Essenu majetkový podíl ve společnosti Deschimag. Do roku 1941 se mu podařilo získat rozhodující balík akcií a celá loděnice byla spolu s firmou Weserflug včleněna do Kruppova koncernu.⁵⁸

Se zahájením války prudce stoupala potřeba bojových letadel. Weserflug dostávala od říšského ministerstva letectví objednávky na stále větší série bombardérů Ju 87. Aby bylo možno tyto požadavky splnit, musela firma rozšířit svou výrobní kapacitu a otevřít další provozy. Nejprve byly otevřeny dílny Burg a Farge poblíž Brém, následně Varel (Oldenburg) a později ještě několik dalších dílen (např. Hoykenkamp u Delmenhorstu r. 1940).

Když německá vojska 1. září 1939 zahájila útok na Polsko, bylo v Brémách zapojeno do válečné výroby 60 podniků. Význam města jako stanoviště zbrojního průmyslu měsíc od měsíce stoupal - již v prvních měsících války připadalo 35 % všech zakázek registrovaných Zemským pracovním úřadem pro Dolní Sasko právě na brémské firmy. Počátkem prosince 1939 byl již téměř veškerý brémský průmysl přímo či nepřímo (subdodávkami) zapojen do válečné výroby. Podle zprávy

⁵² Pophanken s. 44

⁵³ Pophanken s. 46 a násl.

⁵⁴ Pophanken s. 56 a násl.

⁵⁵ Pophanken s. 69 a násl., Feilcke s. 112

⁵⁶ Pophanken s. 74

⁵⁷ Nowarra IV, s. 37 - 41

⁵⁸ Pophanken s. 107 a násl.

hamburské zbrojní inspekce z konce roku 1941, vykazoval Wehrkreis X, do kterého Brémy spadaly, největší hustotu zbrojní výroby v rámci celé říše.⁵⁹

Tato koncentrace s sebou nesla značná vojenská rizika, protože plošný nálet by znamenal výpadek nebo i úplné zastavení produkce pro válku nezbytných zbraní. Tuto skutečnost si příslušná úřední místa i vedení jednotlivých firem uvědomovala již od počátku války. Na konci roku 1939 rozhodlo ministerstvo letectví z bezpečnostních důvodů o přesunu lemwerderského závodu firmy Weserflug, u kterého se nacházelo také jediné letiště, které měla firma pro zalétávání a expedici nových strojů k dispozici, na letiště v Berlíně-Tempelhofu. Během prvních čtyř měsíců roku 1940 vyrostl v berlínských opravárenských dílnách, odbavovacích halách a nově vystavěných barácích provozuschopný letecký závod specializovaný na produkci bombardérů Ju 87 s celkovou výměrou 35 745 m² podlahové plochy. Do konce roku se rozloha podniku zvětšila na 41 050 m². V červenci 1941 rozhodlo ministerstvo letectví přesunout z Brém do Tempelhofu 2/3 celkové produkce letounů Ju 87 a na počátku roku 1942 byla na letišti Tempelhof zprovozněna druhá montážní linka na výrobu těchto bojových letadel, která měla nahradit případné výpadky výroby v nálety ohrožených Brémách.⁶⁰ Weserflug tak byla měsíčně dodat 150 kusů letounů Ju 87.⁶¹

Velké stěhování

Na počátku léta 1942 již německá Luftwaffe začala ztrácet převahu ve vlastním vzdušném prostoru. Ničivý nálet na Kolín nad Rýnem 31. 5. 1942 provedený více než tisícem britských bombardérů byl předzvěstí masivních útoků na německá průmyslová (později i na obytná) centra, které následovaly v dalších měsících a letech.⁶² O čtyři dny později byly napadeny také Brémy a následovala řada dalších měst, přičemž docházelo k poškození zbrojních závodů a prvním výraznějším výpadekům výroby. Příslušná ministerstva proto začala organizovat přesun jednotlivých podniků z dosahu spojeneckých letadel.

Při výběru „úhyných míst“ (Ausweichstellen) projevovala řada centrálních říšskoněmeckých úřadu i vedení mnoha podniků zájem především o území Říšské župy Sudety (Reichsgau Sudetenland), kterému se pro obrovský počet přeložených říšských firem brzy začalo lidově říkat „Luftschutzkeller des Reiches“ (protiletecký kryt říše).⁶³ Jen na území dnešního okresu Děčín se do konce války usadily desítky poboček říšskoněmeckých zbrojních nebo jinak pro válku důležitých firem nejrůznější velikosti. Např. firma AEG vyráběla v Podmoklech a Benešově n. Pl. magnetické a akustické roznětky k námořním minám, frankfurtská firma *Wilhelm Schmidding* experimentovala v Podmoklech s přídatnými raketovými leteckými motory vlastní konstrukce a ve zrušené březinské papírně vařila pod hlavičkou firmy *Fogewa* tekuté náplně do nášlapných min, *Sicht- und Zerlegwerk* v Jiřetíně pod Jedlovou prováděl s využitím internovaných Židovců rozebírání sestřelených letadel na součástky, *Jico Metallbau* sídlící ve stejném městě vyráběl součástky pro letadla Junkers, v budovách Mattauschových přádelen v Benešově a Františkově n. Pl. se pro změnu produkovaly od r. 1942 součástky ponorek atd. Stranou nezůstávaly ani domácí firmy, jako např. podmokelský *Elphys* (majitel Walter Hiebsch), který vyráběl vysokofrekvenční radary vlastní konstrukce. Některé sklárny v Kamenickém Šenově a okolí převzaly licenčně výrobu optických hranolů do tankových a ponorkových periskopů a v mnoha dalších podnicích v celém okrese se vyráběla munice, granáty, součástky k nejrůznějším zbraním a technice, motory, výstrojí součásti atd. atd.⁶⁴

Jako nová stanoviště pro překládání zbrojní či jiné válečně důležité výroby byly využívány především budovy již dříve uzavřených „mírově orientovaných“ podniků. V některých případech zbrojní závod tovární budovu v Sudetech zakoupil (se zjevným záměrem etablovat se zde po

⁵⁹ Pfliegensdörfer s. 318

⁶⁰ Pichon s. 11-12

⁶¹ Feilke s. 112

⁶² Albert Speer: *Erinnerungen*, Frankfurt/M - Berlin - Wien 1976, s. 291 n.

⁶³ Ralf Gebel: *„Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938 - 1945*, München 1999 (dále jen Gebel), s. 252.

⁶⁴ Prameny k jednotlivým zbrojním firmám jsou roztroušeny na mnoha místech v následujících fondech:

VHA Praha, fond *MNO 1945*

SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*

SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*

SOKA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*

SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorcí úřad Ústí n. L.*

„konečném vítězství“ natrvalo), většinou byl ale vytipovaný objekt „na dobu trvání války“, či „na dobu potřeby“ státem zabaven.⁶⁵ Zabavování objektů pro účely zbrojní (či jiné válečné) výroby probíhalo na základě zákona o věcných výkonech pro říšské úkoly (Gesetz über Sachleistungen für Reichsaufgaben, zkráceně Reichsleistungsgesetz) z 1. září 1939, který umožňoval státním orgánům (landratům) vydávat rozhodnutí o zabavení movitých i nemovitých věcí v zájmu vedení války. Vlastnické právo nebylo zabavením zrušeno, ale po dobu využívání majetku ve státním zájmu ho majitel nemohl uplatňovat. Vyjednání náhrady bylo věcí majitele a nového uživatele a stát zasahoval pouze ve sporných případech.⁶⁶

Přesuny zbrojních podniků do Sudet probíhaly zpočátku živelně. Zástupci jednotlivých podniků a wehrmachtu navštěvovali landraty na území Sudet, informovali se na uprázdněné tovární objekty a po vytipování se buď dohodli s majitelem na pronájmu, příp. koupi, nebo požádali landrat o zabavení příslušných nemovitostí. Župní samospráva (Gauselbstverwaltung) v Liberci o tom zpravidla nebyla vůbec informována. Také centrální říšská místa, která přesuny v některých případech organizovala, se (jako v případě Rabštejna) nenamáhala župní samosprávě něco hlásit. Tato praxe však způsobovala v centrálně řízeném systému přidělování paliv, energií a pracovních sil značné problémy. Župní samospráva v Liberci v čele s říšským místodržitelem Konradem Henleinem proto velice brzy začala celý proces překládání zbrojních podniků koordinovat. 27. 12. 1942 vydal Henlein z moci své funkce říšského komisaře pro zbrojení nařízení, kterým podřízeným úřadům prikazoval hlásit všechny další požadavky na překládání podniků a k posuzování žádostí zřídil zvláštní výbor, kterému osobně předsedal.⁶⁷ Vzhledem k chronickému nedostatku pracovních sil na celém území sudetské župy bylo nadále povoleno překládat sem jen ty podniky, které si přivezou vlastní zaměstnance, nebo budou mít předem zajištěný potřebný počet východních nebo jiných zahraničních dělníků.⁶⁸ I přes toto nařízení docházelo nadále k nahodilému překládání zbrojních firem. Henleinův úřad proto 29. 3. 1943 dopisem všem hospodářským komorám, zbrojním inspekcím a župnímu pracovnímu úřadu v Sudetech připomněl své rozhodnutí a zároveň upřesnil, že se týká pouze podniků, které obsadí více než 500 m² podlahové plochy.⁶⁹

Do koordinace překládání podniků se vložilo také ministerstvo zbrojení. 26. 8. 1943 vydal ministr Speer zvláštní výnos, kterým určoval základní podmínky pro stěhování podniků a další přesuny vázal na souhlas Zbrojního úřadu (Rüstungsamt) při ministerstvu pro zbrojení a municii (Ministerium für Bewaffnung und Munition). K podání žádosti o přeložení podniku nebyla oprávněna firma sama, ale zadavatel její válečné zakázky (t.j. zbrojní úřady wehrmachtu, Luftwaffe, Říšská dráha apod.). Výnos dále vymezoval rámcové vztahy mezi překládaným podnikem (Verlegungsbetrieb) a firmou, do jejíhož objektu se podnik přesouval (Aufnahmebetrieb) a určoval také způsob financování nákladů na stěhování a nájemné. Překládané podniky do budoucna nesměly vykupovat objekty, do nichž byly přeloženy, ani kapitálově přejímat nebo vyvlastňovat firmy, kterým tyto objekty patřily. Výjimky udělovalo pouze ministerstvo zbrojení, které schvalovalo i smlouvy o předkupním právu na takovéto objekty. Firmy měly povoleno spolupracovat pouze na bázi tzv. „válečného podnikového společenství“ (Kriegsbetriebsgemeinschaft) bez kapitálového propojení.⁷⁰

Při překládání podniků i s dělníky vyvstal ještě jeden problém - nedostatek ubytovací kapacity. Sudetská župa měla již v roce 1940 deficit 340 000 bytů a roku 1943 zde bylo evidováno 100 000 osob bez vlastní postele (o jedno lůžko se dělili dělníci pracující na směny). Kromě dělníků (z říše přeložených i totálně nasazených) bylo do Sudet do konce roku 1943 umístěno navíc asi 60 000 osob z vybombardovaných částí Německa (zejména z jižního Vestfálska) a dalších 10 000 osob sem ve strachu z náletů odešlo bez povolení úřadů. Tato kolapsem hrozící situace přiměla v prosinci 1943 Konrada Henleina, aby se v osobním dopise obrátil na ministra pro zbrojení a válečnou produkci Alberta Speera s žádostí o zákrok.⁷¹ Ubytovací problém se poté řešil dvěma způsoby. Jednak zabavováním místností ve stávajících bytech a umisťováním vybombardovaných rodin a německých

⁶⁵ srv. Gebel s. 252.

⁶⁶ Tento zákon byl uplatňován velmi široce a na jeho základě se zabavovalo vše od psacího stroje přes koňský potah až k rozsáhlým nemovitostem. Viz SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 3 a 4.

⁶⁷ Od 1. 2. 1943 výbor vedl předseda zbrojní komise IV b v Liberci.

⁶⁸ Katastrofální nezaměstnanost, která v některých oblastech Sudet vedla v první polovině 30. let až na hranici hladomoru, byla v průběhu roku 1939 zlikvidována a od roku 1940 se začal projevovat chronický nedostatek pracovních sil. V prosinci 1940 chybělo v Sudetech 83 000 pracovních sil (Gebel s. 250).

⁶⁹ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 111, sign. L III-2/Gew. 43.

⁷⁰ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Podnikový archiv G. A. Fröhlicha syn a. s.*, Varnsdorf, K - 5, i. č. 112

⁷¹ SOkA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*, K - 1187, sign. N 2 - 44

dělníků (či dělníků ze spřátelených zemí) do nuceného podnájomu, jednak zřizováním ubytoven (lágrů a befehlsheimů) v hostincích a zrušených výrobních halách a s postupem doby stále častěji v dřevěných montovaných barácích, jejichž výrobu zahájily pily a některé další podniky na celém území říše.⁷² Všechny tyto způsoby ubytování se plně uplatnily, jak se níže zmíníme, také v případě rabštejnského podniku.

Počátky letecké výroby v Rabštejně

První velké nálety na Brémy 4. 6. a 3. 8. 1942 se provozům firmy Weserflug ještě vyhnuly. 5. září téhož roku však bylo zápalnými bombami zničeno 6 % výrobní kapacity závodu. Vzniklý výpadek výroby součástek pro letouny Ju 87 byl sice pokryt produkcí pobočného závodu v Berlíně - Tempelhofu, ministerstvo letectví však nechtělo riskovat další možné škody a rozhodlo o přeložení závodu. Přeložení se týkalo jen mechanických dílen v Brémách, které dodávaly obráběné součástky v rámci programu Ju 87. Pobočné závody rozptýlené po Dolním Sasku byly považovány za dostatečně protiletecky chráněné a nálety se jim skutečně až do konce války vcelku vyhnuly. Také berlínské provozy platily ještě v roce 1942 za bezpečné.⁷³

Výběr „úhybného místa“ provádělo Říšské ministerstvo letectví, které firmě Weserflug určilo jako nové stanoviště nevyužívané objekty bývalých Preidlových prádelen v Rabštejně a Janské. Zabavení objektů podle zákona o věcných výkonech proběhlo již k 1. říjnu 1942, tedy necelý měsíc po náletu, který byl impulzem k přeložení dílen. Rozhodujícím kritériem při výběru byla výměra výrobních ploch, zatímco námitky vedení firmy stran špatné dopravní dostupnosti objektů v rabštejnském údolí zůstaly nevyslyšeny.⁷⁴

029

Přeložení dílen v praxi znamenalo převoz strojového parku (více než 600 obráběcích strojů) a přestěhování odpovídajícího počtu zaškolených dělníků.⁷⁵ Majitelka rabštejnských objektů, firma KAG, zahájila po zabavení s WFG jednání o pronájmu, která se však táhla až do roku 1943 a jejich výsledek, resp. obnos, za který byly budovy pronajaty, není znám. Weserflug převzala od KAG také část mobiliáře budov jako kancelářský nábytek, různé nářadí a nástroje, zásoby stavebního materiálu, zbytky nábytku po přesídlelcích z tovární haly čp. 59 atd.⁷⁶

Ihned po převzetí začala Weserflug s úpravami rabštejnských objektů pro své potřeby. Na podzim a v zimě 1942/43 byly z hal vystěhovány staré spřádací stroje (většinu odvezla podmokelská firma Franz Jahnel jako šrot) a výrobní haly v budově čp. 68 v Dolní Kamenici (nově označované jako Werk A) rozděleny příčkami a přeměněny na kanceláře a ubytovací prostory. Jako ubytovna sloužila také továrna čp. 59 v Janské (Werk E), již dříve zařízená pro ubytování německých přesídlenců. Pro vlastní výrobu byly vyčleněny budovy čp. 45 a 75 (Werk B a C), do nichž bylo třeba nastěhovat obráběcí stroje. V prádelně Obermühle v Horní Kamenici čp. 42, užívané předtím k uskladnění obilí, byl zřízen sklad materiálu (Werk D).

Tabulka využití zabavených továrních objektů v Rabštejně firmou Weserflug⁷⁷

Budova	využití	m ² podlahové plochy
Werk A (čp. 68 v Dolní Kamenici)	správa, ubytovna a kantýna	6 000
Werk B (čp. 45 v Kamenické Nové Vísce)	obráběcí dílny	3 000
Werk C (čp. 75 v Janské) s přístavbami	obráběcí dílny	10 000
Werk D (čp. 42 v Horní Kamenici)	sklad materiálu	4 000
Werk E (čp. 59 v Janské)	ubytovna	3 500

⁷² Na Děčínsku se výrobou baráků zabývaly snad všechny větší pily. Mezi největší dodavatele „Befehlsheimů“ patřila např. staroměstská pila Peschke, staroměstská továrna na skleníky Höntschi, podmokelský podnik W. Guba a další.

⁷³ Pichon s. 16 - 20

⁷⁴ Vyplývá to z odůvodnění žádosti k částečnému přeložení silnice mezi Rabštejnem a Českou Kamenicí z 30. 7. 1943. SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 131

⁷⁵ Pichon s. 24

⁷⁶ Předávání tohoto materiálu probíhalo až následně, od října 1942 do května 1943. SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Podnikový archiv František Preidl Česká Kamenice*, K - 7, i. č. 8.

⁷⁷ Jungnick s. 2

Při stěhování nových strojů do rabštejnských továren se plně projevila dopravně nevýhodná poloha závodu. Staré rabštejnské přádelny totiž neměly vlastní vlečku a nejbližší nádraží - Rabštejn (dnes Veselé p. R.) - bylo dosažitelné jen po překonání výškového rozdílu 65 m. Navíc nebylo vybaveno ani rampami, ani jeřáby, ani zvláštní odstavnou kolejí. Celé stěhování se proto odbyvalo přes nádraží v České Kamenici, kde byl materiál překládán na nákladní auta a koňské potahy a po 5 km dlouhé trase přes Dolní Kamenici a Janskou (kolem Werku C) převážen do rabštejnského údolí. Teprve v červenci 1943 začalo vedení firmy jednat s místními úřady o přeložení úzkého a nebezpečného úseku silnice mezi Rabštejnem (Werk A) a Dolní Kamenicí tak, aby tudy mohla projíždět nákladní auta s těžkými stroji, čímž by se přepravní vzdálenost zkrátila na polovinu. Pro průtahy na úřadech byla tato přeložka uskutečněna až v červenci 1944.⁷⁸

026

O vnitřní organizaci továrny nelze pro nedostatek pramenů říci mnoho určitého. Z kusé korespondence firmy Weserflug s místními (příp. župními) úřady, se dozvíme jen málo. Z podpisů pod jednotlivými dopisy můžeme usuzovat, že v čele rabštejnského závodu stál patrně hned od počátku ředitel dr. Joachim Paeper. Jemu byl podřízen „Betriebsführer“ (vedoucí provozu) dr. Spitzer. Právním zástupcem firmy byl českokamenický advokát JUDr. Heinrich Petsch - tentýž Petsch, který roku 1938 neúspěšně usiloval o získání majetkového podílu na rabštejnských přádelnách. V rámci podniku existovalo několik oddělení, např. stavební (We-Bau) nebo energetické (We-Energie). Jejich celkový počet, velikost a úkoly nelze pro nedostatek pramenů zjistit.

Rabštejnský závod jako celek podléhal (stejně jako ostatní později přeložené dílny) přímo ředitelství WFG v Brémách a v rámci koncernu byl považován za odloučené pracoviště bez vlastní rozhodovací pravomoci.⁷⁹

Míra utajení rabštejnského závodu se nijak zvlášť nelišila od stovek podobných zbrojovek v celé říši. Podnik pracoval bez krycího označení přímo pod hlavičkou firmy Weserflug a rovněž veškerá korespondence s děčínským landratem týkající se rozšiřování závodu (včetně plánů) nepodléhala utajení. Vzhledem k rozsahu provozů a poměrně hustému osídlení v okolí by jakékoliv pokusy o utajení výroby musely nutně již v počátečním období ztroskotat.

Vzhledem k důležitosti výroby však byly objekty náležitě zabezpečeny. Celé rabštejnské údolí bylo obeháno plotem z ostnatého drátu a střeženo soustavou zákopů a dřevěných strážních věží vybavených reflektory a propojených telefonním kabelem.⁸⁰ Do prostoru továrny bylo možno vstoupit jen v pracovní době po předložení továrního průkazu opatřeného fotografií a zavařeného v plastovém obalu. Nápis na zadní straně průkazu každému dělníkovi připomínal povinnost zachovávat mlčenlivost. Ostrahu celého komplexu zajišťovala ozbrojená závodní stráž (Werkschutz) o síle několika desítek mužů. Jejím velitelem byl Hans Steinike (* 1. 4. 1904, Brno), který zastával zároveň funkci obranného pověřence (Abwehrbeauftragter), což v praxi znamenalo ochranu závodu před možnou špionáží (zejména ze strany v podniku zaměstnaných cizinců), ale také tvrdé a nekompromisní střežení pracovní morálky, pronásledování uprchlých východních dělníků a předávání „provinilců“ gestapu, jak o tom ještě bude řeč.

058

Ani o výrobním programu v počátečním období není možné pro nedostatek spolehlivých pramenů říci nic určitého. Můžeme se pouze domnívat, že se provoz rozbíhal postupně již od zimy 1942/43 v souvislosti s postupnou instalací přiváženého strojního zařízení. Mechanické dílny v Rabštejně plnily zpočátku stejnou úlohu jako dílny v Brémách a prováděly obráběčské práce pro celou firmu, kompletace letadel probíhala v jiných závodech.⁸¹ WFG tehdy produkovala především letouny Ju 87 a lze proto předpokládat, že součásti pro tyto letouny tvořily od počátku naprostou většinu z objemu výroby rabštejnského závodu. O montáži kompletních letadel se zde zpočátku vůbec neuvažovalo. Tuto možnost ostatně vylučovaly již uvedené dopravně-technické problémy. V okolí také chybělo vhodné zkušební letiště.⁸²

⁷⁸ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 131

⁷⁹ Tato skutečnost si vynutila zvětšení objemu administrativy podniku. V roce 1942 zakoupil koncern Deschimag od obchodní společnosti *Norddeutsche Lloyd* správní budovu v centru Brém, kam bylo přesunuto také vedení firmy Weserflug. (Pophanken s. 108)

⁸⁰ Betonové základy strážních věží dodnes lemují obvod celého údolí. Jedna z věží se dodnes dochovala na severním okraji údolí nad tovární halou čp. 68.

⁸¹ Jungnick s. 1

⁸² Plocha poblíž hřbitova v Dolní Kamenici, na které ve 30. letech přistával Ulrich Ferdinand kníže Kinsky se svým sportovním letadlem, byla jen nezpevněná louka, nevhodná pro zalétávání bitevních letounů. Dle sdělení pamětníků zde však po celou dobu války přistávala malá (patrně kurýrní) letadla.

Další zahraniční závody

Kromě Rabštejna bylo ve stejné době firmě Weserflug přiděleno několik dalších „úhybných míst“. Jeden závod byl roku 1943 zřízen v budovách firmy *Zollern-Werke G.m.b.H.* v polském Kalisz (Kalisch / Warthegau) v západní části tehdejšího Generálního gouvornamentu. Tato pobočka se stejně jako rabštejnský závod zabývala výrobou soustružených součástí pro letadla, část produkce pravděpodobně tvořila rychlopalná palubní děla MK 108. Pichonova zpráva uvádí, že pobočka měla v roce 1943 400 zaměstnanců, následujícího roku 395 a roku 1945 celkem 350.⁸³

Další pobočka byla zřízena na bývalém letišti československé armády v Biskupicích u Trenčína na západním Slovensku - zde probíhala kompletace a zalétávání strojů určených pro Slovenský stát.⁸⁴

Po obsazení Francie a Norska v roce 1940 zřídila WFG také v těchto zemích menší pobočné závody pro výrobu menších leteckých součástí. Jeden (s 200 - 300 zaměstnanci) vznikl v Paříži a druhý v norském Horten (pod názvem *Nordische Fluggeräte G.m.b.H.*).⁸⁵ Pařížský provoz byl roku 1943 rozšířen o školící dílnu pro civilní francouzské zaměstnance s kapacitou 150 žáků.⁸⁶

Školící dílna v Liberci

Hlavní školící dílna, zřízená hned při založení firmy roku 1934, se nacházela při hlavním závodě v Brémách, druhá byla otevřena 1. 4. 1936 při pobočném závodě v Einswardenu. K 1. 4. 1939 vykazovaly obě dílny 120 a 65 učňů s výuční dobou 3,5 roku, přičemž po dvou letech byli učni překládáni do výroby. Někteří učni (tzv. vojenští učni - *Militärschüler*) přicházeli z letecko-technických škol a po vyučení vstupovali jako technici do služeb *Luftwaffe*.

Po zahájení války se provoz ve školících dílnách mnohonásobně zvýšil - nyní byly přijímány vedle učňů také tisíce dělníků na přeškolení. Od 1. 9. 1939 do 18. 12. 1941 bylo přijato 8 211 osob na přeškolení (z toho 1 808 žen). Třetinu z celkového počtu tvořili cizinci následujícího národnostního složení⁸⁷:

824	Poláků
739	Dánů
340	Vlámů
327	civilních Francouzů
287	francouzských válečných zajatců
134	Italů
68	Valonů
39	Čechů
8	Holandanů
celkem 2 766	cizinců

V listopadu 1943 rozhodlo ministerstvo letectví o přestěhování školící dílny z Brém na Východ. Jako stanoviště bylo vybráno liberecké městské letiště, kde kromě dvou dílenských hal (*Junkershallen*) vyrostla řada baráků sloužících k ubytování zaměstnanců. Součástí areálu byl také domov *Hitlerjugend* sloužící k ubytování učňů. Vedením dílen byl nejprve pověřen jakýsi pan Schloss, kterého k 10. 1. 1944 vystřídal Ewald König, dosavadní obchodní vedoucí berlínského závodu WFG.⁸⁸ Provoz školících dílen v Liberci byl zahájen 22. 1. 1944 „otevíracím apelem“ spojeným s přísahou učňů prvního ročníku a prohlídkou areálu pro pozvané. Přísaha „rady důvěrníků“ 31. 3. 1944 byla dokonce spojena s hudební a pěveckou produkcí dělníků a učňů firmy.⁸⁹ O razanci přesunu svědčí vysoký počet zaměstnanců libereckých dílen (celkem 710) na konci roku 1943, tedy krátce po zahájení stěhování. K 30. 8. 1944 bylo v dílnách zaměstnáno celkem 833 osob v následujícím složení:

⁸³ Pichon s. 32 a VHA Praha, fond *MNO 1945*, K - 31, i. č. 7762, č. j. 2021.

⁸⁴ Feilcke s. 110. V Biskupicích se letecké dílny budovaly již od roku 1936, blíže viz Miroslav John, *Okupace čs. letišť v r. 1939*, Cheb 1992, s. 51.

⁸⁵ Pophanken s. 109

⁸⁶ Pichon s. 30

⁸⁷ Pichon s. 25 - 27

⁸⁸ SOkA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*, K - 1149, sign, K 5 - 44

⁸⁹ SOkA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*, K - 1174, sign, M 1 - 44

Techničtí a obchodní zaměstnanci (vedení)	55
Mistři vojenských učňů (Lehrgesellen) (1. ročník)	20
Mistři (Ausbilder) (2. - 3. ročník)	12
Nižší vedení	9
Přeškolení dělníci ve výrobě	24
Pomocní dělníci ve výrobě	50
Učni	356
Vojeňští učni	237
Zaměstnanci v kuchyni, ochrana závodu atd.	70

Pro rok 1945 je uváděno 795 zaměstnanců bez dalšího rozlišení profesí. Liberecké učňovské dílny nesloužily jen k výuce, ale podílely se také na některých výrobních programech dodávkami součástí některých typů letadel (FW 190, Ju 88, Ju 388 a další).⁹⁰ O dalších osudech libereckých dílen není bohužel nic známo.

059

Zaměstnanci a zahraniční dělníci

Struktura zaměstnanců firmy Weserflug odrážela z velké části stav, který panoval ve zbrojních podnicích v Brémách a potažmo i dalších zbrojařských centrech v Německu. Již od samého počátku války se ve zbrojním průmyslu nedostávalo pracovních sil. V říjnu 1939 vykazoval brémský průmysl 9 315 volných míst, v červnu 1940 to bylo 18 800 a v dubnu 1941 (těsně před přepadením Sovětského svazu) počet chybějících dělníků kulminoval na čísle 20 463. Tato nepříznivá tendence byla způsobena jednak povoláváním dělníků do armády a jednak rostoucím počtem zakázek, kterými armáda zaplavovala dodavatele zbraní. Brémská obchodní komora již v prosinci 1939 trefně vystihla jádro problému, když konstatovala, že wehrmacht si musí rozmyslet, zda chce z Brém dostávat více letadel a ponorek anebo vojáků.⁹¹

Nacistický režim řešil situaci rozsáhlými reorganizacemi a převáděním velkého počtu dělníků z jiných oborů do zbrojního průmyslu (Weserflug měla počátkem roku 1940 již 3 000 takto přidělených zaměstnanců), ale zejména nasazováním stále většího počtu zahraničních dělníků. Zbrojní firmy tak mohly i přes odchod podstatné části dosavadních německých zaměstnanců do armády přijímat další zakázky a zvyšovat svou kapacitu.⁹² Od vyhlášení totální války v lednu 1943 byly do výroby zapojovány také německé ženy z domácností, které však fyzicky namáhavou práci jen těžko zvládaly. Podniky (včetně WFG) se tak stavěly k jejich přijímání zdrženlivě.⁹³

Weserflug začala zaměstnávat cizince od června 1940. Zpočátku se jednalo převážně o Poláky, Dány a v menší míře též Holanďany, k nimž v polovině roku 1941 přibyli Francouzi (civilní i zajatci), Belgičané a v menší míře Češi, Slováci, Maďaři a Italové. Od poloviny roku 1942 jsou vykazováni tzv. civilní Rusové⁹⁴ a v menší míře též ruští váleční zajatci a další národnosti.⁹⁵

Masové nasazování cizinců se výrazně odrazilo v počtu zaměstnanců. Jestliže v letech 1938/39 zaměstnávala firma Weserflug 9 364 zaměstnanců (z toho 4 363 přímo v Brémách) a roku 1941 celkem 17 500 zaměstnanců (z toho v Brémách 5 200), pak roku 1943 to bylo již 23 500 osob (z toho v Brémách 6 080).⁹⁶

Podíl zahraničních dělníků tvořil u WFG v roce 1942 průměrně 31% a následujícího roku 46%, přičemž pobočka ve Varel zaměstnávala 80% cizinců.⁹⁷ V polovině roku 1943 zaměstnávala Weserflug přibližně 9 187 cizinců (tedy asi 39 %) následujícího národnostního složení:⁹⁸

⁹⁰ Pichon s. 30, 32

⁹¹ Pfliegensdörfer s. 328 a násl.

⁹² Např. z letecké továrny Heinckel bylo během roku 1942 povoláno k armádě 20 % osazenstva, které bylo nutné nahradit zahraničními dělníky. Německý letecký průmysl by bez těchto pracovních sil pravděpodobně brzy zkolaboval. K nasazení cizinců v leteckém průmyslu třetí říše viz Budraß s. 767 a násl.

⁹³ Pfliegensdörfer s. 333 - 334

⁹⁴ Pod nacisty vytvořeným pojmem civilní Rus se rozumí osoby zavlčené na práci z území Sovětského svazu, bez ohledu na skutečnou národnost.

⁹⁵ Pichon s. 38 (tabulka pohybu nasazených cizinců)

⁹⁶ Pfliegensdörfer s. 328

⁹⁷ Pfliegensdörfer s. 336

3 280 civilních Rusů
 2 230 civilních Francouzů
 950 Holanďanů
 850 francouzských válečných zajatců
 540 Čechů
 320 ruských válečných zajatců
 215 Dánů
 160 Italů
 150 Bulharů
 102 Belgičanů
 80 Poláků
 80 Maďarů
 60 Španělů
 50 Srbů
 40 Slováků
 40 Litevců
 40 osob bez státní příslušnosti

Životní a pracovní podmínky jednotlivých národností se od sebe diametrálně odlišovaly. Reinhard Heydrich odvíjel ve „*Všeobecných podmínkách o verbování a nasazování pracovních sil z Východu*“ z 20. 2. 1942 způsob zacházení s jednotlivými dělníky podle toho, jak byl ten který národ „*vystaven bolševické či nepřátelské propagandě*“ a svou roli sehrálo i rasové hledisko. Tento systém odstupňované diskriminace sahal od způsobu naverbování a deportace přes odlišný způsob pracovního nasazení, výše mzdy, ubytování, povinného nošení označení, případné tresty, až po odstupňované přiděly potravin. Mezi jednotlivými národnostními skupinami tak vznikaly propastné rozdíly, které do určité míry nedovolovaly jejich sblížení a bránily vzniku jednotného odporu.

Zahraniční dělníci byli děleni do čtyř hlavních skupin:

1. Pracovní síly z obsazených území Sovětského svazu
2. Pracovní síly polské národnosti z Generálního gouvornamentu a přičleněných oblastí (Bialystok a Lemberg)
3. Pracovní síly z pobaltských republik a osoby jiné než polské národnosti z Generálního gouvornamentu a přičleněných oblastí (Ukrajinci, Bělorusové, Rusové, Mazuři, Kašubové a Šlonzáci)
4. Pracovní síly z ostatních obsazených území
  - a) osoby germánského původu (Holanďané, Dánové, Norové, Vlámové, Belgičané, Francouzi)
  - b) příslušníci ostatních národností (Češi, Slováci, Maďaři, Italové, Jugoslávci)

Nasazení cizinců bylo regulováno velkým množstvím dílčích zákonů a vyhlášek. Do dubna 1942 jich bylo vydáno celkem 1 175.

Snad nejhůře bylo zacházeno s tzv. ostarbeitery (východními dělníky a dělnicemi), k nimž se počítali příslušníci první skupiny. Ostarbeitery bylo povoleno ubytovávat pouze v táborech s ostrahou zajištěných ostnatým drátem, které směli opustit jen v uzavřených kolonách za účelem pracovního nasazení. Oděv východního dělníka musel být označen předepsanou nášivkou s nápisem OST a přiděly potravin stačily sotva na přežití. V mnoha případech se situace takto „nasazených“ Rusů dostávala na úroveň vězňů v zajateckých táborech. Zdaleka ne všude se nařízení o úplné segregaci (ať už z provozních či jiných důvodů) dodržovala, takže podmínky nuceně nasazených ostarbeiterů se lišily místo od místa.

Podobně se zacházelo také s Poláky, pro které byly předepsány jen o málo vyšší přiděly potravin. Poláci museli být pro změnu označeni nášivkou s písmenem P a narozdíl od ostarbeiterů měli možnost volnějšího pohybu. Většinou nacházeli uplatnění v zemědělství a lesnictví, kde poměry nebyly tak drsné - záleželo vždy na sedlákovi, ke kterému se dělník dostal.

O něco lepší podmínky byly stanoveny pro třetí skupinu, u které se předpokládaly protipolské, příp. protikomunistické nálady a tedy poněkud větší spolehlivost.

U čtvrté skupiny se - v případě tzv. germánských národů - jednalo z velké části o dělníky, kteří přišli do říše pracovat na základě dobrovolně uzavřené pracovní smlouvy. Jejich životní podmínky se proto víceméně nelišily od podmínek německých pracovníků. Měli možnost volného pohybu, často

---

⁹⁸ Pichon s. 13

bydleli v podnájmu v soukromých bytech a narozdíl od předchozích skupin cizinců dostávali potravinové lístky a nebyli tak odkázáni na táborovou stravu. Holanďan Cornelis van der Kraan zaměstnaný v rabštejnské pobočce WFG dostal 14. 10. 1943 dokonce potvrzení, že vedení firmy nemá námitek, aby se oženil s Němkou.⁹⁹ Jakýkoliv styk cizinců s „árijskými“ ženami byl jinak přísně zakázán a - obzvlášť u ostarbeiterů - tvrdě trestán. Francouzi měli určité zastání v podobě vyslanectví vichistické Francie v Drážďanech, které zasahovalo i do některých konkrétních případů a snažilo se svým krajanům ulehčovat situaci.

Příslušníci ostatních národností náležejících do čtvrté skupiny pocházeli zčásti ze spřátelených států (Slovensko, Maďarsko), zčásti nebyli považováni za příliš nebezpečné (Češi). Jejich životní podmínky se proto příliš nelišily od podmínek dělníků „germánského původu“.

120

121

Volný čas (večery a neděle) si mohli sami organizovat jen příslušníci poslední, „nejméně nebezpečné“ skupiny. Řada z nich navštěvovala např. kina, vyhrazené hostince apod.¹⁰⁰ Čeští dělníci někdy využívali osobní volno k ilegálním odjezdům domů, což ale bylo vzhledem k hrozcím trestům značně riskantní.¹⁰¹ Zahraniční dělníci měli také nárok na dovolenou, která se velmi často stávala záminkou k útěku a skrývání se u příbuzných. Někteří se po návratu domů vymlouvali na různé nemoci, aby se nemuseli vrátit na pracoviště.

Způsob získávání zahraničních pracovních sil se u WFG nelišil od jiných podobných závodů v říši. Vedení WFG vysílalo zpočátku do tzv. neutrální ciziny a na obsazená území své pověřence, kteří pro firmu verbovali vhodné dělníky. V tomto případě se z velké části jednalo o dělníky, přicházející do Německa pracovat dobrovolně s vidinou vysokého výdělku, který mnohdy značně převyšoval jejich příjem v zemi původu. Řada z nich navíc přicházela z příbuzných oborů a jejich přeškolení tak nebylo složité.

Tato praxe byla ale brzy zakázána a verbování převzal stát, který pracovní síly jednotlivým podnikům přiděloval na základě žádosti u příslušného pracovního úřadu. Říšští pověřenci, kteří měli za úkol verbovat na Východě pracovní síly, si nedělali s „výběrem“ osob velké starosti a často za použití nereálných slibů, příkazu, nebo i násilí přiváželi do Německa celé rodiny i s dětmi. Zahraniční dělníci byli postupně v očích svých zaměstnavatelů i pracovních úřadů degradováni na pouhou surovinu, kterou je potřeba dodat do továren, aby výroba mohla pokračovat. Tento technokratický způsob myšlení se beze zbytku projevil také u vedení Weserflug: *„WFG byly často přiděleny „pracovní síly“ zcela nevhodné pro leteckou výrobu. Například z jednoho transportu ruských zemědělských dělníků muselo být asi 65 % dáno zpět k dispozici pracovnímu úřadu, z transportu civilních Rusů jednou dokonce 70 %. Přeškolení těchto lidí, jejichž duševní úroveň ležela hluboko pod evropským průměrem, by bylo bezúčelné. Také zdravotní stav přidělovaných cizinců byl špatný. Výpadek až 15 % nebýval výjimkou. Velké těžkosti působilo nasazení (cizinců) proto, že říšští pověřenci slibovali naverbovaným pracovníkům podmínky, které později nebylo možné splnit. To se projevilo především u výše mzdy, protože tito lidé uvedením falešných údajů při verbování získávali tarifní zařazení, které se v praxi ukázalo jako neúnosné. Příliš vysoké platové zařazení (cizinců) samozřejmě způsobovalo znepokojení mezi německými dělníky.“*¹⁰²

Vzhledem ke špatnému zacházení a nízké motivaci vykazovali zahraniční dělníci nižší pracovní výkony, než lépe placení, živení a motivovaní němečtí zaměstnanci. Vedení WFG dokonce sestavilo tabulku výkonnosti podle jednotlivých národností:¹⁰³

100%	Němci
90%	Poláci
85%	civilní Francouzi
85%	Francouzi - váleční zajatci
85%	Belgičané
80%	Holanďané
70%	civilní Rusové
70%	Rusové - váleční zajatci

⁹⁹ SOkA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 8, sign. LIII-302-4213/43

¹⁰⁰ Podrobnosti o podmínkách života totálně nasazených dělníků v severních Čechách viz Květoslava Kocourková, *Zahraniční dělníci v oblasti vládního presidenta v Ústí nad Labem*, in Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945, 4. díl, Ústí n. L. 1999.

¹⁰¹ Marek s. 217

¹⁰² Pichon s. 14

¹⁰³ Pichon s. 15

55% Italové

Zahranční dělníci v Rabštejně

V rabštejnském závodě pracovali cizinci již od samého počátku. První z nich přišli z Brém jako manipulační dělníci hned v počáteční fázi stěhování. Východní dělníci byli používáni především na nekvalifikované práce, které bezprostředně nesouvisely s výrobou (stěhování, výkopy, stavební práce). Ostatní zahraniční dělníci byli nasazeni přímo ve výrobě a soustružili většinou součástky podle předložených výkresů. Z důvodů utajení byly jednotlivé součástky označeny pouze typovými čísly a dělníci tak neměli ani tušení, k čemu jejich výrobky budou sloužit. To vedlo později ke vzniku různých „pověstí“ o výrobě tajných zbraní.¹⁰⁴ Zahranční dělníci (Francouzi) pracovali také v konstrukci, zřejmě však jen překreslovali výkresy jednotlivých součástek.

Ubytování zaměstnanců u WFG odpovídalo všem tehdy obecně platným pravidlům o národnostní segregaci. V Rabštejně byly pro ubytování zaměstnanců zpočátku vyhrazeny prostory v bývalých prádelnách (Werk A a E), přičemž ve správní budově (Werk A) bydlela ostraha závodu (Werkschutz) a druhém objektu zahraniční dělníci zajišťující stěhování. Pro ubytování obchodního vedení firmy byl po dohodě s úředníky landratu (podle zákona o věcných výkonech) 14. 1. 1943 zabaven hotel *Schwarzes Ross* (Černý kůň, dnes Slavie) na českokamenickém náměstí.¹⁰⁵ S postupem stěhování však přibývalo dělníků a dosavadní ubytovny přestávaly stačit. V květnu 1943 byla proto po předchozí dohodě s majitelem zabavena podle zákona o věcných výkonech nevyužívaná část tovární budovy čp. 153 ve Veselém patřící firmě *Gebrüder Becht* (výroba hodin) a upravena k ubytování dělníků.¹⁰⁶ Později byly ke stejnému účelu zabavovány také hostince v okolních obcích.

110

Některí zaměstnanci německé národnosti byli umisťováni do uvolněných bytů či jednotlivých místností v České Kamenici a okolí, které se pro tyto účely rovněž zabavovaly. V řadě případů se přitom jednalo o místnosti uvolněné odchodem zdejších obyvatel na frontu. Někdy ale docházelo ke střetům s majiteli bytů, kteří se proti zabavovacím dekretům landratu pokoušeli bránit podáním odvolání. Např. spor o místnost pro zaměstnance firmy *Weserflug Maxe Lolise* v Horní Kamenici čp. 91 se kvůli stížnostem majitelů a nájemníků domu táhl od června 1943 až do ledna 1944.¹⁰⁷ Rada zaměstnanců si po dohodě s vedením firmy sjednala sama podnájem v České Kamenici nebo v okolních vesnicích. Nejednalo se přitom jen o Němce, stejnou možnost měli také zahraniční dělníci náležející do čtvrté, nejméně střežené skupiny. Např. francouzský konstruktér *Jean Verger* zaměstnaný v rabštejnském závodě obdržel 2. 11. 1944 povolení ubytovat se v podnájmu v Janské, přičemž jako důvod uváděl své studium. Jmenovitě je známo také několik Čechů, kteří dostali povolení privátně se ubytovat.¹⁰⁸

119

Z dochovaných pramenů není zřejmé, kolik bytů, hostinců a dalších prostor měla firma *Weserflug* v polovině roku 1943 pro ubytování zaměstnanců k dispozici. Tato ubytovací kapacita však zjevně neodpovídala stále rostoucím potřebám závodu. Vedení WFG proto rozhodlo o výstavbě dvou barákových táborů poblíž továrny, které měly ubytovací problémy nadobro vyřešit. *Weserflug* vykoupila pro tento účel v průběhu června a července 1943 od několika zemědělců pozemky na katastru Kamenické Nové Vísce a Dolní Kamenice. Zatímco v Kamenické Nové Vísce (na jižním okraji údolí poblíž Werku B) nebyl tábor nikdy postaven, v Dolní Kamenici na louce při silnici z Rabštejnského údolí do České Kamenice vyrostl někdy koncem léta 1943 barákový tábor nazvaný *Neu-Bremen* (Nové Brémy). Jeho osazenstvo tvořili zčásti němečtí dělníci, některé baráky (příp. jejich bloky) byly vyhrazeny zahraničním dělníkům (např. Čechům). Jeden z baráků tábora byl užíván jako marodka a od zdravotního úřadu (*Gesundheitsamt*) v Děčíně dostal dokonce statut nemocnice.

080

Pracovní nasazení cizinců se důsledně řídilo obecně platnými „obrannými nařízeními“, která měla zamezit špionáži a sabotážím. Pracovní místa cizinců musela být přísně oddělena od Němců, tzv. chráněná pracoviště musela být stavebně oddělena od ostatních provozů a cizincům musel být

¹⁰⁴ Marek s. 216 s odvoláním na vzpomínky bývalého totálně nasazeného dělníka Zajíčka.

¹⁰⁵ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 3, sign. LIII-40-2/43

¹⁰⁶ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 3, sign. LIII-40-7/43

¹⁰⁷ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 3, sign. LIII-40-16/43

¹⁰⁸ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 139

zamezen přístup k utajované výrobě. Na dodržování předepsaných pravidel dohlížela sama firma prostřednictvím ostrahy závodu (Werkschutz). Ostraha ve spolupráci s četnickou stanicí v České Kamenici vyšetřovala všechny přestupky a měla pravomoc udělovat kázeňské tresty, které sahaly od přidělení práce navíc v době volna, přes omezení přidělů potravin až po vězení do tří dnů, které se odpykávalo ve volném čase. V rabštejnském závodě k tomuto účelu existovaly zvláštní policejní cely. Závažnější provinění byla bez milosti předávána gestapu a tvrdě trestána. Iniciativa přitom nevycházela od policejních složek, ale vždy od firmy samotné. Tvrdý přístup vedení WFG výmluvně dokumentuje citát z Pichonovy zprávy: „*Němečtí zaměstnanci byli neustále vyzýváni ke spolupráci při dozoru. Sabotáže se u WFG vyskytovaly díky energickým a rychlým zásahům jen ve velmi malé míře. Zatýkáním přímo na pracovišti a podobnými postupy proti takovýmto elementům byly podobné události udušeny v zárodku.*“¹⁰⁹ Skutečnost, že předchozí věty byly napsány v roce 1955, dokládá, že vedení firmy bylo i po prohrané válce přesvědčeno o oprávněnosti represí uplatňovaných proti nuceně nasazeným dělníkům a plně je schvalovalo.

027

Z dochovaných písemností je bohužel známo jen několik konkrétních případů přestupků, které byly v rabštejnském závodě řešeny. Archivy četnické stanice v České Kamenici i gestapa v Ústí n. L. a České Lípě se nedochovaly, takže dnes máme k dispozici jen několik hlášení, která byla v kopii zaslána děčínskému landratu.¹¹⁰ Bohužel se tak již nedozvíme, jak byly jednotlivé případy dořešeny. I na základě těchto několika příkladů je ale možné říci, že se rabštejnský závod skladbou přestupků v ničem nelišil od stovek podobných továren v celém Německu.

Relativně častým přestupkem, který se objevoval snad ve všech závodech zaměstnávajících zahraniční dělníky, bylo „porušení pracovní smlouvy“, t.j. útěk z pracoviště. Nejčastěji utíkali tzv. ostarbeiteri, kteří nemohli dál snášet tvrdé zacházení. Šance uprchlíků na návrat domů však byly velice malé. Na útěku nemohli počítat s podporou místního obyvatelstva a řada z nich ani nevěděla, kde se vlastně nachází. Uprchlí východní dělníci se proto většinou skrývali v lesích a živil se drobnými krádežemi potravin ve sklepech a stodolách zemědělských usedlostí. Na „lovu“ uprchlých ostarbeiterů se proto často podíleli zemědělci z okolí a vojáci na dovolené, kteří v několika doložených případech uprchlíky postřelili. Po několika dnech či týdnech byli uprchlí zahraniční dělníci zpravidla dopadeni a (podle stupně provinění) předáni do vězení, „pracovně-výchovných“ (Arbeits-Erziehungslager), nebo koncentračních táborů. K rabštejnskému závodě byl nejbliž „pracovně-výchovný“ tábor v Kerharticích určený pro Rusy, který byl hlídán vojáky wehrmachtu a zásobován dopadenými uprchlíky z celého okresu. Župní vedení NSDAP v Liberci v situační zprávě za červenec 1944 uvádí, že „*v okrese Děčín je hlášeno asi 100 uprchlých ruských pracovních sil, které byly z velké části dopraveny do ruského tábora v Kerharticích, zatímco zbytek se ještě zdržuje v lesích.*“¹¹¹

V březnu 1943 utekl z práce na výkopech pro telefonní kabel v Rabštejně ruský dělník Mahlin Svobodjaujuk (* 1903) a o den později dokonce napadl německého vojáka. V září opustili dva Rusové své pracoviště v Rabštejně, utrhli si z oděvu označení „OST“ a vydali se domů. Byli však chyceni civilními obyvateli v Rynarticích a odvezeni nejprve do cely v Rabštejně a odtud předáni gestapu v České Lípě. Z listopadu 1943 jsou doloženy další dva útoky pěti Rusů z pracovního tábora v Janské (Werk E) a v lednu 1944 utekli z Rabštejna další tři Rusové.¹¹²

050

Řada ostarbeiterů se snažila nesnesitelné životní podmínky vylepšit příležitostnými krádežemi potravin a oblečení. Počátkem května 1943 byli zatčeni tři ukrajinští dělníci a český řidič dopravní firmy Bendel za krádež zámečnické kombinézy za 25 RM a tři párů bot v ceně 8 - 12 RM, které si vzali z plechové skříňky německého dělníka při překládání materiálu pro WFG z vagonu na nákladní automobil na rabštejnském nádraží. Všichni byli obratem zatčeni a předáni do soudní vazby v České Lípě. V prosinci 1943 nahlásila firma Weserflug četnické stanici v České Kamenici východního dělníka Alexeje Kuzněcova, „*protože si opětovně z tábora přivlastnil brambory k okamžité spotřebě.*“ Kuzněcov byl již dříve vedením firmy potrestán za krádeže potravin zkrácením přidělu chleba na tři dny a podruhé dlouhodobým zrušením přidělů tabáku a salámu. Krádež několika brambor mu vynesla tři dny zostřené žaláře, které si musel odsedět v osobním volnu.¹¹³

Ostatní zahraniční dělníci bez rozdílu národností, ale i někteří němečtí zaměstnanci a civilní obyvatelé s východními dělníky soucítili a přilepšovali hladovějícím Rusům potravinami. Rusové jim za

¹⁰⁹ Pichon s. 14-15

¹¹⁰ SOKA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 139 a 350

¹¹¹ SOA Litoměřice, fond Župní vedení NSDAP Liberec, K - 3, i. č. 3 (situační zpráva), str. 804

¹¹² SOKA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 139

¹¹³ SOKA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 139

to z vděčnosti vyráběli kazety a jiné ozdobné předměty ze zbytků kovu a slámy.¹¹⁴ Pokud se však takový případ provalil, znamenal pro obě strany značné nepříjemnosti. V listopadu 1943 byla v Rabštejně zatčena německá dělnice Elfriede Hanusch (* 1901) pro nedovolený styk se zahraničními dělníky. Svědci do protokolu vypověděli, že jmenovaná „se setkávala s Ruskami na silnici uvnitř závodu, s těmito se bavila a hladila je ... a byla též viděna, jak se s jednou Ruskou objímá a dává jí kousnout ze svého chleba. ... Když potkává Francouze, vždy jim významně poklepává na záda.“ Některé svědecké výpovědi dokonce skrytě naznačovaly homosexuální motiv jednání. Nic nepomohlo tvrzení Hanuschové, že Rusky jen znala z práce a měla k nim přátelský vztah. Za svůj „zločin“ byla okamžitě vzata do vazby a druhý den předána gestapu. Stejnou cestu nastoupil nějaký čas předtím její manžel, který byl za svévolné opuštění pracoviště dodán do KT Oranienburg, kde zemřel.¹¹⁵

Zahraniční dělníky rabštejnského závodu podporovala potravinami, šatstvem i léky také českokamenická lékárnice Marie Kleinpeter. Její činnost vyšla najevo až po válce. Rovněž někteří dílenští mistři se snažili pomoci a požádali dokonce o přiděl šatstva pro nasazené francouzské dělnice.¹¹⁶

017

Velmi tvrdě byla stíhána také neomluvená absence, považovaná za sabotáž. Bývalý totálně nasazený dělník Urban ve svých vzpomínkách uvádí, že obranný pověřenec Steinike obcházel v táboře Neu-Bremen dělníky kteří zaspali, byli nemocní, nebo v neděli nenastoupili, a vyhrožoval jim koncentračním táborem, pokud okamžitě nepůjdou do práce.¹¹⁷ Že se nejednalo jen o plané hrozby dokládá následující případ. V květnu 1943 byl za 6 neomluvených směn zatčen český frézař Jaromír Klacil (* 1921). Vzhledem k dřívějším prohřeškům, za které byl již v Brémách opětovně trestán vězením a pokutami, požádal Steinike jménem firmy, „aby byl K. předán do nápravného tábora, aby si konečně uvědomil, o co v dnešní době jde.“ Klacil byl ihned po sepsání protokolu dán k dispozici gestapu a převezen do soudní vazby v České Lípě.

Politicky motivované přestupky nejsou z Rabštejna - až na jeden poněkud kuriozní případ - známy. V červnu 1943 pozdravila ruská dělnice Nina Buchalo (* 1922) při vstupu do areálu továrny hlasitě „Heil Stalin“. Byla okamžitě zatčena příslušníky werkschutzu a uvězněna, což však přijala se smíchem. Firma ji proto předala českokamenickým četníkům s požadavkem, aby byla „z výchovných důvodů a pro výstrahu“ převezena na tři týdny do výchovného pracovního tábora. Když četnický strážmistr Hartung při výslechu zjistil, že obviněná nikdy nechodila do školy a není schopna svůj čin nijak vysvětlit, zmínil trest na tři dny o chlebu a vodě v místním vězení.

013

Provokativního chování se dopouštěli i příslušníci jiných národností. V říjnu 1943 zastavil ve Veselém četnický nadstrážmistr Elstner skupinu asi 15 Francouzů zaměstnaných u WFG, kteří dvacet minut před půlnocí pochodovali v trojstupe z České Kamenice do své ubytovny v Markvarticích a hlasitě zpívali francouzské písně. Celá záležitost byla vyřešena „energickou domluvou“. Četníci však incident hlásili a navíc si stěžovali, že mnoho Francouzů chodí v sobotu večer do České Kamenice do lázní, do kina a hostinců a vracejí se až kolem půlnoci. Zatím prý „nebylo pozorováno nepřátelské chování, ale na německé obyvatelstvo působí nepříznivě, když cizinci ve skupinách a za zpěvu táhnou po silnici.“ Francouzští zaměstnanci WFG se v protokolech objevují ještě jednou, tentokrát však jako poškození, když jakási Anna Málková, Češka z Kamenického Šenova, jednomu z nich odcizila v obchodě potravinové lístky.

Není známo, že by se někteří z totálně nasazených podíleli na zpravodajských akcích či připravovali ozbrojené partyzánské útoky. Ani spojení dělníků WFG s některými odbojovými skupinami není spolehlivě doloženo. Jedna zaprotokolovaná událost by však spekulace tímto směrem připouštěla. V listopadu 1943 zahlédl jeden z vojáků strážního oddílu, který hlídal italské zajatce v Janské, neznámého muže, který směřoval do rabštejnské továrny a cestou upustil balíček s municí. Pátrání zůstalo bezvýsledné a místní četnická stanice předala celou záležitost kriminální policii v Liberci.¹¹⁸

Jägerprogramm

¹¹⁴ Marek s. 217

¹¹⁵ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 139, sign. L III Pol 900/4516/43

¹¹⁶ Marek s. 214

¹¹⁷ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20 (sbírka výpovědí vězňů KT Rabštejn)

¹¹⁸ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 139

V průběhu roku 1943 se stále silněji projevovала převaha spojeneckých letadel v německém vzdušném prostoru a výpadky válečné výroby vlivem náletů se stávaly stále citelnějšími. Na počátku roku 1944 se nálety 8. a 15. americké letky zaměřily na německý letecký průmysl. V únoru ministerstvo letectví odhadovalo, že při trvání náletů se produkce v leteckých továrnách sníží během jediného měsíce na třetinu. Protože již nebylo možné náletům vojensky zamezit, ustavil ministr zbrojení a válečné výroby Albert Speer k 1. 3. 1944 tzv. Jägerstab - pracovní skupinu, která měla dva hlavní úkoly: znovuoobnovení programu výroby stíhacích letounů (Jägerprogramm) ve vybombardovaných závodech a zabezpečení protiletecké ochrany jednotlivých podniků jejich přeložením do podzemí, příp. rozptýlením výroby mezi větší množství malých závodů. V čele Jägerstabu stál ministr Speer a generál polní maršál Milch (jediný zástupce ministerstva letectví). Jednotliví členové štábu byli pověřeni konkrétními okruhy úkolů při výstavbě a přesouvání podniků, plánování výroby, opatřování surovin, energií a pracovních sil atd. Na práci Jägerstabu se aktivně podílela také SS, kterou zde zastupoval SS-Gruppenführer Dr. Ing. Heinz Kammler. Kammler byl jako šéf Amtsguppe C v hlavním hospodářsko-správním úřadu SS (Wirtschafts-Verwaltungshauptamt) odpovědný za stavebnictví (mj. za výstavbu koncentračních táborů). Jeho úlohou v rámci štábu byly zvláštní stavební úkoly, k nimž patřilo i zajišťování pracovních sil pro konkrétní stavby formou pronájmu vězňů koncentračních táborů jednotlivým podnikům.

Vznikem Jägerstabu se odpovědnost za další výrobu letadel fakticky přenesla do sféry působnosti ministerstva zbrojení a znamenala oslabení pozice Hermanna Göringa jako ministra letectví a vrchního velitele Luftwaffe. Letecký průmysl se pod novým vedením začal razantně přetvářet. Narozdíl od předchozího období, kdy o výrobě rozhodovaly zejména politické a vojenské kruhy, získali nyní rozhodující slovo techničtí odborníci. Bylo přikročeno k rozsáhlé racionalizaci, postupnému omezování výroby bitevních, transportních a školících letadel a převádění uvolněných výrobních kapacit do produkce stíhaček. Tato opatření se osudově promítla v řadě leteckých firem, které musely na základě nařízení Jägerstabu utlumovat podstatnou část své dosavadní produkce. Hledání kompenzačních zakázek nebylo jednoduché a řada firem byla nucena improvizovat. Prakticky všechny letecké firmy, pokud právě „nepředstíraly křečovitě nasazení“, začaly omezovat své obrovské kapacity a převádět pracovní síly do údržby, příp. výroby stojního zařízení, nebo je uvolňovat pro jiné podniky a frontové nasazení. V konečné fázi války takto uvolnil německý letecký průmysl 700 000 pracovních sil.¹¹⁹

Uvedené změny se bytostně dotkly také firmy Weserflug. Nařízený útlum výroby bitevních letounů Ju 87 znamenal pro WFG ztrátu hlavního výrobního programu. V mateřském závodě v Brémách, pod jehož vedení spadal též Rabštejn, byla produkce těchto letounů ukončena v květnu 1944, v Berlíně-Tempelhofu pokračovala až do srpna. Weserflug tak byla nucena v druhém pololetí 1944 omezit počet zaměstnanců o čtvrtinu a hledat náhradní výrobní program. Tím se stala v první řadě výroba trupů stíhaček Focke-Wulf Fw 190. V roce 1944 jich Weserflug dodala celkem 616 a od ledna do května 1945 bylo vyrobeno dalších 282 ks. WFG prováděla v menší míře také konečné montáže těchto letounů, případně i jejich opravy. Počet zkompletovaných Fw 190 měsíčně kolísal jen mezi 10 a 20 ks.

060

062

Weserflug se roku 1944 zapojila také do výrobního programu stíhaček Ju 188 a Ju 388. Tato zakázka byla rozdělena mezi jednotlivé dílny a rabštejnský závod převzal výrobu křidel. Křídla obou uvedených typů letadel byla identická a skládala se ze součástek označených typovými čísly Ju 88 a Ju 188. Množství takových součástek bylo roku 2000 vybagrováno ze zasypaných náhonů v areálu rabštejnského závodu.¹²⁰ Současně s křídly se zde vyráběly i některé další drobné součásti a m.j. i tzv. Kuto-Nase - zvláštní trubková konstrukce, která se upevňovala před křídla a příd letounu, aby mohla odstrkovat a odřezávat od kotvicích lan balony, které byly vypouštěny letadlům do cesty jako překážka.¹²¹ Později WFG našla uplatnění ve výrobě vrtulníků Fa 223E, o kterých se zmíníme zvlášť.

Koncentrace výroby v Rabštejně

Jägerstab s ohledem na protileteckou bezpečnost podstatně změnil rozmístění jednotlivých výrobních závodů firmy Weserflug. V průběhu roku 1944 vzniklo v oldenburské oblasti téměř dvacet

¹¹⁹ Budraß s. 871 a násl.

¹²⁰ Uvedené součástky a další nalezené pozůstatky výroby autor předal Okresnímu vlastivědnému muzeu v Děčíně.

¹²¹ Pichon s. 32, Feilcke s. 112 a plán závodu z r. 1944

menších pobočných závodů s několika desítkami či stovkami zaměstnanců. Mezi tyto pobočky byla rozptýlena převážně výroba součástí pro stíhačky Fw 190. Tři pobočné závody byly zřízeny také ve Slezsku: v Bunzlau (dnes Boleslawiec) se v bývalé přádelně vyráběly lisované součásti pro Fw 190, v Liegnitz (dnes Legnica) dostala Weserflug přidělenou část letiště, kde probíhaly konečné montáže a zalétávání Fw 190, Fw 200, Ju 188 a Ju 388. Výrobou součástí (křidel) pro Ju 388 se zabýval ještě třetí slezský závod, umístěný na letišti v Aslau (dnes Osla) v okrese Bunzlau.¹²²

Vzhledem k relativně bezpečné poloze přikládal Jägerstab v rámci WFG zvláštní význam právě rabštejnskému závodu. Do Rabštejna se měla přesunout další výroba z nálety ohrožených oblastí a mimoto bylo rozhodnuto zřídit zde velkou protiletecky chráněnou podzemní továrnu. Nejpozději počátkem března 1944 padlo rozhodnutí přesunout do Rabštejna část berlínského závodu WFG v celkové výměře 15 650 m² výrobní plochy, nepočítaje v to související sklady materiálu a hotových výrobků. Takový objem výroby ale nebyly stávající rabštejnské haly schopny pojmout. Jejich stavební rozšíření a s tím spojená koncentrace výroby na poměrně malém prostoru nepřicházely v úvahu, protože by se tím zvýšila pravděpodobnost zásahu při případném náletu. V členitěm terénu rabštejnského údolí proto měla vzniknout soustava montovaných výrobních a skladovacích hal, které by bezprostředně nesousedily se stávajícími výrobními objekty. Spojení mezi nimi měla zajišťovat úzkokolejná dráha. Zároveň bylo rozhodnuto o zřízení velké protiletecky zabezpečené podzemní továrny.¹²³ Umístění jednotlivých staveb v terénu podléhalo schválení Jägerstabem, který se vyjadřoval ke každému objektu z hlediska protiletecké bezpečnosti a někdy korigoval plány předkládané vedením podniku.¹²⁴

052

Vlastní přesun probíhal pod tlakem rostoucích problémů, které způsobovaly sílící nepřátelské nálety v průmyslu i v dopravě. Aby WFG mohla realizovat úkoly, které na ni byly kladeny, prosazovala své záměry s rostoucí bezohledností. Vzhledem k důležitosti válečné výroby se přitom mohla plně spolehnout na podporu místních i centrálních nacistických úřadů.

Bezohlednost, která provázela přesun dalších výrobních kapacit do Rabštejna se projevila hned při stěhování. Vedení firmy vytypovalo v okolí závodu (na katastru Dolní Kamenice, Janské a Srbské Kamenice) vhodné parcely a obratem na ně začalo ukládat stavební materiál, který mezitím nechal Jägerstab navážet. Někdy na počátku dubna začalo vyměřování základů budoucích staveb. Tento postup ale vyvolal rozhořčení u majitelů jednotlivých takto obsazovaných pozemků (v naprosté většině sedláků), kteří, aniž by byli dopředu informováni, nacházeli na svých polích a loukách hromady stavebního materiálu a zapíchané vyměřovací kolíky.

Nejcitelněji byl tímto jednáním postižen sedlák Heinrich Süßig z Dolní Kamenice, který přišel o své nejlepší louky a velké pole a fakticky tak ztratil možnost obživy. Když došlo na vyměřování základů pro stavbu haly na jeho pozemku (v místech dnešní čističky odpadních vod a střelnice v Dolní Kamenici), vytrhal dvakrát po sobě ze své louky vyměřovací kolíky. Podobně zřejmě reagovali i někteří další poškození. Teprve po těchto zkušenostech (22. 4. 1944) zaslalo vedení rabštejnského závodu WFG děčínskému landratu žádost o zabavení příslušných pozemků (na základě zákona o věcných výkonech) se žádostí o okamžité vyřízení, protože „majitelé pozemků dělají při vyměřování těžkosti“. Poté co landrat vydal 2. 5. 1944 rozhodnutí o zabavení všech pozemků o které rabštejnské vedení WFG žádalo, rozhodl se sedlák Süßig reagovat žalobou. WFG mu mezitím nechala zabavit další pozemky pro stavbu úzkokolejné dráhy a začala na nich pokládat vodovod a elektrický kabel, proti čemuž se sedlák rovněž postavil. Vedení WFG ale nebylo ochotno diskutovat s nikým, kdo se stavěl do cesty „konečnému vítězství“. Sedlák Süßig se tak nejprve dočkal výhrůžek a zastrasování ze strany zaměstnanců firmy Weserflug a krátce nato obdržel povolávací rozkaz na frontu, odkud se už nikdy nevrátil. Rodina také nikdy nedostala od WFG za zabavené pozemky finanční náhradu, na kterou měla podle zákona o věcných výkonech nárok.¹²⁵

035

036

Obdobný spor vedla také selka Anna Kleinpeter ze Srbské Kamenice čp. 135, na jejíž louce začala WFG v listopadu 1944 stavět skladovací halu a sypané nájezdové rampy, aniž by předtím byly pozemky zabaveny nebo učiněna dohoda o jejich pronájmu. Jediný „právní akt“, od kterého WFG odvozovala své právo užívat cizí pozemky, byla osobní návštěva advokáta Petsche, který poškozené

¹²² Pichon s. 24 a 32, Feilcke s. 109

¹²³ AMV, fond Z-840, fotokopie plánu areálu rabštejnského závodu z 8. 8. 1944 a SOkA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 4, sign. LIII-40-8/44

¹²⁴ SOkA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 4, sign. LIII-40-31/44

¹²⁵ SOkA Děčín, fond Landrat Děčín, K - 4, sign. LIII-40-8/44 a výpověď dcery Heinricha Süßiga, Else Heide, roz. Süßig, Dolní Kamenice, nyní Neudorf u Staßfurtu.

selce sdělil, že firma její louku potřebuje a že v případě odporu jí budou pozemky zabaveny. Bezmocnost selky proti takovému nátlaku si vyložil jako souhlas. Přestože se za poškozenou postavil i srbskokamenický starosta Wonka, nechala firma předmětné pozemky 13. 12. 1944 zabavit.¹²⁶

Weserflug se dostala do sporu také s obcí Kamenická Nová Víska, jejíž starosta si v květnu 1944 stěžoval, že firma staví jednu ze svých hal přímo na staré cestě z Kamenické Nové Vísky do Česká Kamenice. Děčínský landrat dr. Ender sice podle zákona shledal, že právo uzavřít veřejnou cestu má obec a ne soukromá firma, zároveň však starostu upozornil, že bude-li obec požadovat znovuootevření cesty a WFG se odvolá, bude tomuto odvolání „s *ohledem na válečné poměry*“ vyhověno. Hala byla nakonec postavena a cesta zůstala „z *důvodu obrany státu*“ uzavřena.¹²⁷

V příštích měsících následovalo další zabavování pozemků. V červnu požádal právní zástupce firmy Weserflug, českokamenický advokát JUDr. Heinrich Petsch, o zabavení pozemků poblíž nádraží v Markvarticích, kde obratem vyrostla skladištní hala. O měsíc později byly ke stejnému účelu zabaveny pozemky poblíž vlečky v areálu českokamenické papírny. V září následovaly další parcely pro stavbu úzkokolejky propojující Werk C a E, která byla dokonce z úsporných důvodů vedena vnitřkem budovy pily v Janské. Na konci roku byla zřízena dvě další skladiště v Srbské Kamenici a přivedeno k nim vedení vysokého napětí.¹²⁸ Podle plánu areálu rabštejnského závodu ze srpna 1944 bylo projektováno (a také skutečně postaveno) celkem 9 nových objektů:

Objekty postavené v průběhu roku 1944 firmou Weserflug v Rabštejně¹²⁹

Označení objektu	využití	m ² podlahové plochy
F (montážní hala, typ neuveden)	Flächengerüstbaustrasse (montážní linka pro stavbu křidel)	4 650
G (montážní hala, typ Venot-Halle)	Flächenausrüstung (vybavování křidel)	5 000
H (montážní hala, typ Delta-Halle)	Kuto-Nase (protibalonová konstrukce) Unterhaut (vnitřní plášť křidel)	3 000
J (montážní hala, typ Generalstabshalle)	Flächengerüstbaustrasse (montážní linka pro stavbu křidel)	1 600
L (montážní hala, typ Generalstabshalle)	TF-Verlängerung, Ausleger-Anbau (nástavce křidel, využíváno jako sklad materiálu)	1 600
M (skladiště, typ Generalstabshalle) Č. Kamenice, papírna	příjem materiálu	1 600
N (skladiště, typ Generalstabshalle) Markvartice, nádraží	expedice	1 600
O (skladiště, typ Generalstabshalle) Srbská Kamenice	sklad materiálu	1 600
P (skladiště, typ Generalstabshalle) Srbská Kamenice	sklad materiálu	1 600

054

055

Do plánu závodu ze srpna 1944 byla dodatečně zakreslena ještě další hala (označená rovněž P), umístěná při silnici poblíž nádraží Rabštejn. Všechny haly byly postaveny na cihlových resp. betonových podezdívkách a sestávaly z lehkých dřevěných skeletů pokrytých plechem. Hala F měla - podle dochovaných fotografií - kovovou střešní konstrukci. Z důvodu protiletectvé ochrany byly všechny haly opatřeny maskovacími nátěry.

Zásahy do pozemků, které firma při stavbě většiny hal a dalších zařízení provedla (navážky, betonové základy, inženýrské sítě), byly nevratné, takže návrat k jejich původnímu využití (zemědělství) nepřicházel v úvahu. Za tohoto stavu a při objemu investic, které WFG v Rabštejně realizovala, je těžké si představit, že by neprojevila zájem o získání továrních objektů do svého vlastnictví. Není jisté, zda vedení WFG učinilo nějaké v tomto směru nějaké konkrétní kroky. V archivu Obchodní a živnostenské komory v Liberci se v kartotéce k podacímu deníku na kartě firmy Weserflug

¹²⁶ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-57/44

¹²⁷ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 131, sign. LII- Allg. 10/44

¹²⁸ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-20/44, 25/44, 42/44 a fond *Landrat Děčín - dodatky*, K - 3.

¹²⁹ AMV, *fond Z-840*, fotokopie plánu areálu rabštejnského závodu z 8. 8. 1944 a Jungnick s. 2 - 3

dochovala poznámka o spisu „Prodej továrny Rabštejn“ z 8. 11. 1943, tedy ještě z doby před zahájením výstavby hal. Tento spis se bohužel nedochoval.¹³⁰ Jisté je jen to, že rabštejnské závody ani „dočasně“ zabavené pozemky nebyly nikdy na WFG knihovně převedeny a proběhla-li v tomto směru nějaká jednání, nikdy nebyla dovedena do konce.

032

033

034

V září 1944 musela WFG „z důvodu nového řízení pracovních sil“ zadat část (blíže nespecifikované) výroby domácím dělnicím v Kamenickém Šenově, kterých bylo zpočátku najato asi 80 - 100. Zázemím pro domácí výrobu se stala dílna zřízená v pronajaté budově rafinerie skla *Franz Stingl* v Kamenickém Šenově (čp. 73 a 50 na Kostelním náměstí). Weserflug se zároveň zajímala o objekty továrny na lustry *Arnold Schönbek & Co.*, která se r. 1940 jako česko-židovský majetek dostala po arizaci do majetku rafinerského závodu *Rudolf Twaroch & Sohn* se sídlem ve Smržovce u Liberce. Zřejmě na popud WFG odebrala Zbrojní inspekce IVb v Liberci tomuto podniku všechny zbrojní zakázky a jeho kamenickošenovské zaměstnance nasadila v rámci Jägerprogramu k WFG.¹³¹ Zároveň byly pro Weserflug zabaveny objekty firmy Twaroch v Kamenickém Šenově (čp. 65 v Konrad-Henlein-Str., dnes ul. 5. května), které se však ukázaly jako nevhodné pro zbrojní výrobu, takže byly využívány jen jako ubytovna, zatímco strojní zařízení se vrátilo majiteli.¹³²

064

Podzemní továrna

Souběžně s výstavbou montovaných hal a dalších provozů probíhaly přípravy na zřízení velké podzemní továrny, která měla postupně pojmout značnou část výroby. V březnu 1944 nechala WFG provést několik pokusných vrtů s cílem zjistit stav podloží a u Werku B a C vyrazit dvě pokusné štoly. Poté se vedení rozhodlo nechat zhodnotit celkové geologické poměry v údolí. Prováděcí stavební firmou *Strassenbau Lehnert K.G. Tetschen - Dresden* byl pro tento úkol získán renomovaný geolog Prof. Dr. Bruno Müller z Liberce, který údolí 6. 4. 1944 navštívil a následně zpracoval podrobný posudek.¹³³

Původní záměr byl následující: vyrazit do pravé (severní) strany Rabštejnského údolí tři systémy štol se vstupy u dosavadních továrních objektů (Werk A, B a C) a následně je propojit kavernami, čímž měl vzniknout jeden velký podzemní komplex. WFG požadovala u štol rozpětí stropu až 20 metrů, aby do nich bylo možno umístit co nejvíce strojů. Tento záměr se však vzhledem k nevalné kvalitě zdejšího pískovce ukázal jako nereálný. Projektanti WFG proto rozdělili podzemní továrnu do tří na sobě navzájem nezávislých komplexů. Jak dokládá plán závodu ze srpna 1944, bylo i nadále počítáno s výstavbou obrovského podzemního areálu s přibližně 82 500 m² podlahové plochy. První systém štol se měl nacházet v masivu severně od továrních objektů čp. 68 a 45 (Werk A a B) a měl zabírat 40 000 m² podlahové plochy. Stejně velký komplex byl vyprojektován v návaznosti na velkou montážní halu (označovanou H) budovanou poblíž tovární haly čp. 59 (Werk E) v Janské. Třetí systém štol o rozloze 2 500 m² se měl nacházet u čp. 75 (Werk C).

051

Výstavbou celého podzemí byla pověřena Organisation Todt (zkráceně OT), která v rámci Jägerprogramu zajišťovala podobné stavby v celém Německu i na obsazných územích.¹³⁴ Území Čech spadalo pod OT Einsatzgruppe VII se sídlem v Praze (ustavena 1. 7. 1944), která prostřednictvím tří samostatných odborů (Einsatzleitung) spravovala území protektorátu, Sudet a Dolního Slezska. OT vysílala na stavby jen technické vedení, projektanty a některé specialisty, na

¹³⁰ Informace o zakoupení přádelen firmou WFG, kterou uvádí Marek (s. 216) je založena jen na nepodloženém vyprávění pamětníků, a není jisté, nakolik má reálný základ.

¹³¹ Např. účetní firmy Twaroch a pozdější národní správce několika kamenickošenovských skláren Josef Novotný byl převzat k WFG jako vedoucí skupiny v mzdovém oddělení.

¹³² SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-49/44 a SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, nezpracované dodatky (záležitosti národních správ jednotlivých podniků v Kamenickém Šenově).

¹³³ Státní geologický ústav Praha, ústřední archiv posudků, sign. P 2219 (Dr. Bruno Müller:

Geologisches Gutachten über das Gelände des Werkes Rabstein der Weser-Flugzeugbau G.m.b.H., Bremen, 14. 4. 1944) - dále jen Müller.

¹³⁴ Organizaci založil roku 1938 Fritz Todt (1891 - 1942), někdejší generální inspektor německých silnic, stavitel prvních dálnic a pozdější říšský ministr zbrojení. Prvním úkolem OT byla výstavba opevnění podél západní hranice Německa (tzv. Westwall).

vlastní stavební práce si najímala odborné firmy. Činnost OT Einsatzgruppe VII v Rabštejně dokládá mj. i přítomnost dvou vysokých činitelů této organizace v listopadu 1944 a v březnu 1945.¹³⁵ Každá stavba prováděná OT samozřejmě podléhala utajení a v úředním styku měla být označována jen krycím názvem. Podzemní továrně v Rabštejně byl přidělen krycí název *Zechstein*.¹³⁶

Zahájení tak gigantické stavby, jakým *Zechstein* bezesporu byl, vyžadovalo důkladné přípravy a nasazení většího počtu stavebních firem najednou. V návaznosti muselo být řešeno ubytování a zásobování stovek stavebních dělníků (blíže viz v kapitole Nové pracovní síly). Ražení štol se zřejmě pomalu rozbíhalo od konce léta 1944 a větších obrátek nabralo na konci září, neboť v té době se vedení WFG začalo shánět po vhodné skládce pro vytěžený důlní kámen. Protože se počítalo s obrovskými masami kamene, vybrala WFG pro jeho ukládání velkou louku u bývalého poplužního dvora (Meierhofwiese) v Dolní Kamenici. Po dohodě s českokamenickým městským úřadem měl být tento pozemek po zasypaní přeměněn na sportoviště (v nacistickém slovníku Kampfbahn). Majitelem louky byl ale českokamenický továrník Knappe a několik dalších soukromníků, takže právní zástupce WFG Petsch opět využil zákona o věcných výkonech a 3. 10. 1944 nechal celou louku zabavit.¹³⁷ Sportoviště bylo na uvedeném pozemku zřízeno až v létě roku 1946 jako jedna z prvních stavebních akcí provedených místním národním výborem. Další část někdejší louky byla v 80. letech 20. století zabrána pro výstavbu velkokapacitního sila.

041

042

V souvislosti s výstavbou podzemí nechala Weserflug v červnu 1944 podle zákona o věcných výkonech zabavit v kamenolomu v Bělé u Podmokel mlýn na písek s drtičkou kamene. Následně došlo ke sporu mezi majitelkou stroje Marií Focke a WFG ohledně měsíčního nájmu. Majitelka požadovala 120 RM, zatímco firma, která stroj mezitím v nepřetržitém třísměnném provozu zdevastovala, byla ochotna platit jen desetinu. Spor nakonec musel rozhodnout soudní znalec přizvaný až z Karlových Varů, který stanovil měsíční nájem na 86,80 RM.¹³⁸

Do konce války se podařilo realizovat jen zlomek z původně projektované podzemní továrny. Oproti 82 500 m² podlahové plochy předpokládaných v plánu závodu ze srpna 1944, uvádí souhrnná zpráva o stavu podniku k 8. 5. 1945 jen 17 530 m². Z toho jen asi 6 000 m² bylo kompletně hotovo, na dalších přibližně 8 000 m² zbývalo dokončit podlahu a zbývajících asi 3 000 m² bylo vystříleno a dosud neopracováno. Štoly byly tvořeny čtyřmi komplexy označenými písmeny podle sousedících nadzemních objektů:¹³⁹

označení štoly ¹⁴⁰	celková rozloha k 8. 5. 1945
A	1 330 m ²
B	6 000 m ²
C	1 900 m ²
H	8 300 m ²

Zpráva vůbec neuvádí malou (a z hlediska dalšího využití nejspíš nezajímavou) štolu v délce 26 m, která byla vyražena do jižního svahu údolí v sousedství haly G. Vzhledem k neexistenci archivních podkladů není jisté, jak velký komplex zde měl vzniknout. Původní plány podzemí, které byly r. 1945 předány československým úřadům, se bohužel nedochovaly.¹⁴¹

Technologický způsob ražení bylo možné rekonstruovat po prohlídce štol. Nejprve byly vyraženy pneumatickými vrtačkami základní chodby o průměru asi 2 m, poté se do jejich čelních stěn navrtalo několik otvorů, které se naplnily trhavinou (nejspíše donaritem, kterého zde po válce bylo nalezeno 160 centů) a odpalovaly. Takto vytvořené chodby se pomocí ručního náradí upravovaly na

¹³⁵ SOKA Děčín, fond *AM Česká Kamenice*, i. č. 277 (evidenční kniha pro přechodný pobyt vojenských osob)

¹³⁶ SOA Litoměřice, pobočka Most, fond *Horní úřad Teplice*, K - 18, srv. též M. P. Máca: *Tajemství podzemních továren*, Krasová deprese č. 6/1998.

¹³⁷ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-48/44

¹³⁸ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-60/44

¹³⁹ Jungnick s. 3

¹⁴⁰ Odpovídá označení nejbližšího nadzemního objektu

¹⁴¹ Plány byly součástí zprávy o stavu podniku k 8. 5. 1945, kterou koncem května téhož roku zpracoval poslední německý technický ředitel Wilhelm Jungnick. Zpráva se dodnes dochovala pouze v průklepu, originál s přílohami byl zřejmě předán ministerstvu národní obrany a po zrušení továrny vyskartován.

požadovaný profil. Vytěžený kámen byl vyvážen důlními vozíky a pak po úzkokolejné dráze na skládku. V místech geologických poruch byl strop zpevňován výdřevou. Ražba několika bočních chodeb byla předčasně ukončena právě v místech s geologickými poruchami. V podzemním areálu poblíž Werku B, kde šíře chodeb dosahuje až 6 metrů a výška 4 - 6 m (nepočítaje v to prostory pro umístění lisů vysoké až 10 m), jsou stěny některých chodeb do výše 2 metrů vybetonovány nebo vyzděny z pískovce a strop je zaklenut betonovými skružemi. Rovněž podzemní prostory navazující na někdejší halu H vykazují v některých partiích stěny zděné z pískovce, příp. lité z betonu. Stěny dalších chodeb byly opatřeny stříkanou betonovou omítkou proti zvětrávání. Štoly u Werku C mají podstatně menší profil než ostatní a sloužily nejspíše jako protiletický kryt pro dělníky. Aby se zabránilo účinkům tlakové vlny při případném náletu, byly před vstupy do jednotlivých štol postaveny betonové zábrany.¹⁴² Není známo, na jak velké části z již dokončených 6 000 m² zahájila Weserflug výrobu. Určitá část štol byla ale na konci války již vybavena stroji a větracími zařízeními.¹⁴³

Ražení štol nebylo pro nasazené dělníky bez nebezpečí a je známo několik konkrétních případů zvalů, které si vyžádaly oběti na životech. Písemnými prameny je doloženo zasypaní několika vězňů koncentračního tábora Rabštejn (o táboře viz níže), kteří byli patrně posláni na práce v nejnebezpečnějších částech štol. 3. září 1944 zemřel pod závalem německý vězeň Walter Leske (* 1908), původem z Drážďan, 30. října Francouz Claude Vacher (* 1921) a 6. listopadu se po odstřelu zřítil strop nad křížením dvou štol a pohřbil Rusa Leonida Jakovčuka (*1920) a Jugoslávce Terpina Jouce (*1893). Ve výpovědích bývalých vězňů se objevují zmínky o dalších obětech zvalů, ty však nelze doložit písemnými prameny.¹⁴⁴

Poslední úkol rabštejnského závodu

K 8. 3. 1944 převzala Weserflug firmu Focke, Achgelis & Co. GmbH se sídlem v Hoykenkampu u Delmenhorstu nedaleko Brém. V případě firmy Focke, Achgelis & Co. se jednalo o malý závod (s asi 400 zaměstnanci v době převzetí), založený roku 1937. Hlavním programem podniku byl výzkum v oblasti vrtulníků, sériová výroba měla být licenčně zadávána velkým výrobcům. Zakladatelem firmy byl známý letecký konstruktér Prof. Dr.-Ing. Heinrich Focke (1890 - 1979), někdejší spoluzakladatel brémské letecké firmy Focke-Wulf (1923). Na podniku se podílelo také několik brémských obchodníků, mj. též několikanásobný mistr Německa a světa v akrobatickém létání Gerd Achgelis, který z propagačních důvodů připojil do názvu firmy své jméno.¹⁴⁵

Prof. Focke sestrojil již ve 30. letech první provozuschopný vrtulník na světě pod označením Fw 61. Tento stroj byl předváděn např. na norimberském sjezdu NSDAP a v berlínské Deutschlandhalle v roce 1938. Dalším vývojovým stádiem Fw 61 se stal dvourotorový vrtulník Fa 266 - ve vojenské verzi označovaný jako Fa 223 Drachen (drak) - poháněný jedním devítiválcovým motorem BMW / Bramo 323 Fafnir.¹⁴⁶ Vývoj tohoto na svou dobu velice progresivního stroje probíhal zpočátku v dílnách v Hoykenkampu. Prototyp Fa 223 byl dokončen v srpnu 1939, poté následovaly zkoušky na zemi a v srpnu 1940 proběhly první letové zkoušky. Na počátku roku 1941 byl vývoj vrtulníku Fa 223E (E = školící verze) ukončen a RLM vzhledem k pozoruhodným letovým vlastnostem stroje objednalo sérii 100 ks. Pro sériovou výrobu byly podstatně rozšířeny dílny v Hoykenkampu a do podniku byli nasazeni první východní dělníci.¹⁴⁷

065

066

¹⁴² Podrobný popis podzemí včetně zaměření zpracovaly a publikovaly dvě na sobě nezávislé skupiny speleologů: Přemysl Brzák - Martin Máca Přebil, *Podzemní továrny Rabštejn - Janská*, Krasová deprese, č. 7, 1999.

Miroslav Veselý, *Podzemní továrna Rabštejn u České Kamenice*, Speleofórum 2000, č. 19, Česká speleologická společnost Praha 2000 (tentýž článek viz též Děčínské vlastivědné zprávy 2/2000).

¹⁴³ VHA Praha, *fond MNO*, i. č. 3538, č. j. 10052, K - 60

¹⁴⁴ Miroslav Grisa, Hroby válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů z let 1942 - 1945 na území města Ústí n. L., in *Ústecký sborník historický*, s. 537 a násl., Ústí nad Labem 1985.

Zprávy o úmrtí desítek vězňů denně ve štolách jsou fantazií některých autorů.

¹⁴⁵ Dipl.-Ing. Bruno Körper, *Focke-Achgelis*, in *Beiträge zur Geschichte von VFW-Fokker*, b. d. (Bremen 1975).

¹⁴⁶ Podrobný technický popis stroje viz např. *Luffahrt international* Nr. 9, Mai - Juni 1975, s. 1329 - 1360; fotografická a technická dokumentace viz též Archiv Národního technického muzea Praha, Letecký archiv, i. č. 1229, s. 73 - 90.

¹⁴⁷ Springmann s. 184; Körper s. 47

4. června 1942, po pouhých 45 dnech letových zkoušek prvních dokončených strojů, byl závod v Hoykenkampu téměř kompletně zničen britským náletem, při kterém bylo ztraceno nejen všech deset již hotových vrtulníků, ale i veškerý materiál pro sériovou výrobu a 70% technických podkladů. Ministerstvo letectví poté rozhodlo výrobu decentralizovat. V Hoykenkampu zůstala jen výroba malých jednomístných průzkumných vrtulníků Fa 330 Bachstelze a některých součástí pro Fa 223, hlavní kapacity závodu byly přeloženy na letiště v Laupheimu poblíž Ulmu. Trupy pro Fa 223 se vyráběly v bývalé smaltovně ve Fuldě, motory ve Varelu a konstrukční dílny byly přeneseny do Berlína.

Zdá se však, že RLM ještě v této době zcela nechápalo strategický význam vrtulníků a bránilo se jejich masovému nasazení, a to i přesto, že již běžela jejich sériová výroba. V lednu 1943 zamítl šéf oddělení vývoje na RLM žádost armády o 1000 ks vrtulníků Flettner FI 282 s odůvodněním, že možnost nasazení těchto „cirkusových letadel“¹⁴⁸ je minimální.¹⁴⁹ Tento způsob nahlížení nadřizovaných míst na vrtulníky způsobil, že ani sériová výroba Fa 223 neměla potřebnou prioritu.

V únoru 1943 byl v Laupheimu dokončen první vrtulník Fa 223E a do července následujícího roku zde bylo rozpracováno 31 a dokončeno 7 strojů. O vrtulník projevil zájem dokonce sám Hitler, který si ho 12. 6. 1943 nechal v Obersalzbergu předvést. Zájem „vůdce“ se však brzy obrátil k tryskovým stíhačkám Me 163 a výroba vrtulníků se opět stala okrajovou záležitostí. Do výroby proudových stíhaček Me 163 byl zapojen i závod v Laupheimu. Přesto se s vrtulníky počítalo dál a 15. 6. 1944 obdržela firma FA, pracující již pod hlavičkou WFG, zakázku na 30 vrtulníků Fa 223E. Na samém počátku sériové výroby, 19. července 1944, byl ale laupheimský závod zničen spojeneckým náletem. Z celé továrny zbyla jen správní budova a aerodynamický tunel. Vedení WFG rozhodlo výrobu opět rozdělit a podstatnou část provizorně přesunout do klášterního statku v Ochsenhausenu u Stuttgartu, odkud se ale část strojů vzápětí začala stěhovat do výrobních hal WFG na letišti v Berlíně - Tempelhofu.

067

068

Se sedmi dokončenými stroji byly v létě a na podzim 1944 prováděny pod přímým dohledem vrchního velení armády náročné testy v Alpách. Vrtulníky bez problému zvládaly kolmý start a naprosto klidné stání ve vzduchu, takže byly shledány jako výborné transportní letouny pro vysokohorské jednotky, na záchranné akce, k přenášení břemen apod. RLM proto rozhodlo okamžitě zahájit masovou výrobu těchto vrtulníků (mluvilo se údajně o výrobě až 3000 ks) a WFG jako nástupce firmy Focke, Achgelis & Co. obdržela zakázku na prvních 600 kusů Fa 223 označených krycím názvem „Muli“.

Požadavek ministerstva letectví na výrobu takového množství strojů ale neodpovídal situaci, v níž se letecký průmysl třetí říše na konci roku 1944 nacházel. Spojenci se blížili k Rýnu, Rudá armáda stála na východní hranici říše. Vázla doprava, systematicky likvidovaná nálety, a pro výrobu se nedostávalo surovin a - vzhledem k nekompromisnímu odvodům - i zaškolených dělníků. Za panující bezvýhodné vojenské situace Německa nemělo ani samo ministerstvo letectví jasno, jaká letadla má od výrobců prioritně požadovat. 11. října 1944 byl dokonce další vývoj Fa 223 v Ochsenhausenu z rozhodnutí Jägerstabu zastaven a podstatná část zaměstnanců převedena k firmě Messerschmitt do Regensburgu. V prosinci byl vydán příkaz k pokračování výroby, přičemž požadovaný počet byl snížen na polovinu. Již dříve objednaných 30 kusů mělo být vyrobeno jako pokusná a 270 jako obyčejná série. Měsíčně se počítalo s výrobou 44 kompletních vrtulníků. Termín dodání pokusné série byl stanoven na červen 1945, všech 300 strojů mělo být dodáno do prosince.¹⁵⁰

Převzetí firmy Focke, Achgelis & Co. bylo pro WFG i přes uvedené peripetie určitou pojistkou „na horší časy“. Vzhledem ke ztrátě dosavadního výrobního programu (Ju 87) znamenal vstup do relativně perspektivní výroby vrtulníků šanci na získání nových zakázek a tedy vytižení alespoň části obrovských kapacit. Tehdejší generální ředitel WFG Feilcke ve svých vzpomínkách uvádí, že vedení firmy od počátku počítalo se zahájením masové výroby vrtulníků a odpovídajícím způsobem také jednalo. Pravděpodobně nedlouho po převzetí firmy Focke-Achgelis byly učiněny konkrétní kroky k převedení části kapacity závodu v Rabštejně do výroby Fa 223. Dokládá to skutečnost, že vedení WFG požádalo již v květnu 1944 o zabavení budov prádelny sametu a plyše *F. W. Botschen*

¹⁴⁸ Vrtulníky byly do té doby známy především z předváděcích letů, např. na stranických sjezdech NSDAP a jejich vojenské využití prozatím nebylo doceněno.

¹⁴⁹ Hentschel s. 183 - 184

¹⁵⁰ Pichon s. 10 a 12; Feilcke s. 113 - 114; Nowarra II s. 44; Pfliegensdörfer s. 326 - 327; Pophanken s. 115; Vojenský historický archiv Praha, fond *MNO 1945*, K - 84, i. č. 4485, č. j. 1154; Körper s. 47; Springmann s. 186 - 226; Manfred Griehl, Joachim Dressel, Deutsche Hubschrauber vor 1945, Waffen-Arsenal, Band 128, Friedberg 1991, s. 7 - 23.

(majitelem byl od srpna 1943 Ferdinand Eiffler) v Libouchci (Königswald) čp. 257. V tomto podniku byla „mírová“ výroba zastavena již v září 1943. Po zabavení nechala WFG budovy vystěhovat, stavebně upravit a na podzim ji obsadila výrobou hnacích zařízení vrtulníků. Tyto dílny zabírající celkem 7 700 m² podlahové plochy spadaly jako odloučené pracoviště přímo pod vedení rabštejského závodu.¹⁵¹ Pro ubytování dělníků bylo na liboucheckém hřišti postaveno 8 dřevěných baráků s kapacitou asi 500 osob.

044

045

Současně s liboucheckým závodem si firma pronajala (od 1. 5. 1944) výrobní haly zastavené keramické továrny *Julius Dressler* v Bělé u Podmokel čp. 134 a 149. Obě budovy byly vystěhovány a až do února 1945 využívány jako sklady, poté je převzala armáda (Ersatz- und Ausbildungsbatallion (M) 274 Abt. I) jako kasárna.¹⁵² Další sklad liboucheckého závodu se nacházel v bývalém sociálnědemokratickém hostinci Volkshalle v Tisé (dnes obecní úřad) a zcela jistě také na dalších místech v okolí. Vedení WFG tak mohlo při převímání zakázky v prosinci 1944 prohlásit, že nepožaduje žádné další výrobní plochy.¹⁵³

Mezitím se k dílnám v Ochsenhausenu a Laupheimu nebezpečně přiblížila fronta a v listopadu 1944 byla proto nařízena jejich postupná evakuace do Rabštejna (resp. Libouchce) a Brém. Akce se však zcela nezdařila a do Libouchce dorazilo jen 36 hotových motorů.

Na konci roku 1944 byly práce na třístakusové sérii Fa 223E rozděleny následovně:¹⁵⁴

součást	místo
trup	Rabštejn a Berlín
přední nástavec trupu	Rabštejn a Berlín
ocasní plochy	Ochsenhausen, později Libouchec
motorový nástavec, kozlík pro vrtule a vrtulové listy	Libouchec
konečné montáže	Rabštejn a Berlín

Na počátku roku 1945 bylo ale zřetelné, že ani v Berlíně nebude možné v důsledku silných náletů ve výrobě pokračovat a Weserflug proto začala přenášet zdejší dílny po částech do Rabštejna, kde byla mezitím (na konci roku 1944) zcela ukončena výroba křídél pro Ju 188 a Ju 388.¹⁵⁵

Také hlavní závod v Brémách byl zasažen válečnými událostmi. Nálety v létě 1944 vyřadily z provozu téměř 40% kapacity závodu a 6. 10. 1944 byla zničena také správní budova WFG v Brémách, takže obchodní vedení firmy se přesunulo do dolnosaského Visselhövede, zatímco technickému vedení koncernu bylo přikázáno zůstat v Brémách ve vyhořelém objektu.

V lednu 1945, kdy již spojenecká vojska obsazovala první německá města a fronta se blížila k Brémám, padlo rozhodnutí evakuovat z Brém část dosud provozuschopného závodu a přenést ho „dočasně nouzově“ do Kamenického Šenova. Vedení WFG o tomto kroku uvažovalo již dříve, ale „vzhledem ke vzniklým podmínkám“ jej nyní považovalo za „obzvláště akutní“. Pro začátek se počítalo s asi 150 zaměstnanci, přičemž postupně sem měli být překládáni další. Pro tyto účely měl být stavebně upraven dosavadní výrobní objekt v Kamenickém Šenově, pro ubytování zaměstnanců byl vyhrazen bývalý akciový hotel Merkantile (čp. 446 - dnešní lékárna).¹⁵⁶ Z dochovaných písemností není jasné, nakolik byl tento záměr realizován. Zřejmě se však podařilo přestěhovat jen malou část závodu, protože po náletech na Brémy 7., 21. a 30. března 1945 již nebylo co stěhovat - továrna ležela v troskách a její obnova nebyla možná.¹⁵⁷ Rabštejský závod tak převzal nejen naprostou většinu výroby vrtulníků, ale po přeložení části brémské továrny zřejmě i produkci některých komponentů pro stíhačky Fw 190.

046

047

¹⁵¹ SOKA Liberec, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*, i. č. 3780, kartotéka 76 (karta „Weser“ Flugzeugbau); Vojenský historický archiv Praha, fond *MNO 1945*, K - 120, i. č. 6268, č. j. 851; SOA Litoměřice, fond *Živnostenský a dozorcí úřad Ústí n. L.*, K - 25, sign. 12-06 (složka Botschen)

¹⁵² SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 111, sign. LI-429/45, SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, nezpracované dodatky (dotazník o národní správě firmy Julius Dressler).

¹⁵³ Springmann s. 225

¹⁵⁴ VHA Praha, fond *MNO 1945*, i. č. 4485, č. j. 1145/45, K - 84

¹⁵⁵ VHA Praha, fond *MNO 1945*, i. č. 6268, č. j. 851, K- 120 ; Pophanken s. 112

¹⁵⁶ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 110, sign. LIII-1422/Gew/44-45 a Pichon s. 17

¹⁵⁷ Pichon s. 17

Od konce roku 1944 nebyla WFG schopna pokračovat v zadané výrobě podle požadavků ministerstva letectví. Neustálé převážení strojů a dělníků z místa na místo výrobu neúměrně zdržovalo. Stěhování navíc narušoval naprostý dopravní chaos způsobený cílenými nálety na železniční uzly. Dopravní problémy znemožňovaly i komunikaci s vlastním vedením v Brémách, resp. Visselhövede.

Tato situace vedla i k přerušování dodávek surovin a komponentů z jiných závodů WFG a od subdodavatelů. Ministerstvo letectví sice jmenovalo zvláštní komisaře pro úzkoprofilové druhy materiálu, ti ale často zásobování továren svou činností spíše brzdili. Náklady na shánění surovin a součástek byly v konečné fázi války často v ostrém nepoměru k dosaženým výsledkům. WFG mívala na cestách najednou až 200 kurýrů s doprovodnými mužstvy, kteří přepravovali letecké díly jako expresní zásilky mezi jednotlivými závody.¹⁵⁸

Za uvedené situace nepřekvapí, že rabštejský závod dokončil jen tři z požadovaných vrtulníků. Na těchto strojích proběhly přímo v Rabštejně i některé letové zkoušky. Pomocí vrtulníku byl vyzdvihnut stroj stojící na dvoře továrny mezi budovami a ve výši přes 25 m přenesen do sousedního dvora a tam usazen. Při stavbě železničního mostu (nepochybně mostu úzkokolejky u Werku C) přenesla helikoptéra nosník a držela ho nad vodou tak dlouho, dokud jeho konce nebyly na březích upevněny. Je možné, že provádění letových zkoušek souvisí s přítomností čtyř pilotů z pobočného závodu WFG na letišti v Aslau ve Slezsku, kteří byli v Rabštejně úředně hlášeni mezi 17. a 19. 2. 1945.¹⁵⁹ Všechny tři dokončené vrtulníky odletěly před koncem války mimo území Čech, jeden z nich do Rakouska.¹⁶⁰

069

Na počátku roku 1945 bylo do rabštejského závodu dosazeno nové obchodní i technické vedení. Novým obchodním ředitelem podniku se stal Wilhelm Jungnick (*1906), technickým ředitelem ing. Oskar Romann (*1905) a prokuristou Theodor Sieber (*1902). Pro nedostatek podkladů není možné zjistit, proč k tomuto opatření došlo. Je možné, že tento krok souvisel s rostoucím významem závodu v rámci WFG a přechodem na nový výrobní program. Nabízí se však také vysvětlení, že ministerstvo letectví sesadilo staré vedení, protože nebylo spokojeno s tempem výroby, výstavby nebo způsobem vedení závodu. Tuto domněnku by potvrzovala přítomnost tří zástupců stavebního dozoru ministerstva letectví (Bauaufsicht RLM) v závodě na přelomu ledna a února a v průběhu března 1945. Rabštejský závod navštěvovali již od podzimu 1944 také zástupci ministerstva letectví.¹⁶¹

Sebevětší reorganizace však již nedokázaly odvrátit blížící se konec. Na počátku roku 1945 ztratil rabštejský závod vlivem válečného vývoje zcela spojení s ředitelstvím WFG v Brémách a Visselhövede. Rabštejn až do té doby pracoval jako kmenový závod podřízený brémskému vedení, které mj. zajišťovalo všechny finanční operace, takže továrny v Rabštejně zůstaly zcela bez finančního zajištění. Nové vedení však nepomýšlelo na zastavení výroby a rozhodlo se vést podnik ve vlastní režii. Obchodní ředitelství závodu vyjednálo u konsorcia bank vedeného *Kreditanstalt der Deutschen* provozní úvěr ve výši 1 000 000,- RM se 100% státním krytím. Do konce války stihl podnik z těchto peněz proinvestovat jen asi jednu třetinu.

Pobočný závod Velenice

Krátce po vyhlášení Jägerprogrammu na jaře 1944, kdy už bylo rozhodnuto o přesunu části výroby do podzemí, se vedení rabštejského závodu začalo zajímat o již existující podzemní komlexy v okolí. Při té příležitosti si zástupci vedení závodu prohlédli také podzemní prostory poblíž staré brusírny zrcadel mezi Velenicemi a Lindavou v okrese Česká Lípa. Jednalo se o velký ražený sál s bočními štolami vzniklý při těžbě brusného písku, která zde probíhala již od roku 1756. V době prohlídky již nebyly štoly zcela stabilní a některé partie se začínaly hroutit, takže rabštejský závod s nimi zřejmě zpočátku nepočítal jako s výrobními prostory.¹⁶²

V souvislosti s postupem východní fronty padlo někdy na podzim 1944 rozhodnutí evakuovat z polského Kalisch dílny WFG vyrábějící rychlopalná letecká děla MK 108. Blížší okolnosti tohoto přesunu nejsou známy. Víme jen, že kalischské dílny se stěhovaly právě do staré brusírny na zrcadla

¹⁵⁸ Pichon s. 21 - 23

¹⁵⁹ SOkA Děčín, fond *AM Česká Kamenice*, i. č. 277 (evidenční kniha pro přechodný pobyt vojenských osob)

¹⁶⁰ VHA Praha, fond *MNO 1945*, i. č. 6268, č. j. 851, K - 120 a i. č. 4485, č. j. 1154, K - 84.

¹⁶¹ SOkA Děčín, fond *AM Česká Kamenice*, i. č. 277 (evidenční kniha pro přechodný pobyt vojenských osob)

¹⁶² Müller s. 5

ve Velenicích a také do přilehlých podzemních prostor a že celý velenický závod byl přímo podřízen ředitelství v Rabštejně. Jak starou brusírnu zrcadel, tak i podzemní prostory bylo nejprve potřeba stavebně upravit. Protože se jednalo o značný objem prací, převzaly zakázku hned tři firmy z okolí (*Arbeitsgemeinschaft* (zkráceně *Arge*) *Gemeinschaftsbau Haida*, *Emil Hausmann Haida* a *Runge & Geisler Zwickau - Reichstadt*), které se od 1. 11. 1944 na dobu do dokončení stavby sdružily do „pracovní skupiny“ pod názvem *Arbeitsgemeinschaft Spiegelfabrik Wellnitz*. Přímé řízení stavebních prací na místě převzal vládní stavitel Dr.-Ing. Arnold Beschoren, který je také autorem dochované části stavebních plánů.

Přestavba zchátralé brusírny na strojírenský závod v praxi znamenala podstatné zásahy do původního objektu (výměna krovů a stropů apod.) a jeho následné stavební rozšíření. V hlavní (správní) budově bylo podle projektu počítáno s kuchyní, jídelnami, prodejnou, ubytovnou Werkschutzu, sklady a výrobní halou o rozloze necelých 440 m². Protože se počítalo s přeložením zaučených polských dělníků, kteří nesměli být pohromadě s Němci, stavěly se dvě jídelny - německá a polská - a stejně byly rozděleny např. i záchody.

Vzhledem k postupu východní fronty směrem na Kalisch bylo nutno stavební práce maximálně uspíšit. Jako první se v hlavní budově zřizovaly ubikace pro stavební dělníky. K rychlému splnění tohoto úkolu převedl stavbyvedoucí Beschoren po dohodě s vedením OT v Liberci na asi dva týdny pracovní síly ze stavby prováděné firmou *Wilhelm Paul Grube, Berlin* (továrna na patentní novinky), která si pro své účely upravovala objekt jiné staré brusírny, stojící asi 1 km směrem na Velenice.

Zároveň se správní budovou se (pod krycím názvem *Nautilus*) upravovalo také podzemí, kam byla zavedena elektřina a celý prostor připraven pro výrobu rychlopalných děl. Zavádělo se sem rovněž ústřední topení (firma *Wolfferts u. Wittmer Berlin*) a odvětrávání poháněné dvěma olejovými generátory (firma *Brown, Boweri & Co. Leipzig*). Ani jedno z uvedených zařízení nebylo ale do konce války uvedeno do provozu. Na výstavbě závodu se subdodávkami podílely ještě další firmy, např. podmokelská pila *Wilhelm Guba*.

Stavební dělníci v celkovém počtu asi 40 osob se rekrutovali především z řad německých zemědělců z okolí, část tvořili protektorátní příslušníci (Češi) z okolí Bělé pod Bezdězem a Mnichova Hradiště. Vedení stavebních firem mělo zřejmě vyšší nároky na rychlost prací, než mohli dělníci zvládat. 13. 4. 1945 byl proto uspořádán na stavbě pod hlavičkou OT apel, při kterém bylo všem dělníkům s výjimkou těch, kteří obhospodařují vlastní zemědělskou usedlost, přikázáno odpracovat 55 hodin týdně. Někteří dělníci ale toto nařízení nerespektovali a vedení *Arge. Spiegelfabrik* si proto ještě 23. 4. 1945 stěžovalo u úřadu okresního „*Treuhändera*“ práce (*Kreistreuhänder der Arbeit*) v České Lípě, který ve snaze vynutit si větší pracovní výkony zorganizoval koncem dubna další apel s projevem.

Stěhování z Kalische do Velenic muselo vzhledem k blížící se frontě začít již velmi brzy, a to i za cenu přesunu do rozestavěné budovy. Sovětská armáda obsadila Kalisch již v lednu 1945 a jak se zdá, podařilo se předtím evakuovat jen malou část tamějšího závodu. Dokládá to dochovaný rozpis směn od 3. 4. 1945 ve kterém na jednu směnu připadá jen 5 - 7 dělníků a 16 - 17 dělnic (podle příjmení výhradně polské národnosti). Tyto nízké počty jsou v nepoměru s velikostí plánovaného ubytovacího tábora, který mohl ve svých osmi barácích pojmout jistě několik stovek osob.

Výroba probíhala pouze v podzemí, které bylo do května 1945 kompletně stavebně dokončeno. Souhrnná zpráva z konce května zde uvádí výrobní plochu o rozloze 6000 m². V hlavní budově se až do konce války nacházely kromě jídelen zejména sklady stavebního materiálu.

Pro zastřelování hotových děl byla asi 1 km od závodu při silnici zřízena zkušební střelnice. Aby se tlumily výstřely, byla děla zavírána do bunkru s pancéřovými dveřmi a ven sahalo jen ústí hlavně. Zastřelování probíhalo na vzdálenost asi 40 m do skály. Bližší údaje o objemu výroby nebo vnitřní organizaci závodu bohužel nejsou k dispozici.¹⁶³

056

Nové pracovní síly

V důsledku racionalizačních opatření *Jägerstabu* byla WFG nucena uvolňovat značné množství pracovních sil, pro které již nebylo využití. V druhém pololetí 1944 se tato opatření dotkla čtvrtiny z celkového počtu zaměstnanců WFG. Celkový počet zaměstnanců firmy, který v únoru 1944

¹⁶³ VHA Praha, fond *MNO 1945*, i. č. 1762, č. j. 2021, K - 31, SOKA Česká Lípa, fond *Archiv města Nový Bor*, i. č. 1706, K - 255 a Jungnick s. 1 - 3

dosahoval téměř 29 000 osob, se do února 1945 snížil na 24 675.¹⁶⁴ Také početní stav zahraničních dělníků u WFG, který roku 1943 kulminoval na počtu asi 9 820 osob, začal v důsledku opatření Jägerstabu klesat.

Z dochovaných podkladů vyplývá, že tento vývoj se rabštejnského závodu dotkl jen dočasně. Od podzimu 1944, kdy sem byli v souvislosti s rozbíhající se výrobou v montovaných halách a v podzemí překládáni další dělníci, zde počet zaměstnanců - na rozdíl od jiných závodů firmy - narůstal.¹⁶⁵ Celkový počet zaměstnanců pracujících pod hlavičkou WFG v Rabštejně není možné z dochovaných materiálů spolehlivě určit. Archiv osobního oddělení obsahoval údajně spisy asi 3 500 zaměstnanců všech národností.¹⁶⁶ Pichonova zpráva uvádí pro rok 1944 dokonce 4 000 zaměstnanců v Rabštejně a dalších 400 v Libouchci, pro rok 1945 již jen 1 800 v Rabštejně a 410 v Libouchci. Z jakých pramenů byla tato čísla do zprávy převzata není známo.¹⁶⁷

Mimo zaměstnanců WFG podílejících se přímo na výrobě leteckých součástí zde nejpozději od zahájení výstavby podzemní továrny byla ještě skupina stavebních dělníků, která se do konce války pravděpodobně počtem vyrovnala zaměstnancům WFG. Můžeme tak usuzovat např. z kapacity ubytovacích lágrů, o kterých se zmíníme později.

049

Stavební práce na tak gigantickém projektu, jakým budování podzemní továrny, souvisejících nadzemních objektů a úzkokolejných dráhy bezesporu bylo, zadávala Weserflug dodavatelsky různým stavebním firmám. Jejich činnost koordinoval na místě stavební štáb organizace Todt. Z dochovaných materiálů není možné bezpečně určit celkový počet podniků zapojených do stavebních prací. Jediným pramenem jsou žádosti o zvláštní přiděly potravin pro dlouho, těžce a velmi těžce pracující dělníky z období od února do května 1945, které jednotlivé stavební firmy - v soupisech jich figuruje 30 - zasílaly ke schválení hornímu úřadu (Bergamt) v Teplicích. Dochovalo se též několik žádostí o zvláštní přiděly mýdla pro dělníky z období od července 1944 do února 1945.¹⁶⁸ Na základě těchto přípisů je možné si udělat alespoň rámcovou představu o skladbě a počtu dělníků nasazených jednotlivými firmami. Vzhledem k nekompletnosti dochovaného materiálu bohužel nelze údaje statisticky zpracovat, nehledě na to, že firmy zaměstnávaly dnes již nezjistitelný počet dělníků bez nároku na uvedené přiděly, kteří v soupisech vůbec nefigurují. Statistické zpracování navíc znemožňuje skutečnost, že některá jména se na seznamech objevují vícekrát, jiná jen v jednom časovém úseku a někteří jednotlivci přecházeli - či spíše byli předáváni - podle momentální potřeby od jedné firmy k druhé. Část firem pocházela z bezprostředního okolí stavby, část přišla s WFG z Dolního Saska a Berlína a jen některé (velké nebo specializované) pocházely z jiných oblastí říše. Některé podniky zakládaly v místě vlastní pobočky a zasílaly dlouhé soupisy dlouho resp. těžce pracujících zaměstnanců, jiné se podílely jen malými dodávkami a vykazovaly jen jednotlivce.

053

Spolehlivě nelze určit ani národnost nasazovaných dělníků, protože je uvedena jen u části z nich a u ostatních nezbyvá než ji odhadovat ze jmen uvedených v seznamech. Na základě tohoto odhadu lze ale tvrdit, že pracovní zařazení jednotlivých národností odpovídalo směrnícím o odstupňované diskriminaci jednotlivých národnostních skupin, zmíněným výše. Němci se objevují především jako vedoucí pracovních čet, políři, předáci, stavební dozor a zčásti jako řemeslníci (tesaři, zedníci, betonáři, zámečníci, montéři apod.). Mezi předáky a řemeslníky nalezneme také řadu Čechů a ojedinele i Francouze a Poláky. Ostatní národnosti (Rusové, Poláci, Francouzi, Italové, Belgičané, Holanďané a zčásti Češi) se vyskytují jako raziči, minéři (Italové), obsluha bagrů a úzkokolejných dráhy, ale především jako pomocníci a manipulační dělníci a kopáči. Ve stejných profesích pracovali také američtí a sovětské váleční zajatci, o kterých se zmíníme zvlášť. U několika firem v soupisech figurují i ruská a polská jména žen, které - pokud je možno doložit - pracovaly na stavbě s pískem, příp. míchaly barvy.

Protože u většiny dělníků je uvedeno i jejich konkrétní pracovní zařazení, je možné si na základě těchto žádostí udělat určitou představu o tom, jaké práce ta která firma v rámci výstavby továrny prováděla:

Weserflug se na stavebních pracech přímo nepodílela, její stavební oddělení (Bauabteilung, zkráceně též Webau) zajišťovalo pouze stěhování a osazování strojů. Mezi těžce resp. dlouho pracujícími zaměstnanci firmy je uváděno také několik truhlářů a předáků nasazených částečně též ve

¹⁶⁴ Budraß s. 874, Feilcke s. 110

¹⁶⁵ Pophanken s. 111 (graf rozdělení dělníků podle závodů v letech 1934 - 1945)

¹⁶⁶ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 168

¹⁶⁷ Pichon s. 32

¹⁶⁸ SOA Litoměřice, pracoviště Most, fond *Horní úřad Teplice*, K - 18

štolách. Na soupise dlouho pracujících jsou uvedeni také dva geometři, kteří stavbu zaměřovali. Mezi únorem a květnem 1945 vykázala WFG celkem 171 osob a k 16. 3. a 3. 4. 1945 navíc ještě skupinu 50 sovětských zajatců z tábora v Lužné u Staré Olešky, kteří - jak dokládá poznámka na soupisu - nedosahovali ani 30% očekávaného pracovního výkonu a byli proto uznáni jako těžce pracující jen na 8 dnů.

Siemens-Bauunion G.m.b.H., Baustelle Rabstein, Jonsbach dodávala předáky a dělníky na ražení a stavební úpravu štol (betonáři, zedníci, minéři, stělmistři, bagristé, strojuvůdci úzkokolejné dráhy) a do souvisejících dílen (kováři, zámečníci, svářeči, elektrikáři, truhláři). K 14. 12. 1944 pro firmu v Rabštejně pracovalo 31 zaměstnanců (mistrů, předáků) a 189 dělníků. Mezi únorem a dubnem 1945 firma vykázala 324 osob většinou německé národnosti, pouze menší část tvořili cizinci (Italové, Poláci, Češi). K 9. dubnu 1945 je navíc uváděna skupina 50 amerických válečných zajatců, kteří pracovali na stavbě úzkokolejné dráhy.

Mnichovský stavební koncern **Philipp Holzmann A. G.** nasazoval své zaměstnance především na práci ve štolách. Mezi 446 osobami vykazovanými mezi 6. 2. a 1. 5. 1945 se kromě německých specialistů vyskytuje velké množství jmen ruských ostarbeiterů, několik italských a českých dělníků a také 145 amerických a 38 sovětských válečných zajatců.

Firma **Straßenbau Lehnert K. G., Tetschen - Karlsbad** pracovala na úpravách místních komunikací (např. přeložka silnice v Dolní Kamenici v červenci 1944) a pro tento účel si sama v okolí lámala kámen. 4. 7. 1944 zaměstnávala firma v Rabštejně jen 2 zaměstnance a 14 dělníků a v březnu a dubnu 1945 vykázala celkem jen 9 německých předáků, kteří dohlíželi na neuvedený počet dělníků při zemních a lamačských pracech, přičemž museli „*pro nedostatek zaučených pracovních sil až z 50 % sami fyzicky pracovat*“.

Firma **Karl Pollmann, Neubeckum i. W.** patřila na staveništi rabštejnské továrny k větším podnikům. K 13. 9. 1944 vykazovala 8 zaměstnanců a 173 dělníků (o měsíc později 176). V soupisech jejich těžce pracujících, lze nalézt snad všechny národnosti, z nichž se zahraniční dělníci rekrutovali. Také jejich pracovní nasazení bylo široké - od ražení a začišťování štol, přes výstavbu nadzemních hal a úzkokolejky až po stavbu silnic a překládání materiálu na českokamenickém nádraží. Několik francouzských dělníků bylo nasazeno na stavbu silnice u pobočného závodu v Libouchci a řada dalších byla průběžně převáděna k jiným firmám. Dva ze zahraničních dělníků byli na počátku května 1945 převeleni na „*práce na šachtách při stavbě pevnosti Podmokly*“. Soupisy dělníků firmy jsou dochovány pouze pro březen a první dny května 1945 a obsahují 244 jmen.

Stavební firma **Siemer & Müller, Bremen** nasazovala své italské a francouzské dělníky spolu s několika Čechy a Rusy jako pomocníky, kopáče a zedníky na stavbě úzkokolejky a ve štolách. K 1. 12. 1944 firma vykazovala 5 zaměstnanců a 220 dělníků, o měsíc později jen 167 dělníků a za další měsíc již jen 125. Jmenné soupisy jsou dochovány pouze pro únor a dva dodatky pro březen a duben 1945 a obsahují 117 osob, z toho jen 17 německých polírů a předáků.

Dělníci firmy **Dr. Ing. Karl Reese G.m.b.H., Dresden** vrtali a stříleli štoly, vyváželi vyrubaný kámen a tesaři pravděpodobně stavěli výdřevu. Menší část zaměstnanců pracovala na povrchu, odkud byli v dubnu 1945 překládáni do podzemí. K 19. 3. 1945 měla firma v kategorii dlouho a těžce pracujících zařazeno 90 osob, z toho jen 13 polírů a specialistů německé národnosti, kteří, jak uvádí odůvodněně nároku na zvláštní přiděl, „*pro nedostatek pomocných sil pracují spolu s dělníky*“. Mezi jmenovitě uvedenými dělníky převažují francouzská, ruská a česká jména.

Stavitel **Boleslaus Ginzl, Bodenbach** (Podmokly) zaměstnával v Rabštejně k 19. 3. 1945 celkem 126 dlouho a těžce pracujících. Největší skupinu jeho zaměstnanců tvořili zedníci (z velké části Němci, m.j. několik učňů) a pomocní dělníci (Rusové a Francouzi). Část z nich byla nasazena na stavbu silnice a kanálů, šest Francouzů stavělo kanál v pobočce v Libouchci. Na soupisu ze 7. dubna 1945 jsou uvedeny také čtyři Polky, které musely pracovat s pískem.

Stavební firma **Brüder Steiner & Holly, Aussig** (Ústí n. L.) zaměstnávala raziče štol (Francouzi, Češi) a dělníky na stavbě dráhy (Rusové, Poláci). Čtyři Řekové pro firmu vykládali vagony. Počátkem března 1945 firma zaměstnávala v Rabštejně 128 osob, přičemž německé národnosti byl jen stavbyvedoucí a patrně též alespoň jeden z obou polírů a tři předáků.

Arge. Rabstein der Reichenberger Baumeister bylo sdružení libereckých stavitelů, které provádělo především zednické, betonářské a tesařské práce. Soupis z 26. 2. 1945 obsahuje jména 48 Němců, 24 protektorátních příslušníků, 9 východních dělníků a 1 Francouze.

Sdružení stavebních firem okresu Česká Lípa pracovalo pod názvem **Arbeitsgemeinschaft der Baumeister Kreis B.-Leipa** a zabývalo se výstavbou dřevěných montážních leteckých hal. Dva soupisy z března 1945 uvádí celkem 36 německých a 12 českých tesařů a zedníků.

Třetí sdružení stavitelů pocházelo ze šluknovského výběžku a pracovalo pod názvem **Bau-Arbeitsgenossenschaft „Niederland“, Rumburg**. Jeho 54 zaměstnanců (až na 4 cizince výhradně Němci) provádělo blíže nespecifikované zednické a výkopové práce a vazby krovů.

Stavitel **Friedrich Schalhorn, Berlin** nasazoval své zaměstnance jak na povrchu, tak i ve štolách, kde měl též jednoho stělmistra a vrtače. K 19. 3. 1945 bylo za dlouho resp. těžce pracující uznáno 34 zaměstnanců firmy, mezi nimi též několik německých polírů, kteří byli „z nedostatku pracovních sil zaměstnání jako dělníci“.

030

Montanblock - Baustab G.m.b.H. der Reichswerke „Hermann Göring“ Berlin, Zweigstelle Sudetenland zajišťoval odborný stavební dozor ve štolách i na povrchu. Mimo osmi německých stavbyvedoucích a jednoho plánovače firma v únoru 1945 vykázala dva protektorátní zaměstnance - architekta a geometra.

Stavitel **Ing. Josef Beitlich, B.-Kamnitz** (Česká Kamenice) vykázal počátkem dubna 1945 sedm německých dělníků pocházejících z okolních vsí, kteří prováděli různé stavební práce na nadzemních stavbách.

Firma **W. Lang & Co., Bodenbach** (Podmokly), která pracovala ve sdružení s děčínskými firmami Paul & Schindler a August Michel pod názvem **Arge Biela** (Bělá) zaměstnávala v Rabštejně pouze jednoho německého předáka a dva Francouze, kteří v únoru a březnu 1945 razili štolu pro podzemní trafostanici. Navazující práce - osazování rozvodných skříní a pokládání vedení vysokého a nízkého napětí - prováděl v únoru 1945 jeden německý montér firmy **Brown Boweri Cie., Leipzig**

Karl Braun, Berlin zaměstnával v březnu 1945 čtyři Čechy, jednoho Dána, jednoho Rusa a jednoho Francouze na pokládání potrubí.

Firma **Th. Max. Neubert Nachf., Chemnitz** zabývající se výstavbou komínů a topenišť vykázala počátkem března 1945 tři své německé zaměstnance jako dlouho a těžce pracující při stavbě blíže nespecifikovaného komína.

Firma **Delta-Flugzeughallen- u. Barackenbau, Breslau** specializovaná na stavbu leteckých hal zaměstnávala mezi únorem a dubnem 4 německé tesaře na stavbě haly H.

Montážní závod **Steffens & Nölle A. G., Berlin - Tempelhof** prováděl v únoru a březnu montáže ocelových konstrukcí (pravděpodobně se jednalo o výstavbu haly F). Na pracích se podíleli 2 Holanďané (?), 3 Poláci a 1 Polka, 2 Rusové a 3 němečtí zámečníci, kteří byli od 2. 5. 1945 převedeni ke stavebnímu oddělení WFG na stěhování strojů.

Také firma **F. W. Neukirch, Bremen** prováděla pro stavební oddělení WFG speciální transporty strojů a v únoru a březnu 1945 na tyto práce nasadila 2 Němce, 4 Belgičany a 1 Holanďana.

Firma **Etschel & Meyer, Hof/Saale** vykázala koncem dubna 1945 1 vrtače a 1 pomocníka na stavbě studny.

Stoedtner & Pester, Berlin zaměstnávali v Rabštejně v březnu a dubnu 1945 celkem 3 instalatéry na pokládání kameninového a litinového potrubí.

Firma **Christoffers, Delmenhorst** vyslala do Rabštejna v dubnu 1945 jednoho německého topenáře.

Instalatérský závod **Renker & Steinert, Bodenbach** (Podmokly) vykázal v únoru 1945 5 montérů, kteří prováděli venkovní montáže potrubí (transport a sváření) pro energetické oddělení WFG.

Několik firem se specializovalo na lakýrnické práce (nátěry olovnatou bělobou a ředění leteckých laků). Firma **Heinrich Rodiek** na tyto práce nasadila 4 německé a 12 zahraničních dělníků, **Bernert & Co.** zaměstnával 1 německého a 4 zahraniční dělníky, firma **Nau & Eilmers** nasadila na stejné práce 1 malíře a českokamenický malířský mistr **Emil Werner** pracoval v Rabštejně se svým pomocníkem a jedním italským zajatcem.

Mezi žádostmi dochovanými v archivu Horního úřadu Teplice zjevně chybí záznamy o dalších firmách, které v Rabštejně pracovaly. Jednou z nich je **Zentra Tiefbau Dresden, Betriebsstelle Haida/Sudetengau** (Nový Bor), která svou žádost o zvláštní přiděly pro těžce pracující zaslala landratu v České Lípě.¹⁶⁹ Firma počínaje 18. 12. 1944 nasadila dva německé mistry ubytované v táboře plynáren (Fergaslager) v Novém Boru a neuvedený počet zahraničních dělníků na kopání 4 m hlubokých příkopů pro plynovod. Pracovní doba při této namáhavé práci činila 59 hodin týdně, t.j. téměř 10 hodin denně při zachování volné neděle.

037

038

Pracovní podmínky na stavbě byly ještě o něco horší než v samotné letecké výrobě, protože velká část stavebních prací spadala do zimního období a nebo probíhala ve špatně větraných, vlhkých a nebezpečných štolách. Stavělo se ve dvou- resp. třísměnném provozu po celých 24 hodin, přičemž

¹⁶⁹ SOKA Česká Lípa, fond Landrat Česká Lípa, K - 24, i. č. 104.

v posledních měsících před koncem války bylo od dělníků požadováno stále větší nasazení, t.j. neustále rostl požadovaný počet odpracovaných hodin.

Jaké nároky měly jednotlivé stavební firmy i samotná WFG na své zaměstnance co do délky pracovní doby, není při neexistenci archivního materiálu možno spolehlivě zjistit. Délka pracovní doby se ale pravděpodobně příliš nelišila od délky stanovené obecnými vyhláškami ministerstev práce a zbrojení. Ve zbrojní výrobě byla pracovní doba stanovena výnosem ministra Todta z května 1940 na minimálně 10 hodin za směnu u mužů (t.j. 60 hodin týdně) a až 9 hodin u žen. Todtův nástupce Speer zavedl v březnu 1944 po dohodě s ministerstvem práce v podnicích zapojených do Jägerprogrammu 72-hodinový pracovní týden pro muže a 60-hodinový týden pro ženy a mládež, tj. 6 směn po 12 resp. 10 hodinách. U totálně nasazených žen neněmecké národnosti, které „jsou ubytovány v táborech a nemusí proto obstarávat nákupy“ byla stanovena stejná pracovní doba jako u mužů. Zároveň byla nařízena práce o velikonočních svátcích. Stejná opatření se od srpna téhož roku týkala i podniků vyrábějících protiletadlová děla.¹⁷⁰ Uvedená opatření zřejmě nebyla dostačující, protože v září 1944 byla upravena v rámci Jägerprogrammu též pracovní doba mladistvých do 18 let z dosavadních 56 na 60 a u mužů krátkodobě až na 66 hodin týdně. Zcela jinak se ale pohlíželo na mladistvé zahraniční dělníky. Přestože nařízení z 8. 1. 1944 zakazovalo zaměstnávat děti pod 12 let a dětem do 14 let směly být přidělovány jen lehké práce na 4 hodiny denně, rozhodlo ministerstvo práce již v květnu téhož roku toto nařízení změnit a dětskou práci povolit. Toto nařízení se ale týkalo především polských rodin s dětmi nasazovaných do zemědělství, přičemž za práce schopnou (v zemědělství a v živnostenském provozu) se nově považovala každá osoba starší deseti let.¹⁷¹

Na noční práci směli být nasazováni jen muži, ale také východní dělnice. Pro práci v noci si každá firma musela opatřovat zvláštní časově omezené výjimky ze zatemňovacích předpisů. V případě rabštejnského závodu ji udělovalo Luftgaukomando XVII ve Vídni. Reflektory osvětlující staveniště musely být opatřeny modrými filtry a zabezpečeny proti úniku světla směrem k obloze. V případě vyhlášení leteckého poplachu musely být práce přerušeny a všechna světla během tři minut zhasnuta. Minimálně v jednom případě (v únoru 1945) WFG tato opatření nerespektovala a starosta z Janské, který se domníval, že někdo dává nepřátelským letadlům světelné signály, hlásil z titulu své funkce velitele Luftschtz (protiletadlové ochrany) celou záležitost děčínskému landratu.¹⁷²

Je logické, že masové nasazení stavebních dělníků si vynutilo zřízení nových ubytovacích kapacit. Dosavadní ubytovací tábor „Neu-Bremen“ sestávající z 15 dřevěných baráků poskytoval místo pro asi 520 osob a ubytovna v bývalé přádelně čp. 59 v Janské (Werk E) doplněná v dubnu 1944 o jeden dřevěný barák s příslušenstvím pojala celkem asi 650 osob.¹⁷³ Čtyři další baráky určené pro ostarbeitery vyrostly někdy v létě 1944 v zatáčce mezi silnicí a říčkou Kamenicí poblíž Werku E. Tyto budovy byly již obsazeny zaměstnanci WFG a pro dělníky stavebních firem bylo nutné hledat nové ubytovací kapacity. WFG proto již při zadávání geologického průzkumu v březnu 1944 nechala zároveň s územím určeným pro stavbu podzemní továrny prozkoumat také tři lokality směrem od Rabštejna na Dolní Kamenici, vytipované ke zřízení pracovních táborů. Prof. Dr. Müller dvě z lokalit nedoporučil pro nestabilní podloží, přesto na jedné z nich již v době jeho průzkumu vyrůstaly dřevěné baráky - pozdější koncentrační tábor.

Patrně s ohledem na uvedený geologický posudek Weserflug své stavební záměry dále nerealizovala a namísto toho požádala o pomoc město Česká Kamenice, které se zavázalo zajistit další ubytovací kapacitu. Protože již ale nebylo možné v přeplněném městě získat žádné volné objekty, dala radnice firmě Weserflug k dispozici obecní pozemky v Huníkově na stavbu ubytovacího baráku (Befehlsheim) a sama v srpnu 1944 prostřednictvím právníka WFG JUDr. H. Petsche požádala o jejich zabavení.¹⁷⁴

039

V následujících měsících Weserflug ustoupila od výstavby dalších barákových táborů a ubytování nově přichozích stavebních dělníků řešila především zabavováním dalších hostinců a pensionů jak v České Kamenici, tak i v obcích nedalekého Českého Švýcarska. Tímto způsobem bylo odhadem získáno (včetně tábora v Huníkově) asi 600 ubytovacích míst.¹⁷⁵ Na soupisu, který si od děčínskému landratu v prosinci 1944 vyžádalo okresní velitelství četnictva, je uvedeno celkem 34

¹⁷⁰ SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorcí úřad Ústí n. L.*, K - 9, sign. S 220/01/2

¹⁷¹ SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorcí úřad Ústí n. L.*, K - 12, sign. H 230/01/0 a K - 16, sign. S 239/02/2

¹⁷² SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 358, sign. Gend(Lu) 20-06/44 a Gend(Lu) 202-2

¹⁷³ Jungnick s. 14 a SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního prezidenta Ústí n. L.*, K - 1276, sign. III Bpol. 304/44

¹⁷⁴ SOkA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-34/44

¹⁷⁵ Jungnick s. 14

táborů a ubytoven pod správou WFG, přičemž 25 z nich se nacházelo v budovách hostinců resp. v jiných zabavených soukromých objektech (mlýn, továrna). Přímo v České Kamenici bylo pro WFG zabaveno 7 hostinců a bývalý mlýn Wiesenmühle čp. 445 při silnici do Lísky. V Horní a v Dolní Kamenici bylo po jednom táboře v hostincích. Další tři tábory se nacházely v Kamenickém Šenově, stejný počet byl v Jetřichovicích, dva v Srbské Kamenici a po jednom v Janské, Markvarticích, Kamenické Nové Vísce, Filipově, Lužné, Všemilech a Zadních Jetřichovicích. Vedoucím tábora (Lagerleiter) byl zpravidla jmenován sám hostinský nebo majitel zabaveného domu, v některých případech jsou uváděna jména zahraničních dělníků, kteří si tábor spravovali sami. Pouze v hotelu Ross v České Kamenici, kde bylo ubytováno vedení firmy, nebyl ustanoven vedoucí, ale každý z nájemníků zodpovídal za svůj pokoj sám.¹⁷⁶ Soupis neuvádí tábory zřízené později, např. českokamenickou tělocvičnu (dnes dům kultury), kde byli v březnu 1945 ubytováni Francouzi pracující pro firmu Karl Pollmann.

Dělníci - němečtí i zahraniční - byli ubytováni především podle národností a teprve potom se zohledňovala jejich příslušnost k jednotlivým stavebním firmám. V táboře Neu-Bremen tak byli v dubnu 1945 ubytováni kromě pracovníků WFG ještě dělníci nejméně sedmi dalších firem a v táboře východních dělníků v Janské se nacházeli dělníci nejméně devíti firem. Tím se usnadňovalo plnění předpisů o ostraze, stravování apod., které byly jak známo pro jednotlivé národnosti různé. Např. příslušníci tzv. germánských národností a některé další skupiny (m.j. Češi) dostávali peníze a potravinové lístky, zatímco východní dělníci byli odkázáni na táborovou stravu a v jejich ubytovných tedy musela být k dispozici společná kuchyně a jídelna.

Dvě největší stavební firmy v Rabštejně, Philipp Holzmann A. G. a Siemens-Bauunion G.m.b.H., si pro své dělníky zřídily vlastní podnikové lágry. Tábor Siemens-Bauunion se nacházel na louce pod hřbitovem v Janské (v místech pozdějších sovětských kasáren) a Philipp Holzmann si pro výstavbu tábora, jehož součástí byla kromě pěti ubytovacích objektů a kuchyně s jídelnou také kancelář firmy a dílna, pronajala pozemky v Rabštejně na břehu Kamenice od Maxe Dorsche z Kamenické Nové Visky.¹⁷⁷ Vlastní tábor si vytvořila také berlínská stavební firma Friedrich Schalhorn, když od WFG převzala správu jejího tábora v hostinci Bierhalle v České Kamenici čp. 293. Další dřevěný obytný barák měl v létě 1944 vyrůst přímo v rabštejnském údolí při břehu Kamenice v polovině cesty mezi starými přádelnami čp. 68 a 45 (Werk A a B). WFG se ale patrně nechala od stavby odradit požadavkem na čističku odpadních vod, kterou si ve stavebním povolení vymínil děčínský landrat.¹⁷⁸

Zřízení množství malých táborů v již existujících budovách (hostincích) bylo sice finančně méně náročné než stavění dřevěných baráků, zároveň ale znamenalo, že WFG musela dělníky ze vzdálenějších obcí denně dopravovat autobusy do zaměstnání a zpět. Neustálá přítomnost velkých autobusů na křižovatce poblíž školy v Janské byla ale příčinou několika dopravních nehod a vedla starostu Janské Richtera v červenci 1944 k žádosti o zabavení sousedních pozemků pro rozšíření silnice. Celá věc byla po několikaměsíčních dohadech vyřešena dohodou majitele pozemku a právního zástupce WFG.¹⁷⁹ Ještě o něco složitější byla doprava dělníků mezi Českou Kamenicí a tábory v Kamenickém Šenově, kvůli které WFG prostřednictvím kamenickošenovského městského úřadu iniciovala v listopadu 1944 jednání o zřízení zvláštního ranního dělnického vlaku.¹⁸⁰

Vedle ubytovacích a dopravních problémů způsoboval obrovský nárůst počtu dělníků v Rabštejně také potíže v zásobování. Již krátce po zahájení rozšiřování závodu v březnu 1944 byla Weserflug nucena požádat děčínský landrat, aby úředně prodloužil otevírací dobu do 20 hod. po dva dny v týdnu v některých řeznictvích a koloniálech v České Kamenici a okolních vsích, aby si její dělníci pracující v dvanáctihodinových směnách do 19 hod. stihli nakoupit. Ještě předtím obcházel zaměstnanec WFG Hundertmark jednotlivé obchodníky a přemlouval je, aby s prodlouženou pracovní dobou souhlasili dobrovolně, jinak že jim bude úředně přikázána. Ti kteří se nechali zastrašit, byli pak v žádosti označeni jako dobrovolníci a přes odpor místní pobočky Hospodářské skupiny maloobchod (Wirtschaftsgruppe Einzelhandel) museli obsluhovat o hodinu déle. V srpnu 1944 rozšířila WFG svůj požadavek také na holičství a požadovala prodlouženou pracovní dobu alespoň ve třech salónech v České Kamenici. Okresní svaz řemeslníků v Děčíně nakonec situaci vyřešil tím, že zajistil docházku několika holičů z okolí do salónu zřízeného přímo v továrně v Rabštejně.¹⁸¹

¹⁷⁶ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 353, sign. BIII/4-5

¹⁷⁷ SOKA Děčín, fond *MNV Janská*, K - xxx

¹⁷⁸ SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního prezidenta Ústí n. L.*, K - 1276, sign. IIIa Bpol. 102/17/16

¹⁷⁹ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 4, sign. LIII-40-29/44

¹⁸⁰ SOKA Liberec, fond Obchodní a živnostenská komora Liberec, K - 896, sign. C 2 - 44 a i. č. 3780, kartotéka č. 76 (karta „Weser“ Flugzeugbau)

¹⁸¹ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 105, sign. LIII-296/Gew/44

Na přetížení si stěžoval také Hans Hille, majitel stáčírny piva, sodovkárny a výroby likérů v České Kamenici, kterému byla WFG přidělena k zásobování nápoji, což jen ve výstavu piva znamenalo meziroční nárůst o 900 hl. Hille navíc rozvážel vlastním vozem potraviny do zajateckých táborů v okolí a zajišťoval převoz zboží pro jiné firmy, takže situace musela být od srpna 1944 řešena přidělením dvou pracovních sil - sovětských válečných zajatců. Obchodní bilance stáčírny není známa, zdá se ale, že firma se držela nad vodou právě díky dodávkám pro WFG. Hille totiž převedl všechny síly právě na dodávky do Rabštejna a do autodopravy a žádal o povolení omezit otevírací dobu na tři dny v týdnu s tím, že „*pracovní síla by za pultem stála zbytečně, protože přiděly lihovin jsou zřídkavé a kromě piva a minerálek není co prodávat.*“¹⁸²

031

Na výstavbě rabštejnského závodu zřejmě slušně vydělávali - kromě stavebních firem samotných - také dodavatelé stavebních materiálů, jako byla českokamenická cihelna Eichhorn, nebo velkoobchodník zemědělskými produkty a majitel řady kamenolomů Franz Beitlich-Hillbauer v Horní Kamenici, který mohl svůj „válečně důležitý“ podnik v průběhu války dokonce rozšířit nákupem někdejší Preidlovy (a později Schraderovy) prádelny čp. 61 v České Kamenici, kde si zřídil velkosklad. Beitlich-Hillbauer zaměstnával velké množství východních dělníků (zejména Rusů), které firma zčásti ubytovávala ve vlastních táborech v České Kamenici a při svých kamenolomech v Soutěškách, Přední Lhotě u Těchlovic a Dolním Prysku.¹⁸³ Kromě dodávek stavebních materiálů se firma Beitlich-Hillbauer zřejmě přímo podílela na výstavbě podzemí. V lednu 1944 byl jeden ze střelmistrů firmy zaměstnán u WFG při střílení protiletectvého krytu.¹⁸⁴ Obě uvedené firmy zaměstnávaly také válečné zajatce. Číselné údaje o obratu jednotlivých dodavatelských firem bohužel nejsou k dispozici.

Přestože úřady vyšly firmě Weserflug maximálně vstříc, bylo zásobování rostoucího počtu dělníků stále složitější. WFG proto 30. 10. 1944 požádala o udělení hostinské koncese na budovu kantýny v rabštejnské továrně, která jí byla počátkem roku 1945 „na dobu války“ udělena.¹⁸⁵ Poté co se do Kamenického Šenova počátkem ledna 1945 začaly přesouvat brémské dílny, získala firma také zde (v bývalém hotelu Merkantile) koncesi na závodní kuchyni, hostinec a prodej potravin.¹⁸⁶

Kromě zásobování bylo pro zvýšený počet obyvatel nutno uzpůsobit také zdravotní péči, protože českokamenická nemocnice praskala ve švech a její vedení si stěžovalo, že „*vzhledem k velkému počtu zahraničních dělníků u Weser-Flug GmbH Rabstein nelze ve všech případech zabránit tomu, aby němečtí soukmenovci byli umístováni na jeden pokoj s těmito cizinci.*“ Nemocnice své prostorové problémy původně hodlala vyřešit přístavbou patra, nakonec však došlo jen k výstavbě dvou nouzových dřevěných baráků, které dodala firma Höntsch ze Starého Města.¹⁸⁷ Nemocní z rabštejnské továrny byli také přechodně umístováni v budově starého knížecího špitálu Kinských v České Kamenici čp. 239, který měla WFG od správy velkostatku pronajatý.

Zajatecké tábory

Jak již bylo v předchozí kapitole naznačeno, byli do procesu výstavby rabštejnského závodu zapojeni také váleční zajatci. Kdy se tak stalo poprvé, nelze spolehlivě určit a není ani jisté, v které době na Českokamenicku vznikly první zajatecké tábory. Zdá se však, že zakládání zajateckých táborů v okolí zpočátku nesouviselo s budováním rabštejnského závodu. Již koncem roku 1942 si výše uvedená firma Beitlich-Hillbauer zřídila pro vlastní potřebu zajatecký barákový tábor poblíž mlýna „Wiesenmühle“ v České Kamenici čp. 445 (při silnici do Lísky)¹⁸⁸ a v průběhu roku 1943 zaměstnával Franz Beitlich-Hillbauer také Rusy a později i Italy z tábora v Kerharticích.¹⁸⁹ Obdobný tábor se

¹⁸² SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 105, sign. LIII-287/Gew/44, SOKA Děčín, fond *Zajatecký tábor Dolní Kamenice*, i. č. 1

¹⁸³ SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorčí úřad Ústí n. L.*, K - 74, sign. I/1, složka Beitlich-Hillbauer

¹⁸⁴ SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorčí úřad Ústí n. L.*, K - 74, sign. I/1, složka Beitlich-Hillbauer

¹⁸⁵ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 109, sign. LIII-1253/Gew/44

¹⁸⁶ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 110, sign. LIII-1422/Gew/44-45

¹⁸⁷ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 397, sign. K.I./7-520/4

¹⁸⁸ SOKA Děčín, fond *Archiv obce Dolní Kamenice* (nezpracovaný fond) a Franz Adam, *Chronik der Stadt Böhmisch Kamnitz*, Borgsdorf 1989, s. 82

¹⁸⁹ SOA Litoměřice, fond *Živnostenský dozorčí úřad Ústí n. L.*, K - 74, sign. I/1, složka Beitlich-Hillbauer

nacházel také u dolnokamenické cihelny Eichhorn. V listopadu 1943 byli sovětští zajatci nasazeni v českokamenické papírně, jak to dokládá hlášení o útěku jednoho z nich.¹⁹⁰

K masovějšímu nasazení zajatců docházelo až od jara 1944, kdy v souvislosti s výstavbou podzemní továrny vyvstala v prostoru České Kamenice zvýšená potřeba pracovních sil. V březnu 1944 byl nedaleko tábora Neu-Bremen v Rabštejně jižně od silnice do Dolní Kamenice na louce zvané Pferdewiese zřízen zajatecký tábor pro Rusy sestávající ze strážnice a jednoho baráku oploceného ostnatým drátem. Podle zprávy vypracované českokamenickou četnickou stanicí v dubnu 1947 byl tento zajatecký tábor vybaven dřevěnými kavalci ve třech poschodích nad sebou a po dobu jeho existence došlo celkem k osmi případům útěků.¹⁹¹ Z dochované knihy s rozpisem pracovního nasazení mezi 1. březnem 1944 a 7. květnem 1945¹⁹² je zřejmé, že žádný z internovaných nepracoval pro Weserflug ani stavební firmy etablované v Rabštejně. Výjimku tvoří pouze 35 zajatců nasazených mezi březnem a květnem 1945 ke stavební firmě Ing. Josef Beitlich. Kromě zajatců ruské národnosti bylo od června 1944 vykazováno také 5 Francouzů, kteří spadali pod „francouzský tábor v České Kamenici“ a byli přidělováni na práci různým firmám. V říjnu 1944 je uváděno ještě třináctičlenné „Franzosen-Bauernkomando“, což byli zajatci, kteří denně docházeli na práci k sedlákům v okolí. Přehled o počtu a pracovním nasazení zajatců podává následující tabulka:

Firma:	1.3.44	1.4.44	1.5.44	1.6.44	1.7.44	1.8.44	1.9.44	1.10.44	1.11.44
Lederfabrik Schiffner	22	20	20	20	20	20	19	20	20
Reichsbahn	20	16	16	13	13	12	12	11	13
Ziegelei Eichhorn	20	19	19	15	30	30	41	40	41
Sägewerk Büchse	8	8	8	8	8	7	7	7	7
Beitlich-Hillbauer	5	5	5	5	5	-	-	-	-
Robert Wagner	6	10	11	12	10	10	12	12	14
Brauerei Kinsky	5	5	5	5	5	4	6	6	4
Hans Hille	-	-	-	-	-	1	2	2	2
Strumpffabrik Langer	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Franzosenlager B. K.	-	-	-	5	5	5	4	4	4
Franzosen-Bauernkdo.	-	-	-	-	-	-	-	13	-
Knappe & Sohn	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Josef Beitlich	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Stadtamt	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	86	83	84	83	96	89	104	116	106

1.12.44	1.1.45	1.2.45	1.3.45	1.4.45	1.5.45
18	22	21	22	22	22
11	11	-	-	-	-
39	40	36	30	36	36
7	7	7	7	7	7
-	-	-	-	-	-
15	15	18	18	18	18
4	4	-	4	4	4
2	2	2	2	2	2
1	1	1	1	1	1
4	4	4	4	-	-
-	-	-	-	-	-
-	-	6	6	-	5*
-	-	-	15	35	35
-	-	-	-	-	9*
101	106	95	109	125	139

* nasazení pouze 7. 5.

¹⁹⁰ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 351, sign. LIII.Pol 900/4406/43

¹⁹¹ AMV Praha, fond Z-840, č. j. 2160/47 (hlášení stanice SNB v České Kamenici z 24. 4. 1947)

¹⁹² SOKA Děčín, fond *Zajatecký tábor Dolní Kamenice*, i. č. 1

Někdy v průběhu jara nebo léta 1944 došlo k nasazení válečných zajatců přímo k WFG, není však zřejmé kde byli ubytováni a jakou práci vykonávali. Dochovalo se pouze hlášení o útěku tří zajatých sovětských důstojníků (v hodnosti od podporučíka po nadporučíka) ze „*zajateckého pracovního komanda Weser-Flug v Janské*“ 21. 8. 1944.¹⁹³ K internování sovětských zajatců sloužil také „*Befehlsheim*“ v Huníkově, kam bylo několik z nich přesunuto z tábora v Dolní Kamenici (pravděpodobně v souvislosti s výstavbou baráků) již v červenci 1944. Na soupisu z prosince 1944 je uveden ještě francouzský zajatecký tábor v Janské v čp. 73.

Další skupinou zajatců, která se v Rabštejně objevila, byli Američané. Zdá se, že vedení stavby OT se v průběhu roku 1944 snažilo získat větší počet amerických zajatců, od kterých si patrně slibovalo větší pracovní výkony než od vyhladovělých Rusů. Již od července 1944 probíhalo v Lužné (dříve Filipínky - Philippenau) u Staré Olešky na polích několika místních sedláků vyměřování základů pro tábor pro „západní dělníky“, který měl podle plánu závodu z 8. 8. 1944 sestávat z 12 dřevěných baráků. Jeho výstavba probíhala zřejmě až v druhé polovině roku, protože ještě v prosinci byl vykazován jako neobsazený.¹⁹⁴

První američtí zajatci - v počtu asi 100 až 150 osob - byli do Rabštejna nasazeni teprve v březnu 1945, aby nahradili na pracovištích vězně, kteří po vyhlášení karantény v koncentračním táboře (viz níže) nesměli být nasazováni do práce. Přidělení amerických zajatců proběhlo narychlo a WFG pro ně neměla připravenou ubytovací kapacitu. K jejich ubytování byl narychlo vybrán tábor „Wiesenmühle“, v té době plně obsazený českými zaměstnanci WFG. Ti našli po návratu ze směny své osobní věci vyházené před objektem mezitím obsazeného Američany. Čeští dělníci byli následně rozptýleni v ostatních táborech v okolí. Tábor „Wiesenmühle“ byl od té doby hlídán příslušníky wehrmachtu a civilní obyvatelstvo z okolí se k němu nesmělo přibližovat. Zajatci odtud denně docházeli v pěších kolonách na rabštejnské staveniště, kde je zaměstnával koncern Philipp Holzmann A.G. Krátce po příchodu, 18. března 1945, se třem Američanům z tábora Wiesenmühle podařil útěk a oblečení do různých součástí uniforem se vydali směrem na Rumburk. Na sklonku války byl (patrně jen zčásti) obsazen i tábor v Lužné, konkrétní údaje však nejsou k dispozici.

O poměrech v zajateckých táborech v Rabštejně a okolí se nedochovaly žádné konkrétní údaje. Jisté však je, že životní podmínky se od tehdejších předpisů o zacházení se zajatci, kteří byli stejně jako zahraniční dělníci rozdělováni podle národnosti. Život sovětských zajatců byl ještě o něco tvrdší, než jaký zažívali jejich totálně nasazení krajané. Rusové byli pod neustálým dohledem dozorců z řad wehrmachtu (a ke konci války též SA a jiných uniformovaných složek) a úroveň jejich ubytování a stravy mnohdy připomínala koncentrační tábor. Oficiální leták vydaný vrchním velením wehrmachtu o „*chování vůči válečným zajatcům v pracovním nasazení*“ z července 1943¹⁹⁵ sice připomínal, že „*se zajatci musí být nakládáno tak, aby jejich plná výkonnost byla přínosem pro průmysl*“, ale skutečnost byla vždy odvislá od místních podmínek a slušnosti konkrétních lidí, kteří se zajatci přišli do styku. O poznání lépe než Rusové na tom byli Američané a Angličané, kteří m.j. dostávali balíčky potravin od Červeného kříže. Ani oni však neušli bití, např. když některý z nich nebyl při pochodu z práce do tábora schopen chůze.¹⁹⁶ Francouzi a Belgičané, pokud „*se o to zasloužili zvláštními výkony*“, se směli dokonce pohybovat mimo tábory bez dozoru vybaveni dovolenkovým lístkem. Jejich ostraze nebyla věnována taková pozornost, což umožňovalo nasazovat je ve větší míře např. na zemědělské práce k jednotlivým sedlákům. Ke všem zajatcům se mělo přistupovat „*korektně ale přísně*“ a všechny prohřešky (sabotáže, styk s Němkami, útoky apod.) se tvrdě trestaly.¹⁹⁷ Uprchlí sovětští zajatci byli po dopadení předáváni do výše zmíněného trestného tábora v Kerharticích u České Kamenice.

Koncentrační tábor Rabštejn

Jak jsme již bylo naznačili výše, byli do konečné fáze výstavby rabštejnského závodu nasazeni vedle zahraničních dělníků a zajatců také vězňové koncentračního tábora. Využívání pracovní síly vězňů bylo v té době již každodenní realitou stovek průmyslových podniků v celém

¹⁹³ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 351, bez sign., telefonické hlášení z 21. 8. 1944

¹⁹⁴ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 353, sign. BIII/4-5

¹⁹⁵ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 351, bez sign.

¹⁹⁶ AMV Praha, fond Z-840, č. j. 2160/47 (hlášení stanice SNB v České Kamenici z 24. 4. 1947)

¹⁹⁷ blíže viz, Květoslava Kocourková, *Váleční zajatci v obvodu vládního presidenta Ústí nad Labem*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, 3. díl, Ústí n. L. 1999.

Německu a SS, do jejíž kompetence koncentrační tábory (KT) spadaly, měla již propracovaný systém jejich nasazování do výroby. V letecké výrobě se nasazení vězňů datuje již od ledna 1942, kdy „říšský vůdce SS (Himmler) *přislíbil dát Luftwaffe k dispozici pracovní síly ve větším objemu*“. Zpočátku se počítalo s využitím 11 000 vězňů s tím, že pokud bude průmysl požadovat další, „*Himmler nějaké pochytá*“.¹⁹⁸ Masové nasazení vězňů koncentračních táborů tak v letecké výrobě začalo o půl roku dříve, než ministr zbrojení Speer uzavřel s SS první dohodu o využití pracovní síly vězňů ve zbrojním průmyslu. Pronájem vězňů průmyslovým podnikům organizoval hlavní hospodářsko-správní úřad SS (Wirtschafts-Verwaltungshauptamt, zkráceně WVHA), který měl na starosti správu koncentračních táborů. Šéf Amtsgruppe C ve WVHA, SS-Gruppenführer dr. ing. Heinz Kammler, byl zároveň členem Jägerstabu a pro stavby koordinované tímto štábem opatroval vězně, kteří byli jednotlivým podnikům pronajímáni. V době výstavby podzemní továrny v Rabštejně, tj. v létě 1944, bylo již pronajímání vězňů zaběhnutým „obchodem“ a SS, která si „za kus a den“ účtovala podle kvalifikace a výkonu svého otroka od 4 do 8 RM, vykazovala slušné zisky.

Protože na území Říšské župy Sudety ani protektorátu neexistoval žádný kmenový koncentrační tábor, podléhaly tábory pro tyto „pracovní síly“ nasazené k podnikům na uvedeném území koncentračním táborům Groß-Rosen ve Slezsku a Flossenbürg v Bavorsku jako vnější komanda (Aussenkomando). První z uvedených táborů měl na území dnešní ČR celkem 12 a druhý 20 pobočných táborů.¹⁹⁹ Kmenové tábory brzy nebyly schopny dodávat svým vnějším komandům potřebný počet vězňů a proto je odčerpávaly z jiných táborů, „přečíslovaly“ a zařazovaly do svých vnějších komand. Pro vězně nasazené v Rabštejně byl kmenovým táborem KT Flossenbürg, sami vězňové sem však přišli ponejvíce přímo z Dachau.

Z dochovaných pramenů není zřejmé, kdy přesně byl koncentrační tábor v Rabštejně postaven. Jisté však je, že jeho zřízení úzce souvisí s rozhodnutím vybudovat v Rabštejně podzemní továrnu a pravděpodobně bylo iniciováno přímo Jägerstabem. První zmínka o výstavbě lágrových baráků v místě pozdějšího KT je obsažena již v geologickém posudku z března 1944 a práce byly dokončeny až po příchodu prvních vězňů na přelomu srpna a září. Budovy pravděpodobně nebyly původně proponovány pro účely koncentračního tábora, ale pro ubytování zahraničních dělníků. Nasvědčovala by tomu skutečnost, že prostor KT tvořil s dosavadním táborem „Neu-Bremen“ jeden celek (oba tábory dělila jen vozová cesta a drátěný plot) a také podsklepené patrové baráky rozdělené na menší místnosti po 20 resp. 6 palandách typově neodpovídaly objektům užívaným v koncentračních táborech. Navíc pozemky, na kterých KT stál, vykoupila Weserflug od původních majitelů „pro výstavbu sídliště“ již v létě 1943, tedy v době, kdy se o nasazení vězňů do Rabštejna ještě neuvažovalo.

079

Tábor sestával z jednoho přízemního a dvou dvoupodlažních obytných dřevěných baráků, jednoho kuchyňského (zděného) baráku a marodky (revíru). Areál tábora měl přibližně lichoběžníkový půdorys o rozloze necelých 4 000 m² a byl obehnan dvojítm plotem z ostnatého drátu o výšce asi 3 m, přičemž vnitřní plot byl pod napětím. Ve třech rozích tábora stály strážní věže. Mimo oplocené plochy tábora se nacházela ještě strážnice, ubytovna stráží SS a psinec.

Táborová stráž sestávala výhradně z příslušníků Waffen SS. Ke které divizi patřili, není známo. Velitelem tábora byl po celou dobu jeho existence SS-Hauptsturmführer Oskar Jung (* 1888 Schehesten), bývalý císařský důstojník, který bydlel v hotelu Ross (dnes Slavie) v České Kamenici. Chodil vždy v jezdeckých kalhotách, nosil monokl a do tábora dojížděl jen asi jednou až dvakrát týdně na koni a po apelu okamžitě odjel. Vězňům sice bezprostředně neubližoval, jeho vztah k nim ale dobře dokládají postoje, které zaujal v době tyfové epidemie v táboře, o které se zmíníme později.

Jeho zástupce, SS-Unterscharführer Richard Artur Junge (* 1901 Eilenburg/Sachsen), byl faktickým pánem celého tábora. Čeští vězňové mu podle výrazu jeho tváře přezdívali Psí hlava, nebo také Vlčák. K vězňům byl neobyčejně krutý a na potkání rozdával rány býkovcem, který měl neustále při sobě. Junge měl osobní podíl na ubití několika vězňů, jak o tom ještě bude řeč.²⁰⁰

Strážní oddíl SS se podle přehledů z 28. 2. a 31. 3. 1945 skládal z 1 vyššího důstojníka (uváděn jen k 28. 2.), 15 nižších důstojníků a 52 mužů. Stráže se velmi často střídaly a bezpečně jsou známa jen jména několika jednotlivců.²⁰¹ Výzbroj stráží sestávala z 67 pušek, 2 pistolí, 4 samopalů a 2 kulometů.²⁰² Z výpovědí bývalých vězňů vyplývá, že v řadách SS se nacházeli i příslušníci

¹⁹⁸ blíže viz Budraß s. 775 n.

¹⁹⁹ Skriebeleit s. 199

²⁰⁰ Zentrale der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg, Sign. IV410 AR-Z217/76 (dále jen LLZ)

²⁰¹ LLZ, Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 726 - 727

²⁰² Archiv památníku Terezín (dále APT), př. č. A 2087 a A 2899

neněmeckých národností jako Ukrajinci, Chorvati, Rumuni nebo Litevci, kteří měli údajně tvořit až třetinu strážního oddílu.²⁰³

Funkci táborového lékaře zastával MUDr. Friedrich Vater (* 1894 Mariánské Lázně), praktický lékař z České Kamenice, který byl v prosinci 1944 nasazen jako podnikový lékař do rabštejnské pobočky WFG. Jeho činnost v koncentračním táboře byla ze strany SS omezena na minimum. Dr. Vater směl docházet do KT jen na výzvu táborového vedení SS a vedle ošetřování vězňů bylo jeho hlavním úkolem vystavovat úmrtní listy na zemřelé příp. zabitě vězně.²⁰⁴

První vězni byli do Rabštejna odesláni 28. 8. 1944 z Dachau, dochovaný předávací soupis obsahuje celkem 400 jmen. Transport dalších 250 osob byl ze stejného tábora do Rabštejna vypraven 3. 9. 1944. O šest dní později byl z kmenového tábora Flossenbürg vypraven transport se 40 vesměs polskými vězni vybranými podle profese - soustružník, frézař, zámečnick. Tábor tak dosáhl maximálního obsazení - 690 vězňů. Podle výpovědí vězňů se jednalo v naprosté většině o mladší vězně v relativně dobrém fyzickém stavu, u nichž se předpokládal vyšší pracovní výkon.

Od poloviny září 1944 do konce března 1945 je doloženo překládání jednotlivců či malých skupin vězňů z Rabštejna zpět do Flossenbürgu. O důvodu těchto přesunů můžeme jen spekulovat. Nejpravděpodobnější je vysvětlení, že do kmenového tábora byli vraceni vězni neschopní podávat požadované pracovní výkony. Rabštejnský tábor si tento „úbytek pracovních sil“ (zvyšovaný ještě úmrtími) průběžně vyrovnával „čerstvými dodávkami“ z Flossenbürgu - 7. 11. 1944 bylo odtud do Rabštejna odesláno 36 vězňů, dalších asi 30 přibýlo někdy v průběhu března 1945. Posledním doloženým přesunem vězňů bylo odeslání tří polských holičů z Flossenbürgu do Rabštejna 29. 3. 1945. Pro konečnou fázi války je příznačné, že jejich transport trval celé tři dny.²⁰⁵

Přehled o počtu vězňů v KT Rabštejn²⁰⁶

Datum	přírůstek/úbytek vězňů	místo odeslání/určení	doložená úmrtí	předpokládaný stav ke dni	doložený stav ke dni
28.8.1944	400	Dachau		400	
3.9.1944	250	Dachau		650	
9.9.1944	40	Flossenbürg		690	
16.9.1944	-1	Flossenbürg		689	
cca 16.9.1944			1	688	
2.10.1944			1	687	
7.10.1944	-1	Flossenbürg		686	
8.10.1944	-1	Flossenbürg		685	
10.10.1944	-4	Flossenbürg		681	
13.10.1944			2	679	
14.10.1944			1	678	
15.10.1944			1	677	
21.10.1944			1	676	
24.10.1944	-1	Flossenbürg		675	
30.10.1944	-16	Flossenbürg	1	658	
cca 1.11.1944			1	657	
4.11.1944	-1	Flossenbürg		656	
6.11.1944			2	654	
7.11.1944	36	Flossenbürg		690	
17.11.1944			1	689	
20.11.1944	-1	Flossenbürg		688	

²⁰³ APT, př. č. A 3710

²⁰⁴ AMV 325-20-3 (zápis z výslechu dr. Vatera v Drážďanech 26. 2. 1969)

²⁰⁵ Soupisy vězňů jsou uloženy u International Tracing Service Bad Arolsen, kopie uchovává Okresní muzeum Děčín pod přír. č. 1017/87 až 1024/87.

²⁰⁶ Zpracováno na základě jmenných seznamů vězňů uložených u International Tracing Service Bad Arolsen, zápisů o zpopelnění v krematoriu Ústí n. L. - Střekov (blíže viz Miroslav Grisa, *Hroby válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů z let 1942 - 1945 na území města Ústí n. L.*, in *Ústecký sborník historický*, s. 537 a násl., Ústí nad Labem 1985) a AMV Praha, fond 325-20-2.

29.11.1944			1	687	
3.12.1944			2	685	
7.12.1944			1	684	
8.12.1944			1	683	
11.12.1944	-3	Flossenbürg		680	
18.12.1944			1	679	
20.12.1944			1	678	
21.12.1944			1	677	
26.12.1944			1	676	
4.1.1945			1	675	
5.1.1945			1	674	
7.1.1945			1	673	
9.1.1945	-9	Flossenbürg	1	663	
10.1.1945			1	662	
11.1.1945	-1	Flossenbürg		661	
16.1.1945			1	660	
18.1.1945	-2	Flossenbürg		658	
20.1.1945			1	657	
27.1.1945			1	656	
29.1.1945			2	654	
31.1.1945	-7	Flossenbürg	2	645	
1.2.1945			1	644	
4.2.1945			1	643	
9.2.1945			1	642	
11.2.1945			4	638	
23.2.1945			1	637	
28.2.1945				(rozdíl -3)	634
1.3.1945			2	632	
2.3.1945			1	631	
7.3.1945			1	630	
13.3.1945			1	629	
16.3.1945	29	Flossenbürg / Seifhennersdorf		658	
18.3.1945	-2	Flossenbürg		656	
27.3.1945	-6	Flossenbürg		650	
29.3.1945	3	Flossenbürg		653	
31.3.1945				(rozdíl +2)	655
15.4.1945			1	654	
19.4.1945			1	653	
20.4.1945			2	651	
21.4.1945			2	649	
22.4.1945			1	648	
28.4.1945			1	647	
cca 1.5.1945			1	646	

Národnostní složení vězňů bylo pestré. Za ostatními dráty rabštejského tábora se ocitli příslušníci řady evropských národů, které byly v moci hitlerovského režimu. Přehled stavu koncentračních táborů v Čechách a na Moravě (včetně Sudet) k 28. 2. 1945 uvádí pro Rabštejn následující složení: ²⁰⁷

²⁰⁷ Přehled uchovává International Tracing Service Bad Arolsen, kopie je uložena ve sbírkách Okresního muzea Děčín pod přír. č. 1018/87.

říšští Němci	173
Belgičané	10
Francouzi	54
Italové	11
Jugoslávci	65
Chorvaté	4
Litevci	1
Poláci	71
Rusové	193
Švýcaři	1
Češi	32
Holandané	16
bez st. příslušnosti	3
Celkem	634

Rabštejnský tábor byl - stejně jako většina ostatních koncentračních táborů - obsazen několika druhy vězňů rozdělených do skupin. Převážnou většinu tvořily osoby v tzv. ochranné vazbě (Schutzhaft), kam spadali zejména lidé zatčení gestapem za nejrůznější (zpravidla politické) prohřešky. Všichni tito vězňové byli gestapem donuceni podepsat prohlášení, že jako osoby nepřátelské říši souhlasí se svou internací v „ochranné vazbě“ až do konce války. Řada z nich se tak za mřížemi koncentračního tábora ocitla bez rozsudku, či dokonce (jako např. Josef Vodárek z Napajedel) s pravomocným osvobozujícím rozsudkem v ruce.²⁰⁸ Početně druhou nejsilnější skupinu tvořili tzv. zločinci z povolání (Berufsverbrecher) - osoby německé národnosti v minulosti vícekrát soudně trestané za násilné a majetkové trestné činy. V soupisech k oběma prvním velkým transportům z Dachau do Rabštejna je těchto osob uvedeno celkem 122. Další část vězňů se do koncentračního tábora dostala za homosexuální nebo pedofilní trestné činy a škálu uzavíralo několik desítek sovětských válečných zajatců.²⁰⁹ Jednotlivé skupiny byly od sebe odlišeny barevnými trojúhelníky přišitými na vězeňských uniformách. Političtí vězni nosili červený trojúhelník, zločinci „z povolání“ zelený a homosexuálové růžový. Hned v prvním transportu z Dachau sem byl dodán také jeden německý Cikán a druhým transportem jeden italský Žid (je vykazován odděleně i v přehledu z 28. 2. 1945). V dochovaných soupisech se další příslušníci těchto národů neobjevují a jejich přítomnost v Rabštejně je spíše náhodná. Tyto skupiny vězňů byly zpravidla umísťovány do separátních táborů a i v rámci nucených prací nasazovány odděleně.

Jediným důvodem existence tábora v Rabštejně byla otroká práce vězňů a tomuto účelu byl podřízen i jeho vnitřní režim. Pracovalo se ve dvousměnném provozu po dvanácti hodinách, přičemž dva vězňové měli vždy jednu společnou pryčnu na spaní, na které se střídali - zatímco jeden spal, druhý byl na směně. Tímto způsobem mohlo být v budovách určených původně jen pro 480 osob umístěno všech 690 vězňů. Denní směna vstávala v 5 hodin ráno a po snídani následoval apel, při kterém byli vězňové rozděleni do pracovních komand a podle potřeby přidělováni na pracovní směny jednotlivým stavebním firmám (jejich soupis viz kapitola o zahraničních dělnících). Noční směna byla rozdělována při večerním apelu. Obě směny se v táboře sešly jen o nedělích, které byly volné - pokud ovšem právě nedorazily vagony s cementem, štěrkem, nebo jiným materiálem, který bylo potřeba skládat.

Naprostá většina vězňů byla bez ohledu na počasí a zdravotní stav nasazována na ty nejtěžší práce - výkopy pro inženýrské sítě, překládání břemen, ražba štol pneumatickými kladivy, odvoz

²⁰⁸ SOka Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20 (vzpomínky bývalého vězně Josefa Vodárka)

²⁰⁹ International Tracing Service Bad Arolsen, předávací soupisy vězňů KT Rabštejn (sign. neuvedeny). Statistický přehled nelze bohužel vypracovat, protože zařazení není uvedeno u všech vězňů.

rubaniny, stavba úzkokolejky, stavba montážních hal apod. Bývalý vězeň Z. Černoch si na pracovní nasazení vzpomíná: „*Chcete-li vědět, co může člověk vydržet, noste vždy dvě a dvě cihly v holých rukách za prosincového mrazu asi pět kilometrů, co měří cesta z České Kamenice pod nádražím z bývalé cihelny, zadem kolem elektrárny a hřiště směr Janská po silnici, pak zahněte do údolí vlevo, až do lágru. Tam cihly odhodte a jděte na desetihodinové komando s lopatou, na kipu, k pažení štol.*“

Vězni, kteří měli z dřívější zkušenosti s kovovýrobou, byli nasazeni přímo do letecké výroby k soustruhům a frézám. Jednalo se především o skupinu 39 Poláků a 1 Němce odeslaných sem za tímto účelem z Dachau 9. 9. 1944 a dále o asi 120 - 150 osob vybraných mezi ostatními vězni přímo na místě.²¹⁰

081

Strava byla sice o něco lepší než v kmenovém táboře, přesto ale vzhledem k požadovaným pracovním výkonům stačila sotva na přežití. Vězňové dostávali ráno „černou kávu“ (špinavou vodu s neurčitou přísadou), v poledne misku řídké řepné polévky (teplé nesolené vody s vařenými kousky krmné řepy, příp. zelí; brambory viděli poprvé až v prosinci) a večer čtyři krajíce chleba o váze asi 300 g a stejnou tekutinu jako ráno. Jednou týdně byl navíc vydáván „příděl bílkovin“ v podobě kusu podezřele vyhlížejícího koňského salámu o váze asi 20 - 30 g. Vězňové pracující přímo v letecké výrobě se stravovali o něco lépe přímo v dílnách spolu s východními dělníky a vězňům pracujícím v podzemí byl po určitou dobu přiznán zvýšený příděl potravin pro těžce pracující. Někteří vězňové (zejména Němci a Češi) směli za dobré pracovní výkony dostávat maximálně jednou měsíčně potraviny v balíčcích od příbuzných.²¹¹ Kromě balíčků směli vězňové jednou měsíčně dostat a odeslat dopis. Prostřednictvím českých totálně nasazených se některým českým vězňům dařilo posílat domů dopisy a přijímat dokonce balíčky, kterým se v táboře říkalo „letecká pošta“.²¹²

Rovněž oblečení bylo plně v intencích koncentračního tábora. Standartní vězeňská uniforma sestávala z modře pruhovaných plátěných kalhot, blůzy a čepice, namísto spodního prádla byla přidělována jen jedna košile a jedny spodky. Na zimu byly přivezeny a rozdány ještě flanelové brišní pásy a kabáty po zemřelých vězňích z jiných koncentračních táborů. Všechny byly pomalovány barvami, aby se jejich nositeli ztížil případný útek. Fasovaly se také rukavice, které však směly být oblečeny jen na rozkaz, a ten nebyl v Rabštejně nikdy vydán. Namísto bot dostali vězňové jen dřevěné pantofle. Při každodenní těžké práci se oděvy i pantofle rychle ničily, takže řada vězňů chodila v zimě 1944/45 při teplotách pod bodem mrazu na směny v provizorním „oblečení“ či „botách“ vyrobených ze starých papírových pytlů od cementu, které se k nohám připevňovaly drátem nalezeným na stavbě. Takto oděni vytahovali vězňové při březnové povodni na Kamenici z pod ledu kolejnice a výhybky pro stavbu úzkokolejky. Oblečení se čas od času vyměňovalo. Vězňové ale museli dávat pozor, aby na ně při výměně nějaké oděvy zbyly, jinak zůstali bez prádla.²¹³

111

Zdravotní péče v táboře prakticky neexistovala a SS se řídila heslem, že pokud vězeň žije, je schopen pracovat. Život vězně měl v táboře menší cenu, než jeho pracovní výkon. Marodka (revír) nebyla v době otevření tábora vůbec v provozu a vedení ji zřídilo spolu s funkcí táborového lékaře až později, když byla její existence nevyhnutelná. Protože skutečný lékař (dr. Vater) byl do lágru povolán jen občas, zastával jeho funkci jeden ze „zločinců z povolání“, který byl v civilu údajně zvěrolékařem. Situaci barvitě popisuje bývalý vězeň Josef Vodárek z Napajedel (*14. 3. 1923): „*Ošetření bylo úměrné možnostem lékaře. Říkalo se, že na všechny nemoci měl jen jeden druh pilulek - nějaké červené pilulky, po kterých se i červeně močilo. ... Viděl jsem několikrát na apelu, jak velitel lágru poslal do práce i vězně s otevřenou nohou.*“²¹⁴

V táboře nebyla - a vzhledem k daným podmínkám ani nemohla být - dodržována základní pravidla hygieny. Tábor neměl vlastní prádelnu a veškerá hygiena se odbývala v betonovém žlabu ve společných sklepních umývárkách. Není divu, že se mezi vězni se velmi brzy rozšířily vši. Jediným protiopatřením, které vedení tábora podniklo, bylo povolení vězňům vyvářet prádlo v plechovkách od barvy ve sklepech táborových baráků.

Za takových poměrů bylo jen otázkou času, kdy se v táboře začnou šířit nakažlivé choroby. Počátkem února 1945 zaznamenal dr. Vater u dvou vězňů vysoké horečky a další neklamně příznaky skvrnitého tyfu. Oba nemocní byli na jeho příkaz 10. 2. převezeni do děčínské nemocnice, v táboře

²¹⁰ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Vzpomínky býv. vězně Josefa Vodárka)

²¹¹ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Vzpomínky vězňů z KZ Rabstein)

²¹² Marek s. 222

²¹³ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Vzpomínky vězňů z KZ Rabstein); LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 569 a násl.; Archiv památníku Terezín, sbírka *Koncentrační tábory a vězňice*, i. č. A 44/86, A 295/83, A 2087, A 3710, A 2899, A 2900 a A 3710

²¹⁴ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Vzpomínky vězňů z KZ Rabstein)

vyhlášena na 14 dní úplná karanténa a nebezpečí hrozící epidemie nahlášeno státnímu zdravotnímu úřadu v Děčíně. Vyhlášení karantény mj. znamenalo, že vězňové nesměli být posíláni na práci, proti čemuž se okamžitě a „velmi energicky“ postavilo jak vedení WFG, tak zejména velitel tábora SS-Hauptsturmführer Jung. Důvodem pro okamžité zrušení karantény byl podle nich jednak výpadek pracovních sil z výroby, ale také prostá nechuť dopřát vězňům oddech, což velitel tábora vyjádřil slovy, že „delší nečinnost vězňů je těžko únosná“. Do tábora mělo být v té době v rozporu s karanténou přeloženo navíc dalších 600 vězňů, což prý SS-Hauptsturmführer Jung „v žádném případě nemůže odmítnout“. Jak vedení firmy, tak SS měli před očima pouze jediný cíl - zajistit chod výroby v závodě za každou cenu. O zoufalý zdravotní stav vězňů ani o reálnou hrozbu rozšíření nebezpečné infekce mezi ostatní zaměstnance se vůbec nezajímali. Velitel tábora Jung si naopak stěžoval, že opatření vyhlášená MUDr. Vaterem jsou zbytečně přísná a že dotazem u lékaře kmenového tábora ve Flossenbürgu (SS-Obersturmbannführera dr. Fischera) zjistil, že „v jiných případech vypuknutí epidemie skvrnitého tyfu se přerušení pracovního nasazení vůbec nenařizuje“. Ještě před skončením karantény se ale v táboře objevily další dva klinicky potvrzené případy a tři podezření na onemocnění skvrnitým tyfem. Státní zdravotní úřad v Děčíně proto svolal na 23. 2. 1945 do tábora vyšetřovací komisi, které se osobně zúčastnil vrchní zdravotní rada dr. Lentzen, dále dr. Vater jako lékař WFG, vedoucí provozu (Betriebsführer) dr. Spitzner jako zástupce WFG a velitel tábora SS-Hauptsturmführer Jung. Podle vzpomínek vězňů nechal zástupce velitele tábora před prohlídkou celou marodku vyčistit a opatřit dokonce čistá prostěradla.²¹⁵ Přesto komise shledala karanténní opatření jako neúčinná. Strážníci, kteří přicházeli s nemocnými denně do styku, vůbec nepodléhali karanténě a 22. 2. 1945 byli dokonce vězni z tábora (nepochybně prominentní káповé - viz níže) posláni do Česká Kamenice na nákup. Po tomto zjištění zakázal dr. Vater jakékoliv další pracovní nasazení vězňů do doby, než budou odstraněny vši, které byly hlavním přenašečem nemoci. Při té příležitosti se zjistilo, že se zavšivením bojuje také sousední tábor civilních zaměstnanců a že WFG dosud nezprovoznila svou odvšivovací stanici, takže veškeré oblečení se z tábora muselo k dekontaminaci odvézt až do děčínské nemocnice.²¹⁶

083

Opatření však byla zavedena pozdě a několik případů skvrnitého tyfu se mezitím objevilo i mezi civilním obyvatelstvem v okolí. Ke vzniku rozsáhlé epidemie nedošlo jen náhodou. Pokračující neochota SS podřídit se karanténě vedla za těchto podmínek vrchního vládního a zdravotního radu při úřadu vládního prezidenta v Ústí n. L. dr. Schliiffa, který podobný problém řešil také v koncentračním táboře v Litoměřicích (podzemní továrna Richard), k zaslání nazlobeného dopisu vyššímu vedení SS a policie v Praze, říšskému ministerstvu vnitra v Berlíně a úřadu místodržitele pro Sudetskou župu: „... Jestliže vedení tábora tvrdí, že výpadek ve výrobě způsobený karanténními opatřeními nad vězni není z válečných důvodů únosný, pak ať si uvědomí, že výpadek výroby v důsledku případného rozšíření epidemie u civilních zaměstnanců nebo dokonce okolního civilního obyvatelstva může být mnohem závažnější, jestliže se proti šíření nemoci včas a všemi prostředky nezakročí...“²¹⁷

Zdá se že tyto argumenty nakonec zapůsobily. Již ohlášený transport 600 nových vězňů do Rabštejna byl zrušen a v březnu bylo náhradou za asi 600 práce schopných vězňů, kteří zůstávali nadále pod karanténou, narychlo přivezeno asi 100 - 150 amerických válečných zajatců, o kterých jsme se již zmínili. Sama skutečnost, že práci šesti stovek vězňů nyní zastal jen asi čtvrtinový počet zajatců, výmluvně vypovídá o zdravotním stavu, v němž se tehdy vězni nacházeli. Mezitím byly z tábora hlášeny další případy tyfu. Aby odpadl převoz do nemocnice, byla pro ně v táboře zřízena zvláštní marodka. V táboře ale stále chyběly léky a SS, která pro tábor léčiva buď neměla, nebo je nechtěla vydat, dokonce vyzvala vězně, aby o zaslání léků požádali v dopisech příbuzné. Zároveň proběhlo odvšivení tábora zaplňováním baráků a desinsekcí jednotlivých osob. V průběhu března 1945 se těmito prostředky podařilo epidemii dostat pod kontrolu a dr. Vater mohl 30. 3. zdravotnímu úřadu navrhnout ukončení karantény. Celkem se vyskytlo 40 případů onemocnění, přičemž jen prvních 9 bylo převezeno do děčínské nemocnice, ostatní byli léčeni v táboře. Z devíti hospitalizovaných 3 vězňové zemřeli a dalším třem Rusům (Vasil Ševčenko, Petr Apatenko a Štefan

²¹⁵ Vězňové komisi mylně považovali za zástupce mezinárodního Červeného kříže. SOka Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Vzpomínky býv. vězně Josefa Vodárka, s. 134-135.)

²¹⁶ SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního prezidenta Ústí n.L.*, K - 745 (dopis státního zdravotního úřadu sign. L 15399/45 P z 27. 2. 1945)

²¹⁷ SOA Litoměřice, fond *Úřad vládního prezidenta Ústí n.L.*, K - 745 (dopis úřadu vládního prezidenta sign. Ib-Med 110/26/Ib-Pol z 13. 3. 1945)

Nekonečny) a jednomu Čechovi (Josef Vodárek) se 29. 4. 1945 za přispění jedné řádové sestry podalil z nemocnice útěk.²¹⁸

Hlavní vinu na úmrtích vězňů neměl - i přes popsané životní podmínky - hlad a nemoci, ale především tzv. táborová samospráva (Lagerselbstverwaltung), která za strážné odváděla špinavou práci. V jejím čele stál táborový starší (Lagerälteste) a jemu byli podřízeni blokoví a světnicovní káповé (Block- u. Stubenälteste), táborový písař a policajť. Celá „samospráva“, o jejímž složení rozhodovala SS, se stejně jako ve všech ostatních koncentračních táborech skládala výhradně z tzv. zločinců z povolání německé národnosti. Ti byli za určité osobní výhody téměř bez výjimky ochotni podílet se na šikanování spoluvězňů a vytvářet v táboře atmosféru permanentního strachu, která nedovolila vzniknout ani náznaku organizovaného odporu. Káповé např. nestrpěli hovor o jakýchkoliv politických tématech, či jen hlasité spekulace vězňů o termínu propuštění a trestali ostatní vězně za ta nejmenší provinění krutými fyzickými tresty. Bití, kterého se od kápů dostalo snad všem ostatním vězňům v táboře, mělo v nejednom případě za následek těžké ublížení na zdraví, nebo smrt postiženého. Znepřátelil si některého z kápů znamenalo téměř jistou smrt. Za tyto „služby“ se někteří káповé těšili obzvláštní důvěře strážů SS a užívali si množství privilegií - od absolutní beztrestnosti za zločiny spáchané na spoluvězních, přes větších přiděly potravin a oblečení až např. po uvedený případ, kdy byli káповé posíláni do České Kamenice na nákup.

096

Řada z kápů měla v mučení a zabíjení spoluvězňů již před příchodem do Rabštejna své zkušenosti. Početně nespécifikovaná skupina rabštejnských „zločinců z povolání“ byla před příchodem do Rabštejna součástí 120 - 150členného komanda vězňů, které SS vybrala v KT Buchenwald a nasadila jako kápa ve varšavském židovském ghettu. Když v ghettu vypuklo povstání, byli někteří z kápů ozbrojeni a vysláni do ulic pronásledovat židovské partyzány, jiní měli za úkol spalovat mrtvolky apod. Jejich brutalita si zjevně ničím nezadala s příslušníky SS a mnozí, aby se svým věznilům zavděčili, je ještě předčili. Výmluvně to dokládá vzpomínka bývalého rabštejnského vězně JUDr. Karla Černocho: „...V podvečer po apelu se k nám dvěma politickým přitočil jeden z vězňů Němců. Nepatřil ke spodině, to bylo vidět na jeho chování. ... A tento vězeň, někde od Frankfurtu nad Mohanem, nám sdělil, že byl „cukrobaron“, vyšší úředník cukrového monopolu. Pro zpronevěru dostal koncentrák. V proudu řeči nám říkal, jak se zúčastnil v ghettu ve Varšavě „topení Žida v sudu“, což bylo obvyklou zábavou tamních vězňů - Němců, z nichž někteří byli dnes našimi kápy. Říkal, že bylo rozkošné (entzückend - to slovo si pamatuji od té doby, jak jej grációzně sladce ten večer vyslovoval) počítat, kolik bublinek vychází z pod hlavy v sudě pod vodu tlačeného člověka.“²¹⁹ Situaci dokresluje skutečnost, že někteří z kápů, kteří byli v 60. letech vyslýcháni v souvislosti s událostmi v Rabštejně, měli mezitím za sebou další nepodmíněné tresty, nebo jejich výslech proběhl přímo ve věznici, kde si právě odpíkávali trest za další trestné činy spáchané po válce.

Činnost jednotlivých kápů a jejich podíl na konkrétních zločinech je dnes bohužel těžké vysledovat. Výpovědi jednotlivých vězňů učiněné po válce před českými i německými vyšetřovacími orgány se natolik liší, že na jejich základě nebylo možné přičknout jednotlivým kápom jmenovitě právní odpovědnost za spáchané zločiny. Navíc řada vězňů neuměla německy a jména kápů si nepamatovala, nebo znala jen jejich přezdívky. I přes to je možné uvést o činnosti táborové samosprávy některé konkrétní údaje.

Táborovým starším v Rabštejně byl po celou dobu Franz Xaver Vaas (* 26. 12. 1900 Weildorf/Konstanz) odsouzený za vraždu. Jeho chování ke spoluvězňům bylo neobyčejně brutální. Obzvláště měl spadeno na sovětské válečné zajatce, které při každé příležitosti bil gumovým obuškem, který nosil neustále při sobě. Bývalý vězeň Miroslav Henkl (*25. 8. 1925 Olomouc) do protokolu uvedl, že viděl, jak Vaas jednomu sovětskému zajatci vyrazil při bití oko. Vaas byl zodpovědný za včasné nástupy na apel a aby dosáhl plného počtu, vyhnal vždy nemocné z revíru obuškem a nechal přinést i mrtvé, kteří byli naskládáni vedle nastoupené formace vězňů.²²⁰

Hlavní kápo Albert Kruschka (*21. 9. 1911 Berlin) přezdívaný Ali byl rovněž odsouzený vrah a s Vaasem si co do brutality v ničem nezadal. Ve výpovědích vězňů se v souvislosti s násilnými činy objevují ještě jména dalších kápů: Rudolf Felbinger (*21. 10. 1906) - kápo bloku č. 2, Harry Werblow (*1. 9. 1913 Berlin), Franz Grobelny (*14. 1. 1908 Schwiebris), Otto Gentemann (*14. 10. 1897 Holzminden), Walter Pawlowsky (23. 4. 1905 Dortmund) a další, kteří jsou ale vesměs známi jen pod křestními jmény nebo přezdívkami. Táborovým písařem byl Fritz Dietzel (*21. 6. 1895 Heinrichs) a funkci táborového policajta vykonával Čech s německou státní příslušností Otto Hlaváček (v soupise

²¹⁸ SOKA Děčín, fond *Landrat Děčín*, K - 351, sign. Gend BVII/1 a SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20 (Literární zpracování vzpomínek býv. vězně Josefa Vodárka)

²¹⁹ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek K - 2*, i. č. 20.

²²⁰ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 632, 646 a další

jen jako Hlavac - *5. 5. 1910 Budapest)²²¹, který s ostatními kápy vykrádal balíčky, které směli vězni za dobrou práci dostávat od příbuzných. Přitom jeho funkce byla zřízena právě proto, aby se krádežím zamezilo.

Pokud se ale krádeže dopustil někdo jiný než kápo, byly následky strašné. Hladový ruský vězeň Ivan Kirilčenko (*20. 4. 1922 Stalino) byl kápem Felbingerem přistižen při krádeži řepy, na místě zbit a za trest musel stát na apelplatzu a držet řepu v předpažených rukách. Káповé ho hlídali a když Kirilčenko začal únavou ruce spouštět, snesla se na něj znovu sprška ran, při které mu jeden z kápů přerazil ruku. Druhý den byl Kirilčenko nalezen ve sklepní umývárně bloku 1 oběšen. Jako příčina smrti byla do ohledacího spisu uvedena sebevražda, přestože by Kirilčenko s přeraženou rukou nedokázal sám uvázat provaz. Několik vězňů po válce do protokolu vypovědělo, že se jednalo o vraždu zorganizovanou kápy, lišila se však jména těch, kteří se ní měli podílet. Kromě Felbingera je ve vyšetřovacím spise uveden ještě Grobelny, Kruschke, Vaas a Hlaváček.²²²

086

Ke stejné „sebevraždě“ byl donucen také jeden německý vězeň, který si předtím u Vaase stěžoval na špatné jídlo. Tuto popravu organizoval osobně Vaas, který také pod „sebevrahem“ za přihlížení dalších vězňů a stráží SS osobně podtrhl židli.²²³

Někdy v listopadu 1944 došlo ve sklepně lágrového baráku č. 1 stejným způsobem k popravě tří ruských důstojníků, přičemž ostatní vězni potom kolem mrtvých těl museli projít. Také v tomto případě se svědkové neshodli na totožnosti vrahů.²²⁴ Podíl na této vraždě měl údajně také kápo Kruschke, jehož jméno se objevuje ve výpovědích vězňů nejčastěji. Kruschke byl homosexuál a mezi ostatními vězni si vybíral oběti pro své pohlavní uspokojení. Pokud se postižený bránil, musel počítat s krutým bitím. Kruschke se vyžíval i ve zcela bezdůvodném násilí. Belgičan Alfred Gervois (*10. 4. 1920 Taitigny) zemřel 15. 4. 1945 na táborové marodce, když mu předtím Kruschke bil hlavou o zem a nutil ho zápasit s jiným vězněm. Jiného vězně zase při výdeji jídla udeřil naběračkou do hlavy tak silně, že postižený nebyl po několika dnech schopen práce a musel být předán zpět do KT Flossenbürg. Jeden polský vězeň, který zapomněl na záchodě spláchnout, byl Kruschkou bitím donucen vyčistit mísu jazykem. Jiného vězně si Kruschke spolu s dalším kápem jménem Willi odvedl na svou světnici v bloku 1. Ostatní vězňové odtud pak slyšeli křik a postižený (německý politický vězeň) byl zanedlouho vyhozen mrtev na apelplatz.²²⁵ V prosinci 1944 viděl vězeň František Kopecký (*22. 8. 1923 SSSR), jak na staveništi firmy Schalhorn při výstavbě letecké haly zatáhl jeden z homosexuálních kápů přezdívaný Čaroděj jednoho mladého Rusa do stavební boudy. Když se postižený snažil utéct, byl svým pronásledovatelem dostižen a ubit obuškem.²²⁶ Jiný nejmenovaný kápo zase udeřil jednoho slabomyslného vězně do hlavy prknem tak silně, až z něj stříkala krev. Spoluvězeň František Kordina, který byl svědkem události, už oběť nikdy neviděl.²²⁷

Násilnosti spáchané strážnými se ve vzpomínkách vězňů objevují vždy až na druhém místě a počet případů, který je jim dáván za vinu, je podstatně menší, než u kápů. Není to ale způsobeno tím, že by strážní byli k vězňům přívětivější, ale proto, že stráže v naprosté většině netrápili vězně jen pro vlastní uspokojení, ale vždy v souvislosti s nějakým „přestupkem“. Plánovitá likvidace vězňů organizovaná SS, o které spekovali někteří autoři, v Rabštejně neprobíhala.²²⁸

Jako nejbrutálnější se mezi strážnými projevoval již dříve zmíněný zástupce velitele Richard Artur Junge. Junge procházel táborem se psem a koženým bičem, kterého hojně užíval. Při apelu přehlížel vždy nastoupené vězně a na jeho pokyn káповé nahnali na dvůr i nemocné z marodky. Bývalý vězeň Karel Peckhart (* 15. 8. 1908) vypověděl, že v době tyfové epidemie museli na nástupy chodit i nemocní, kteří měli vodou nateklé nohy. Junge je s oblibou bil přes nohy tak dlouho, až kůže praskla a voda vytekla, přičemž postižený se s bolestným výkřikem skácel k zemi.

Nejbrutálněji reagoval Junge na útky. Vězňové (většinou Rusové) nasazovaní na stavební práce v odlehlejších částech závodu dokázali někdy najít příležitost i odvahu k útěku. Ve vězeňském oděvu a s vystříhaným pruhem vlasů pro snazší identifikaci byl ale útěk velmi riskantním podnikem. Uprchlíci navíc nemohli počítat s pomocí civilního německého obyvatelstva, které bylo upozorněno, že

²²¹ Marek v pozn. č. 102 uvádí podle údajů z přihlašovací karty v České Kamenici jiné osobní údaje (*5. 5. 1887, přísl. do Loun). Dnes již není možné rozlišit, který z obou údajů je mylný.

²²² LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 731

²²³ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 730

²²⁴ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 731

²²⁵ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 626, 631

²²⁶ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 624 - 625

²²⁷ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 733

²²⁸ viz např.: Václav Dědek, *Rabštejn*, in Památná místa boje českých zemí proti fašismu, Praha 1953. Václav Dědek, *Tajný koncentrační tábor Rabštejn*, in Severní Čechy v boji s fašismem, Praha 1955.

vězňové jsou nebezpeční násilníci.²²⁹ Počet útěků resp. pokusů o útěk není přesně znám a na základě výpovědí svědků je možné ho odhadovat na více než deset případů.

Každý útěk znamenal tvrdou šikanu pro ostatní vězně v táboře a jistou smrt pro uprchlíka, byli dopaden. V případě, že v pracovním komandu chyběl při počítání vězeň, museli si ostatní vězňové lehnout tam kde právě stáli obličejem k zemi a bez rozkazu se nesměli pohnout, zatímco stráž se psy pročesávaly okolí. To trvalo často i hodiny, bez ohledu na déšť, bláto apod. Pokud se útěk podařil nechával zuřící Junge stát celé osazenstvo tábora v pozoru po dlouhé hodiny na apelplatzu. Zdařilých útěků bylo podle vzpomínek vězňů jen několik. Obzvláštní provokaci si dovolil jeden uprchlý německý vězeň, který Jungemu poslal pohlednici „z lázní“ z Teplic. Většinou ale útky končily tragicky. Chycení vězňové byli vždy bití až do bezvědomí, nebo strávili celé dny přivázaní ke kůlu na apelplatzu, ale konečným výsledkem byla vždy smrt. Jeden polapený Rus byl roztrhán třemi hlídacími psy, tři vězňové byli údajně zastřeleni „pro útěk“ jen proto, že při pochodu ve formaci vybočili z řady, aby sebrali padané ovoce, apod.

Junge se na „trestání“ uprchlíků obvykle podílel osobně. Za všechny je možné uvést případ Josefa Tichého (* 26. 6. 1893 Chloumek u Ml. Boleslavi). Tichý byl zařazen do komanda, které v listopadových deštích roku 1944 pracovalo na přeložce silnice mezi Rabštejnem a Českou Kamenicí a na stavbě ubikací pro SS. Práce šla v bahnitém terénu jen pomalu a Junge proto převzal osobně velení komanda. Pro vytrvalý déšť musela být vyhlášena přestávka a vězni se směli schovat do kůlny na materiál. Unavený a patrně i nemocný Tichý zde usnul. Komando se mezitím vrátilo do práce a při odchodu na oběd jeden vězeň chyběl. Okamžitě vyhlášená pátrací akce byla neúspěšná a Junge se vydal do kůlny, kde chtěl hledat stopy útěku. Namísto toho našel spícího „uprchlíka“. Následoval krutý výprask, po kterém musel být Tichý odnesen. Vězňovu pracovní neschopnost si Junge druhého dne vyložil jako vzpouru a zbil ho tak, že Tichý krátce na to (7. 12. 1944) na marodce zemřel.²³⁰

092

Ostatní strážníci se ve vzpomínkách vězňů objevují spíše sporadicky a téměř nikdy nejsou uváděni jmenovitě. Jeden rumunský příslušník SS prorazil italskému vězni pažbou hlavu jen proto, že nedokázal rychle vylézt na nákladní auto.²³¹ Několik dalších vězňů vypovědělo do protokolu, že byli svědky zastřelení, nebo ubití jiných vězňů strážemi.

Mrtví vězni byli po celou dobu existence tábora baleni do papírových pytlů a odvázeni dvakrát týdně (později jednou za 14 dní) nákladním autem českokamenických hasičů do krematoria v Ústí n. L. - Střekově.²³² V tamější kremační knize je zaznamenáno celkem 55 kremací rabštejnských vězňů.²³³ V dalších krematoriích v okolí (Terezín-Bohušovice, Liberec) nejsou o rabštejnských vězňích žádné záznamy a lze tedy předpokládat, že zde jejich zpopelňování neprobíhalo. Záznamy nejsou dochovány pouze pro krematorium v KT Richard u Litoměřic.²³⁴ Nejsou doloženy ani pohřby vězňů do země, které ostatně nebyly v koncentračních táborech obvyklé. Dalo by se tedy předpokládat, že za celou dobu v táboře zemřelo právě jen těchto 55 osob. Tuto domněnku potvrzuje také přehled o počtu vězňů (viz výše) vytvořený na základě dochovaného archivního materiálu. Vezmeme-li totiž v úvahu všechna přeložení vězňů a odečteme všechna doložená úmrtí, dostaneme se vždy jen s nepatrnou odchylkou k počtu, který SS vykazovala ve svých měsíčních přehledech.

Výpovědi vězňů se ale v odhadech celkového počtu obětí značně liší a Jan Marek na jejich základě došel k číslu asi 80 - 100 úmrtí.²³⁵ Je sice pravděpodobné, že archivní materiál není dochován kompletně (nasvědčovaly by tomu mj. i malé rozdíly uvedené v tabulce), ale není pravděpodobné, že by počet zemřelých byl oproti dochovaným záznamům téměř dvojnásobný. Svědecké výpovědi učiněné po desetiletích nelze ve všech detailech nekriticky přejímat a některé z nich jsou navíc podány formou literárního zpracování bez nároku na přesnost. Je také pravděpodobné, že ne všechny svědecky doložené případy zabití skutečně skončily smrtelně, jak se tehdejší pozorovatelé domnívali, ale „jen“ bezvědomím postižených, kteří mohli být později buď vráceni zpět do Flossenbürgu, nebo zařazení do jiného pracovního komanda. Vězňové pracovali na směny, takže na apelu se sešla vždy jen polovina tábora a při odlehlosti pracovišť mohli jednotliví vězňové lehce ztratit přehled o svých spoluvězňích. Při neexistenci táborového archivu a úmrtích matrik tak dnes již není možné určit skutečný počet osob, které v Rabštejně v průběhu války zemřely.

²²⁹ Výpověď Süßig

²³⁰ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 572 a násl.

²³¹ LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 732

²³² LLZ Sign. IV410 AR-Z217/76, s. 635

²³³ Miroslav Grisa, *Hroby válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů z let 1942 - 1945 na území města Ústí n. L.*, in Ústecký sborník historický, s. 537, Ústí nad Labem 1985.

²³⁴ Marek s. 223

²³⁵ Jan Marek, *Koncentrační tábor Rabštejn. Památník odboje proti fašismu*, Děčín 1977.

Na základě uvedených fakt je možné jen vyslovit odhad, že v průběhu války v Rabštejně zemřelo kolem 60 vězňů. K bezprostředním obětem tábora je nutno připočítat ještě vězně, kteří zemřeli krátce po osvobození v nemocnici v České Kamenici, v Děčíně a nebo na cestě domů. Počet obětí by se tak vyšplhal asi na 68.²³⁶

Poslední dny války

Zatímco noviny denně hlásaly lži o tajných zbraních, které vůdce brzy nasadí, fronta se blížila k srdci Německa a neodvratný konec se blížil. V průběhu ledna a února 1945 ztratila WFG své pobočky ve Slezsku, které bylo obsazeno Rudou armádou. V dubnu 1945 obsadily britské a kanadské jednotky brémské a oldenburské závody WFG včetně hlavního ředitelství. Ve stejné době se kolem Berlína svíralo obklíčení a v montážních halách na letišti v Tempelhofu se páčila dokumentace a ničily stroje a zařízení, aby nepadly do rukou nepříteli. Technický personál se na jízdních kolech se vydal do svých rozbombardovaných domovů v Brémách a stovky zahraničních dělníků a osvobozených zajatců opustilo tábory, v nichž mnozí strávili několik let života, a vydali se konečně domů. Evropa se dala do pohybu.

Válečný vývoj jako by rabštejnského závodu vůbec netýkal. Němečtí i zahraniční dělníci v táboře Neu-Bremen museli dál na apelech poslouchat projevy o tom, jak je třeba stále více pracovat pro konečné vítězství. Vězňové v koncentračním táboře byli po skončení karantény opět nasazeni do práce na stavbě a někteří z nich dál v nelidských podmínkách umírali. V posledních měsících před koncem války ale vězni pozorovali mezi kápy a strážnými nervozitu. Táborový starší Vaas radil ostatním kápům, aby byli k vězňům zdrženlivější a kápo Felbinger jim dokonce dával alkohol. Strážé kápům údajně slíbily, že budou v případě vzpoury v táboře vyzbrojeni.²³⁷

Další předzvěstí blížícího se konce byl seskok skupiny pěti parašutistů poblíž Rabštejna v noci z 27. na 28. 3. 1945. Werkschutz vyhlásil okamžitě pohotovost, ale byly nalezeny jen padáky.²³⁸ Tato skupina měla především zpravodajské úkoly a do bezprostředního dění kolem továrny nezasáhla.

Nejpozději poté, co tiskem a rozhlasem prošla zpráva, že 30. 4. 1945 „*vůdce, bojující do posledního dechu proti bolševismu, padl pro Německo*“, muselo být každému jasné, že se blíží naprostý konec. Je téměř nepochopitelné, že vedení rabštejnského závodu křečovitě pokračovalo ve výrobě ještě po celý další týden, přestože vyrobené součásti evidentně nemohlo k ničemu použít, protože pro konečnou montáž vrtulníků chyběly komponenty vyráběné v jiných, mezitím nepřítelem obsazených pobočkách. Až do poslední chvíle běžela i výstavba závodu, razily se štoly, montovala se úzkokolejka atd. Podrobné plány závodu zpracované na zakázku WFG podmokelským geometrem ing. Karlem Lenkem nesou datum vyhotovení 8. 5. 1945 (!).²³⁹

Jako první pochopili bezvýchodnost situace důstojníci strážních oddílů SS. Již 6. 5. 1945 je dělníci, kteří šli do WFG na ranní směnu, viděli s velkými balíky na nádraží v České Kamenici.²⁴⁰ V koncentračním táboře zůstalo jen mužstvo složené povětšinou z cizinců a mladých rekrutů, povoláných k SS jen několik týdnů či měsíců předtím.²⁴¹

Rabštejnský závod byl v plném provozu až do pondělí 7. 5. 1945 večer. Noční směna už nenastoupila, protože bylo jasné, že Rudá armáda je nablízku. Za této situace měla Organisation Todt, která stavbu řídila, jasný rozkaz zničit závod dřív, než bude obsazen nepřítelem. Tomu se ale snažilo zabránit technické vedení závodu, které si uvědomovalo obrovskou hodnotu závodu a nechtělo „*zatvrzelým splněním jednoho rozkazu zničit miliony pracovních hodin*“. Kolem půlnoci proběhla v kanceláři ředitele ing. Jungnicka na toto téma debata, které se zúčastnil ještě technický ředitel ing. Romann, prokurista Sieber a OT-Oberbauleiter Schanz, který ale prozatím nebyl ochoten ze svého stanoviska ustoupit.²⁴² Následujícího dne ráno se ve výrobě již nepokračovalo a osazenstvo továrny a stavebních firem začalo areál podniku resp. ubytovacích táborů houfně opouštět. Němečtí zaměstnanci se snažili dostat domů (převážně do severního Německa) a nebo alespoň dosáhnout levého břehu Labe, o kterém se proslýchalo, že je již obsazen Američany. Rovněž většina

²³⁶ Marek s. 223

²³⁷ Marek s. 224

²³⁸ SOKA Liberec, fond *Župní vedení NSDAP Liberec*, K - 3, i. č. 3, (situační zprávy s. 823)

²³⁹ SOKA Děčín, fond *Sbírka map a plánů*, i. č. 680 - 682

²⁴⁰ Marek s. 224

²⁴¹ SS již dávno nebyla dobrovolnou organizací. Vzhledem k vysokým ztrátám na frontě byl každý třetí branec (v posledních týdnech války se jednalo spíše o děti) posílán k SS.

²⁴² Jungnick s. 8

zahraničních dělníků se okamžitě vydala na cestu, takže pracovní tábory v Rabštejnském údolí se začaly vylidňovat.

Mezitím, kolem osmé hodiny ranní, prolétl nad Rabštejnským údolím jeden ze sovětských letounů, které ve stejné době bombardovaly Českou Kamenici. Stráž SS po něm okamžitě zahájila palbu z jedné ze strážních věží u koncentračního tábora a letec odpověděl svržením několika bomb a střelbou z palubních zbraní. Vězňové se okamžitě rozprchlí po táboře, přesto bylo několik z nich zraněno.

Kolem 9. hodiny byl v táboře vydán nový rozkaz k nástupu, při kterém vězňové zjistili, že káповé jsou oblečeni v civilu a mají zbraně. Stráže daly vězňům vybrat, kdo chce zůstat a kdo chce tábor opustit. Pro odchod se vyslovili jen němečtí vězni a většina Poláků, ostatní chtěli zůstat. Nakonec byl vydán rozkaz, že tábor opustí všichni. Vězňové dostali proviant na cestu - někteří konzervy, jiní brambory - a krátce nato se kolona hlídaná SS a kápy vydala směrem na Českou Lípu. V táboře zůstalo jen několik vězňů na marodce, kteří nebyli schopni chůze. Při pochodu kolem rabštejnského nádraží přelétlo nad pochodující kolonou opět sovětské letadlo, které formaci zpočátku považovalo za oddíl německé armády a zaútočilo z palubních zbraní. Část vězňů se ukryla pod železniční viadukt, jiní zalehli na zem a někteří využili zmatku k útěku. Když letec poznal, že se jedná o vězně, dále neútočil a kolona pokračovala dál. Pochod trval celý den. Jeho trasu nelze přesně určit, protože žádný z vězňů se ve zdejší krajině neorientoval. Vězňové uvádějí, že cestou došlo k zastřelení několika vězňů při pokusu o útěk, nebo když pro vysílení nebyli schopni dále pokračovat. Navečer se kolona zastavila na okraji nějaké vesnice přibližně v prostoru mezi Kamenickým Šenovem a Žandovem. Vězni přenocovali ve stodolách odděleně od strážných a kápů, o kterých se mezi vězni tvrdilo, že se údajně zabíjejí mezi sebou, aby odstranili nepohodlné svědky. Do rána 9. 5. strážní i káповé zmizeli a vězňové jednoho z posledních nacistických koncentračních táborů byli konečně svobodni. Někteří sháněli v okolních statcích potraviny, jiní se ve skupinkách vydali směrem domů. Češi směřovali většinou na Prahu a část z nich byla zachycena a ošetřena Červeným křížem v Roudnici.²⁴³

084

085

Konec výroby v Rabštejně

Zatímco 8. 5. 1945 ráno probíhala evakuace koncentračního tábora, vyjednával provozní a technický ředitel továrny Jungnick stále s vedením OT s cílem zabránit zničení závodu. Patrně pod dojmem sovětského náletu se nakonec vedení OT rozhodlo od zničení továrny upustit a kolem 10 hodiny opustilo Rabštejn. Přibližně ve stejné době se rozprchl i Werkschutz a téměř všichni němečtí odborníci pocházející z říše. V celém rozsáhlém rabštejnském komplexu zůstal z německého osazenstva jen ředitel Wilhelm Jungnick (*18. 8. 1906), technický ředitel ing. Oskar Romann (*8. 4. 1905), prokurista Theodor Sieber (*5. 2. 1902) a tři sekretářky Hildegard Wargalla (*2. 1. 1921), Eleonore Marczynski (*1. 1. 1914) a Ingeborg Schwabe (*22. 11. 1919), kteří se v následujících týdnech faktického bezvládní rozhodli s nasazením života závod chránit před vyrabováním a zničením.

Chránit závod nebylo jednoduché. První den se v rabštejnském komplexu ještě pohybovaly zbytky stážího oddílu SS a řada někdejších dělníků začala v závodě okamžitě rabovat, omezila se ale především na osobní věci, zanechané zde německými zaměstnanci při jejich odchodu. Oba ředitelé, prokurista a tři sekretářky se v následujících dnech - patrně za pomoci dalších zaměstnanců - pokusili celý gigantický podnik udržet v provozuschopném stavu. Během tří dnů byla obnovena dodávka elektřiny a vody a uhašeny dva požáry, které způsobili neznámí civilisté, když ostřelovali objekty závodu zápalnou municí. Škoda byla jen minimální. Větší škody způsobili zaměstnanci závodu z řad místního obyvatelstva, kteří využili místních znalostí a z obrovského a prakticky nestřeženého komplexu se snažili odnést vše, co mělo nějakou hodnotu. Šest úředníků proti nim nebylo schopno účinně zasáhnout. V oblasti továrny se navíc pohybovaly různé ozbrojené skupiny, partneré osvobození zajatci, které chtěly ředitele Jungnicka během prvních pěti dnů třikrát zastřelit. V jednom případě tomu zabránil nějaký ruský důstojník, v obou dalších případech zástupce MNV v České Kamenici. 12. 5. 1945 vydal českokamenický národní výbor řediteli Jungnickovi plnou moc k zajištění závodu, čímž bylo dalšímu případnému násilí na něm a jeho spolupracovnících ze strany různých ozbrojených skupin zabráněno.²⁴⁴

²⁴³ Marek s. 224 - 225 a SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20 (vzpomínky vězňů)

²⁴⁴ Jungnick s. 8 - 9

Je nesporné, že celý rabštejnský podnik byl v souladu s prezidentským dekretem č. 5/45 sb. jako „nepřátelský majetek“ konfiskován. Kdy se tak stalo a kdo vydal konfiskační výměr, není bohužel známo. Víme jen, že někdy koncem května byl českokamenickým MNV do podniku jmenován prozatímní národní správce Augustin Pevný (*24. 8. 1900, Skalice u Č. Lípy), který zde pracoval již v průběhu války jako vedoucí osobního oddělení. Teprve 27. 6. 1945 byl ministerstvem průmyslu jmenován národní správce ing. Jan Mazáč z Prahy, někdejší zaměstnanec Škodových závodů a Brněnské zbrojovky. Mazáč byl již od května pověřen dočasnou správou podmokelských podniků F. A. Lange (měďárna), Dr. Heumann-Stabenow (kabelovna) a Wilhelm Schmidding A. G. (výroba raket pro urychlení startu letadel) a jejich národní správu převzal zároveň s rabštejnským podnikem WFG.²⁴⁵ Konfiskací ztratil rabštejnský závod jakoukoliv souvislost s někdejším brémským vedením, přestože si prozatím podržel původní název v počeštěné podobě: „Weser“ spol. s r. o. pro stavbu letadel v Rabštejně u České Kamenice.

Závod, který ing. Mazáč v Rabštejně převzal, byl skutečně obrovský. Jen strojní park, složený z 90% z úplně nových strojů byl v květnu 1945 odhadován na 5, 5 mil. RM a sklad náhradních dílů na dalších 1,5 mil. RM. Jednalo se především o speciální zařízení pro leteckou výrobu. Ředitel Jungnick zpracoval následující přehled:²⁴⁶

Stroj	ks
Stroje na zpracování plechu (válcovačky, drážkovačky, hladící stroje, vodorovné kovací stroje, ohraňovací stroje apod.)	24
Vrtačky (stolní, vřetenové a stojanové vrtačky)	37
Stroje na zpracování dřeva (různé hoblovky, kotoučové pily, vrtačky pro hluboké vrtání, kopírovací a pásové pily atd.)	15
Lisy, vyrážecí stroje, nýtovačky (lisy na vyrovnávání plechu, olejové tlakové lisy, vyrážačky, excentrické lisy, kompresní nýtovačky apod.)	55
Pily, pilovací a řezací stroje (kotoučové, pásové a obloukové pily na kov, pásové brusky apod.)	25
Nůžky (pákové nůžky na plech, klikové stolní nůžky, excentrické stolní nůžky apod.)	17
Brusky (brusky na vrtáky, nože a klikové nástroje, brusné kozlíky, pásové brusky, obloukové brusky apod.)	23
Přiklepná a kovářská kladiva	3
Galvanické lázně (lázně na moření a eloxování, galvanické bubny apod.)	neuv.
Svářecí a letovací přístroje (acratomové a autogenové svářečky, elektrické svářečky, acetylenové agregáty apod.)	neuv.
Zkoušecí stroje (vyrážačka, teplotní zkoušečka, trhačka, hydraulické přístroje)	neuv.
Různé stroje na zpracování kovů (rycí stroje, ohýbačky trubek, šicí stroje apod.)	13
Zařízení ke stříkání barev (malé stříkací kabiny)	6
Technické pece (cirkulační pec, zušlechťovací solná lázeň apod.)	neuv.
Revolverové soustruhy	107
Soustruhy s tažnou hřídelí	191
Frézy	117
Vyvrtačky	100
Nárazové hoblovky	15
Stroje v dílnách ve Velenicích	54

Ve štolách se navíc nacházely dva speciální lisy: *Simpel-Kamp* o síle 2 000 tun a *Müller* o síle 500 tun se dvěma šablonovými vyvrtačkami.

Ještě větší hodnotu než strojní vybavení měly obrovské sklady materiálu, polotovarů a náradí. Při poslední provedené inventuře k 31. 3. 1945 se ve skladech nacházelo za 5 000 000 RM náradí jako jsou vrtáky, výhrubníky, frézy všeho druhu, karbidové, zvláštní a formovací nástroje, pilníky, kladiva (dřevěná, profilovaná, gumová a další), elektrické ruční vrtačky, nýtovačky atd. Další 4 727 000 RM připadalo na materiál v různém stádiu zpracování:²⁴⁷

Materiál	Hodnota v RM
----------	--------------

²⁴⁵ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 217

²⁴⁶ Jungnick s. 5 - 6

²⁴⁷ Jungnick s. 12 - 13

Polotovary z lehkých kovů (dural, elektron, pantal, hydronalium atd. ve formě tyčí, plechů, pásů, trubek a profilů)	706 000,-
Polotovary z oceli (zušlechtná ocel, armovací ocel, chromniklová ocel apod. ve formě tyčí, plechů, trubek a profilů)	224 000,-
Polotovary v těžkých kovů (bronz, mosaz, olovo, měď atd. ve formě plechů, tyčí a profilů)	3 000,-
Nekovové polotovary (lisovací hmota, dřevo, guma, surová guma atd. ve formě desek a tyčí)	163 000,-
Odlitky z lehkých kovů a oceli (zčásti vázané na výkresy a typ, zčásti na DIN - normy)	1 101 000,-
Hotové součásti (z lehkých kovů a oceli, typově vázané)	612 000,-
Hotové součásti (ve formě šroubů, matic, závlaček, nýtů apod. vázané na DIN - normu)	174 000,-
Drobný materiál (trubky, nýty, spojníky, objímky atd. atd.)	964 000,-
Letecké součásti (řídící a palubní přístroje, neprůstřelné tanky atd. atd.)	780 000,-

Závod vlastnil také nezjištěný počet osobních a 5 nákladních automobilů (z toho 4 na dřevoplyn) a 1 nákladní automobil se nacházel v pobočném závodě v Libouchci.²⁴⁸

Celkovou hodnotu závodu lze jen odhadovat podle stavu k 31. 3. 1944:

Předmět	Hodnota v RM
Výrobní a bytovací objekty	6 000 000,-
Štoly	6 000 000,-
Stroje a strojní zařízení	7 000 000,-
Ostatní inventář, kancelářský nábytek, kancelářské stroje	1 000 000,-
Náradí, vzory atd.	5 000 000,-
Polotovary (plechy, pásy, tyče, trubky z lehkých kovů, oceli a těžkých kovů)	4 700 000,-
Ostatní materiál na skladě (oleje, tuky, pomůcky atd.)	1 000 000,-
Pobočka Velenice	1 000 000,-
Stavební materiál	1 000 000,-
	32 700 000,-

I přes tento ohromný potenciál byla budoucnost rabštejnského podniku hned od prvních poválečných dnů značně nejistá. Nikdo totiž nedokázal říci, zda sovětská strana nevznesla nárok na zařazení podniku (nebo jeho části) do válečné kořisti a nenařídí jeho demontáž. Situaci závodu komplikovala také nová právní situace, která po válce nastala. Prezidentským dekretem č. 5 z 19. 5. 1945, kterým se ustanovovaly národní správy, byly zároveň zrušeny všechny převody nemovitostí z doby nacistické okupace. Pro WFG to znamenalo, že smlouvy o koupi pozemků, které firma uzavřela s některými sedláky byly neplatné, stejně jako výnosy děčínského landratu o zabavení některých nemovitostí ve prospěch firmy (včetně rabštejnských přádelen). Celé strojní zařízení a sklady WFG se tak ocitly na pozemcích spravovaných jinými subjekty. Protože se ale i v případě dřívějších majitelů jednalo o německé právníké či fyzické osoby, přešel majetek rovněž pod národní správu. Budovy bývalých přádelen tak de jure patřily národní správě firmy *Spojené barvírny, a. s. Liberec* (někdejší Vereinigte Färbereien), které se také v říjnu 1945 přihlásily o náhradu válečných škod.²⁴⁹ Zemědělské pozemky německých sedláků, na kterých stály montované haly, lágry, úzkokolejná dráha apod., spravoval *Fond národní obnovy*. Fakticky ale pozemky i budovy nadále využívala WFG. Zda jí staronoví majitelé pozemků a budov vyměřili nějaké nájemné, není známo.

Dalším problémem byl i vlastní výrobní program závodu. Celá továrna byla jednostranně orientována na výrobu velkého množství leteckých součástí, pro které po skončení války chyběl odbyť, takže vedení bylo nuceno hledat náhradní řešení. Ředitel Jungnick doporučoval vzhledem ke speciálnímu strojnímu vybavení zachovat zbrojní výrobu, nejlépe výrobu letadel, případně jiných zbraní - např. strojních pušek, které WFG vyráběla ve Velenicích a kde dosud zůstaly někteří specialisté. Teprve na druhém místě byla navrhována mírová výroba. Jako možnosti Jungnick nabízel výrobu zemědělských strojů (secí stroje, sekačky, mlátičky apod) a nebo výrobu chladících zařízení, které by se vyráběly ve formě normovaných buněk, z nichž jednotlivé by se daly používat v domácnosti a několik propojených buněk by tvořilo agregát pro chlazení v železničních vagonch

²⁴⁸ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, i. č. 12

²⁴⁹ SOKA Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 77, i. č. 135

nebo skříňových nákladních autech. Pro všechny tyto druhy výrob ale chybělo zázemí v podobě konstrukčních a vývojových kanceláří, takže by bylo v každém případě nutné zakoupit licenci.

Všechny tyto záměry byly ale pouhou teorií s ohledem na nedostatek pracovních sil. Po odchodu naprosté většiny zahraničních a říšskoněmeckých zaměstnanců se v podniku uvolnily stovky pracovních míst. Řadu z nich bylo možné obsadit jen specialisty na zbrojní výrobu, kteří v místě chyběli. Jungnick se proto snažil udržet v místě alespoň ty říšskoněmecké inženýry, mistry a dělníky - specialisty, kteří se ještě nevydali do svých domovů a někdy po polovině května sestavil jejich soupis a 24. 5. ho dodal ke schválení OSK. Ta jim následně vystavila ochranné listy, které jim umožňovaly pobyt i po 30. 5., což byl termín pro odchod všech říšských Němců z Československa. Není známo, kolika osob se toto opatření týkalo (jmenný soupis není k dispozici), pravděpodobně šlo o několik desítek osob.²⁵⁰

V počátečním období se vedení soustředilo především na zajištění rabštejnského komplexu. Podle propočtu ředitele Jungnicka bylo potřeba pro údržbu závodu celkem 188 zaměstnanců: 40 lidí mělo zajišťovat dodávku vody, elektřiny, tlakového vzduchu (pro větrání štol) a obsluhovat telefon, dálnopis, hodiny, signální zařízení atd., 40 lidí mělo provádět běžné opravy na stavbách v areálu a dalších 40 se mělo zabývat konzervováním a údržbou strojů. Pro správu a účetnictví mělo být vyhrazeno 20 osob, 38 mělo provádět ostrahu a 10 mělo obstarávat zemědělsky využívané plochy v areálu závodu. Aby byli nějak využiti dělníci - specialisté, převzalo vedení podniku po dohodě s českokamenickým MNV až do doby rozhodnutí o budoucnosti podniku prozatímně opravy automobilů a výrobu ručních vozíků.²⁵¹

Jako první se o podnik začala zajímat armáda. Vojenské složky vysílaly do bývalých Sudet komise složené ze specialistů, které projížděly zbrojní podniky, zjišťovaly jejich stav a navrhovaly případné využití potenciálu těchto podniků. Jedna z těchto komisí, kterou vyslal generální štáb v součinnosti s ministerstvem národní obrany a ministerstvem průmyslu projížděla ve dnech 21. - 30. 6. 1945 někdejší německé zbrojovky v prostoru mezi Chomutovem a Rumburkem a zastavila se též v Rabštejně. V cestovní zprávě v podstatě vycházela z podkladů dodaných ředitelem Jungnickem²⁵² a kromě toho konstatuje, že „*strojní zařízení jest z větší části umístěno v šachtách (správně štolách - pozn. aut.) vytesaných v pískovcové skále. Šachty jsou velmi vlhké, ventilační zařízení nedostatečné (t. č. v provozu), z kteréhož důvodu jsou stroje vystaveny značnému poškození rezem. ...*“. Komise proto doporučila buď okamžitě stroje přestěhovat, nebo zesílit ventilační zařízení a stroje v každém případě nakonzervovat. V té době v podniku údajně pracovalo asi 2 500 zaměstnanců (namísto původních více než 6 000), přičemž se v naprosté většině mělo jednat o „*německé válečné zajatce*“, snad vězně z rabštejnského tábora, kteří pravděpodobně prováděli konzervaci strojů.²⁵³ Počet stálých zaměstnanců podniku v té době není znám, můžeme ho jen odhadovat na 200 - 300 osob. Ohledně dalšího osudu závodu komise shledala, že „*nepovažuje jeho umístění za vhodné pro mírovou výrobu. Jednotlivé objekty jsou od sebe značně vzdáleny a sám celek pak je příliš vzdálen jak od vhodné komunikační sítě, tak i od zdrojů surovinových. Provoz podniku by byl tedy spojen s vysokými provozovacími a udržovacími náklady. Při tom neberu v úvahu blízkost státních hranic pro příp. zavedení zbrojní výroby.*“²⁵⁴

O necelý měsíc později (18. 7. 1945) vyslal *Vojenský vědecko-technický ústav I./6. oddělení v Podmoklech*²⁵⁵ (dále jen VVTÚ), komisi do libouchecké pobočky rabštejnského závodu. Bylo konstatováno, že v podniku se nachází asi 250 obráběcích strojů a z někdejších 450 zaměstnanců jich v místě zůstalo jen 30. Z technického personálu byl v té době v Libouchci jen ing. Josef Janda (Čech s rakouskou státní příslušností), který byl ustanoven prozatímním správcem, dále asistent Josef Tampe, prokurista Rudolf Thiele a pomocný dělník Emil Mikenda, který zastával funkci tlumočnicka. Komise zjistila, že posledním úkolem závodu byla výroba součástí pro vrtulníky, zajistila množství motorových součástí včetně prováděcích plánů. Ve skladišti v bývalém hostinci *Volkshaus* (dnes obecní úřad) v Tisé bylo kromě toho zajištěno 38 hotových leteckých motorů BMW 323, 300 ks startovacích motorků a 4 000 ks kuličkových ložisek. Závěrem komise zpracovala stručný technický popis vrtulníku Fa 223, doporučila vyslat do podniku letecké odborníky a žádala ministerstvo o rozhodnutí, co má být provedeno s nalezeným leteckým materiálem.²⁵⁶

²⁵⁰ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

²⁵¹ Jungnick s. 10 - 11

²⁵² Jungnick - viz pozn. č. 3

²⁵³ VHA Praha, fond MNO 1945, K - 60, i. č. 3538, č. j. 10052, str. 14

²⁵⁴ VHA Praha, fond MNO 1945, K - 60, i. č. 3538, č. j. 10052

²⁵⁵ Vojenský výzkumný ústav sídlil v areálu firmy Schmidding, dnes Ferox v Ústecké ul. v Podmoklech

²⁵⁶ VHA Praha, fond MNO 1945, K - 120, i. č. 6268, č. j. 851

O šest dní později (24. 7. 1945) vyslal VVTÚ dva své zástupce také do Rabštejna, kteří zjistili, že „v továrně jest zásoba potřebného speciálního materiálu, např. konické roury švédského původu, jednotlivé součásti rozpracované tak, že by bylo možno postavit cca 30 kompletních draků. 38 motorů je uloženo v Libouchci. Dle sdělení řed. Jungnicka má býti na území ČSR cca 100 dalších motorů.“ VVTÚ po tomto zjištění navrhoval, „aby 1 - 2 aparáty byly kompletně vyrobeny, aby mohly býti voj. správě předvedeny.“ Ministerstvo národní obrany (II / 4. oddělení) se „vzhledem k významu celé věci“ rozhodlo se souhlasem hlavního štábu velitelství letectva 2 vrtulníky skutečně postavit. Sumarizací nalezeného materiálu bylo zjištěno, že „pro výrobu jsou k dispozici veškeré výkresy a to jak vlastní konstrukce, tak dílenských přípravků. Pro serii 30 kusů je téměř veškerý materiál na skladě. Motorů je k dispozici 36. Do této série 30 kusů chybí: všech 30 párů podvozků, 17 převodových ústrojí, 27 rotorů resp. i materiál pro ně (konické tažené trubky objednávané ve Švédsku). Pro dohotovení dvou helikopter chybí mimo podvozky, které by bylo možno opatřit resp. vyrobí u zdejších firem, zhotovení jednoho trupu a dodělání druhého a montáž všech ústrojí letounu.“ Na výzvu ministerstva národní obrany předložila někdy v létě 1945 národní správa rabštejnského závodu nabídku na dodávku dvou vrtulníků v ceně 3,5 mil. Kč s dodací lhůtou 8 - 10 měsíců. Ministerstvo zároveň rozhodlo, že v Rabštejně proběhne montáž a „vedení výroby po stránce drakové (tj. konstrukce trupu - pozn. aut.) byla pověřena firma Letov, po stránce motorové firma ČKD“. Oběma firmám byl jako nadřízená instance ustanoven Vojenský letecký ústav v Letňanech. V souvislosti s tím převedla firma Letov do Rabštejna jednoho leteckého konstruktéra a jednoho statika ze zrušených dílen fy. Junkers v Dejvicích. Oba odborníci se kromě práce na vrtulnicích podíleli také na konstrukčních pracích přídatných startovacích raket u firmy Schmidding v Podmoklech.²⁵⁷

078

Toto opatření bylo nutné také proto, že ani v Rabštejně ani v Libouchci nebyl dosud žádný letecký odborník české národnosti a národní správce Mazáč, který sám v letecké výrobě nikdy nepracoval,²⁵⁸ byl v technických věcech zcela odkázán na pomoc někdejšího německého vedení (trojice Jungnick, Sieber a Romann), které nadále zaměstnával ve vedoucích funkcích a choval se k nim jako k běžným zaměstnancům. A to se mu stalo málem osudným. 3. září 1945 odeslal zástupce náčelníka hlavní správy OBZ (též ZOB - zemský odbor bezpečnosti) pplk. gšt. Čaník ministerstvu vnitra a ministerstvu průmyslu tajnou zprávu týkající se „nepřítomností v podniku Weserflugzeugwerke Česká Kamenice“. Zpráva byla nepochybně výsledkem „vyšetřovací“ činnosti velitele českokamenické posádky škpt. Dovary, o kterém se zmíníme později. Její text se úředním postupem dostal na stůl pplk. Čaníka, který ho jen postoupil dál. Ve zprávě se hned na počátku konstatuje, že „osobnost a jednání národního správce je v naprostém rozporu s dnešními zásadami našeho vládního programu“. Mazáčovi byl vytýkán vysoký počet německých zaměstnanců a jejich „výhody“. Pisatel udání se rozčiloval, že říšíští Němci bydlí v soukromých domech bez kontroly a že ředitel Jungnick a prokurista Sieber dostali povolení k lovu ryb a dokonce si pekli v kantýně pstruha (!). Oba jmenovaní byli prý také přistiženi v při jízdě autem bez povolení a zaplatili pokutu 1 000 Kč a prokurista Sieber byl později zatčen pro přechovávání zbraně. Národní správce byl také nařčen, že vydává potvrzení, na jehož základě odjíždějí zaměstnanci na dovolenou do říše, k čemuž je oprávněno jen ministerstvo vnitra. Ještě závažnější bylo nařčení, že byla zfalšována asi třetina lístků v kartotéce zaměstnanců, aby se utajila příslušnost některých zaměstnanců v nacistických organizacích. Pisatel udání z toho vyvodil, že existuje jakási protistátní organizace, „jejímž členem jest buď celé osazenstvo Weserflugzeugwerke, nebo jeho část v České Kamenici“. Jako důkaz ilegální činnosti snesl řadu nesourodých údajů, jako např. že v podniku bylo nalezeno množství trhavin a zakopané odpalovací zařízení, že z internačního tábora, který v té době existoval v někdejší koncentračním táboře (o táboře viz níže) uprchl MUDr. Markgraf, že byly zachyceny motáky vynášené z tohoto tábora (prý se jmény vězňů, kteří mnoho prozrazují), že firma Lehnert vyslala do Drážďan počátkem července posla, který odtud (z hlavní kanceláře firmy) přinesl stavební plány rabštejnského závodu, které Mazáč požadoval - mělo se jednat o nedovolený přechod hranic. Závěrem pisatel navrhuje „všechny postradatelné zaměstnance, kteří nemají s výrobou přímo nic společného, evakuovat“ a ostatní cizozemské zaměstnance, kteří jsou pro podnik nepostradatelní ubytovat společně a pod dozorem. „Národního správce podniku p. ing. Jana Mazáče bylo by nutno vyslechnouti, aby byl získán přehled o jeho osobním vztahu k příslušníkům německé národnosti, neboť jest podivné, že získává značné a neobvyklé výhody pro německé příslušníky závodu, které nelze v dané době žádným způsobem odůvodnit. ... Česká Kamenice stává se dle zjištěných shora uvedených skutečností místem, které nebylo daleko vzdáleno katastrofy obdobně jako Ústí nad Labem. Zakopané odpalovací zařízení, které bylo nalezeno v blízkosti závodu Weserflugzeugwerke, ukrytých 160 q trhavin ukazuje na úspěšnou činnost orgánů

²⁵⁷ VHA Praha, fond MNO 1945, K - 120, i. č. 6268, č. j. 851 a K - 84, i. č. 4485, č. j. 1154

²⁵⁸ Ing. Mazáč mj. v korespondenci zásadně užíval výraz „heliokoptéra“.

*státní bezpečnosti. Jest však jasné, že v místě jest ilegální organizace, jejíž úkoly a rozsah není dnes znám.*²⁵⁹

Protože zpráva naznačovala „protistátní spiknutí“ ve zbrojním závodě obrovské hodnoty a protože po výbuchu muničního skladu v Krásném Březně vypukl téměř paranoidní a médii vydatně živený strach z Wehrwolfů, rozhodla se příslušná ministerstva provést v rabštejnském závodě revizi. 11. října 1945 přijela do Rabštejna komise složená ze tří zástupců ministerstva průmyslu, jednoho zástupce ministerstva národní obrany a jednoho zástupce ministerstva vnitra a zahájila místní šetření. Bylo zjištěno, že počet německých zaměstnanců skutečně stoupá. K 11. 8. podnik zaměstnával 130 Němců a 67 Čechů, zatímco k 20. 8. již 315 Němců a jen 15 Čechů. Závodní rada to vysvětlila tím, že do podniku s nejistou budoucností se čeští zaměstnanci nehrnou, takže jsou zaměstnáváni Němci, což v konečném důsledku přijde levněji, protože jejich platy jsou ve srovnání s platy Čechů nižší. Obdobně se dařilo vyvracet i další nařčení. Údajnou výměnu kartotéčních lístků zaměstnanců prý provedl jeden z německých zaměstnanců ještě před ustavením národní správy, povolení k vycestování na dovolenou dostal německý zaměstnanec podniku Schulz od OSK a ne od firmy. Ukryté trhaviny, o kterých se v udání mluví, byly patrně původně určeny pro další střílení štol. Ing. Mazáč je nechal vzhledem k velkému množství, které nebylo možno bezpečně skladovat, zazdít do jedné ze štol a SNB postavila po několikerém upozornění k místu stráž. Následně byly výbušniny armádou odvezeny do Českých Budějovic. O zakopaném odpalovacím zařízení se zpráva komise vůbec nezmiňuje a neuvádí také nic o dalších „důkazech“ ilegální činnosti.²⁶⁰

Pouhá skutečnost, že v závodě probíhá vyšetřování, měla ale dopad na další vývoj podniku. Komise konstatovala, že „podniky jsou nyní pod vojenským dohledem“, což znamenalo, že ostrahu areálu převzala jednotka špkt. Dovary. Zároveň byla patrně zmrazena objednávka na oba vrtulníky, protože komise zjistila, že „v podniku se téměř nic nevyrábí, pracuje se hlavně na udržovacích pracích. V továrně měly být vyráběny vrtulníky, jejichž výrobu převezme jiná letecká továrna a palubní dělo pro letadla, z jehož výroby sešlo podle rozhodnutí vojenských úřadů.“²⁶¹

Ing. Mazáč byl proto nucen najít pro podnik zcela nový výrobní program a komisi navrhoval výrobu kuchyňských potřeb nebo tkalcovských strojů, což ale podle názoru komise „nemůže tvořit hlavní výrobní artikl“. V té době byla již dokončena demontáž strojů ve štolách (komise zde našla jen jeden velký lis), takže národní správce nemohl své zaměstnance nasadit ani na udržovací práce a stál před otázkou, co dál. Jediným řešením se zdálo být přidělení mírové výroby. 23. října 1945 proto ing. Mazáč navštívil spolu se zástupci závodní rady ministerstvo průmyslu, kde mu bylo sděleno, „že další mírová výroba v závodě bude připuštěna jen tenkrát, když okresní správní komise v Děčíně - Podmoklech a místní správní komise města Kamenice sdělí ministerstvu průmyslu odb. VII, že další provoz i ve zmenšeném závodě jest pro existenci obyvatel nově osídleného zdejšího kraje nevyhnutelně nutným“.²⁶² Následujícího dne podepsal prezident Beneš dekret č. 100 „o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků“, kterým se mj. znárodnily veškeré zbrojovky v republice, tedy i rabštejnský podnik.²⁶³ Na tuto změnu situace zareagovala MSK v České Kamenici a po dohodě s ing. Mazáčem požádala ministerstvo, aby „z tohoto závodu byl vytvořen závod menší o cca 500 - 700 zaměstnancích ... a aby tento závod přejmenovaný na Českokamenické strojírny v České Kamenici byl pojat do organizace znárodněných závodů a aby mu byla přidělena mírová výroba.“ K žádosti se připojila i okresní správní komise s tím, že „životní úroveň mnoha obyvatel v kraji Českokamenickém závisí na provozu zmíněného závodu.“²⁶⁴

Někdy na počátku prosince 1945 zahájila patrně národní správa v Rabštejně montáže dvou objednaných vrtulníků. Dokládá to žádost o vydání nových ochranných listů pro německé odborníky z 19. 12. 1945, kterou národní správce Mazáč zdůvodňoval právě nadcházející montáží „heliokoptér“. Podle jeho soupisu se v Rabštejně nacházelo jen 15 německých odborníků a správce Janda vykazoval v Libouchci celkem 8 odborníků (resp. 7, jeden je uveden v obou soupisech).²⁶⁵ Mezi odborníky již není uváděn ředitel Jungnick a technický ředitel Romann a není známo, co se s nimi přesně stalo. Pravděpodobně byli mezitím nahrazeni českými odborníky a jako nepotřební odesláni do Německa. Tomu by odpovídalo i zjištění vyšetřovací komise, která uvádí, že na místo technického vedoucího Romanna má v dohledné době nastoupit jakýsi pan Daneš z Avie.²⁶⁶

²⁵⁹ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 95 a násl.

²⁶⁰ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 86 a násl.

²⁶¹ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 90 a násl.

²⁶² SOKA Děčín, fond MěstNV Česká Kamenice, K - 77, i. č. 135

²⁶³ Sbírka zákonů a nařízení 1945, částka 47, str. 207

²⁶⁴ SOKA Děčín, fond MěstNV Česká Kamenice, K - 77, i. č. 135

²⁶⁵ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 168, i. č. 314

²⁶⁶ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 88

074

Mírová výroba pro podnik však stále nebyla nalezena a přímluvné dopisy OSK a MSK, které nebyly podpořeny žádnými čísly, zřejmě pro ministerstvo zřejmě nebyly dost přesvědčivé, takže někdy v březnu 1946 bylo vydáno definitivní rozhodnutí o likvidaci podniku.²⁶⁷

Rozpracovanou výrobu vrtulníků převzala po likvidaci rabštejnského závodu čakovická Avie, které byla v té době minimálně osobou technického vedoucího Daneše s rabštejnským závodem personálně provázána. Spolu s výrobou vrtulníků putovala do Čakovic také část strojního vybavení. V Avii byly - pod označením VR 1 - dokončeny oba objednané vrtulníky, které roku 1948 převzal Sboru národní bezpečnosti. Jeden z nich létal např. při 10. všesokolském sletu v Praze, později byl použit při hubení mandelinky bramborové a roku 1949 havaroval.²⁶⁸ Československá armáda o vrtulník zřejmě neprojevila zájem, takže Avia uvažovala o jejich vývozu. Dosvědčuje to čtyřjazyčný nabídkový leták pocházející pravděpodobně z roku 1949, kterým *Automobilové závody, národní podnik, závod Čakovice (dříve Avia)* nabízí vrtulníky pod jejich původním označením Fa 223.²⁶⁹

073**075**

Kromě Avie se na demontáži závodu „přizivila“ i řada dalších podniků. Spis týkající se likvidace rabštejnského závodu se v archivu ministerstva průmyslu nedochoval, takže dnes známe jen některé z nich. V roce 1947 byly likvidací závodu údajně pověřeny n. p. Letov, Českomoravská Kolben-Daněk a Brněnská zbrojovka.²⁷⁰ Montované letecké haly si údajně odvezla Karosa Vysoké Mýto, podezdívku z haly G si přijela rozebrat Auto Škoda Mladá Boleslav, část strojů a zařízení zakoupily některé českokamenické firmy, jiné byly převezeny na Slovensko.²⁷¹ Některé provozy a zařízení byly rozebírány již dříve, protože národní správa s nimi tak jako tak nepočítala. To se týkalo např. úzkokolejky, jejíž součásti nakládali vězni z internačního tábora na vagony na nádraží v Rabštejně již od září 1945.²⁷²

Likvidace podniku se vzhledem k rozsahu majetku táhla několik let. Ještě v únoru 1948 prováděl fond národní obnovy, který podnik převzal po zrušení národní správy předchozího roku, v Rabštejně dražby různého materiálu.²⁷³ Skladovací hala na nádraží v Markvarticích byla předána národnímu podniku Letecké závody v Letňanech až Vyhláškou fondu národní obnovy č. 653 z 15. 3. 1949 (ale se zpětnou účinností k 1. 1. 1947).²⁷⁴

Libouchecká pobočka WFG byla zcela zrušena patrně již roku 1946, protože téhož roku je v budovách opět uváděna původní výroba - pletárna sametu a plyše F. W. Botschen, jejíž majitel Ferdinand Eiffler, který byl české národnosti, zde s 18 zaměstnanci částečně zahájil provoz.²⁷⁵ Roku 1949 firmu převzal n. p. Elite Varnsdorf.²⁷⁶

V říjnu 1947 předala národní správa závodu některé pozemky v Rabštejně *Textilním tiskárnám, úpravnám a barvárnám n. p. Hradec Králové*, které byly od března 1946 nástupnickou organizací někdejšího majitele, mezitím znárodněných *Spojených barvíren, a. s. v Liberci*.²⁷⁷ Budovy přádelen v Rabštejně byly stejnému nabyvateli knihovně převedeny v červenci 1948, avšak s výjimkou haly čp. 75 v Janské, která roku 1953 přešla do majetku ONV Nový Bor.²⁷⁸

Textilní výroba se do Rabštejna již nikdy nevrátila. Některé objekty sloužily ministerstvu výkupu počátkem let ke skladování obilí a 30. července 1952 vládní dislokační komise rozhodla

²⁶⁷ SOKA Děčín, *fond MěstNV Česká Kamenice*, K - 76, i. č. 128 (Jediným dochovaným dokladem o rozhodnutí zrušit rabštejnský podnik je odůvodnění žádosti o byt německé sekretářky a tlumočnice firmy Evy Gastreichové).

²⁶⁸ <http://www.vrtulnik.cz/policie.htm> s odvoláním na knihu *Michal Dlouhý - Jaroslav Minařík, Policejní letectvo - Včera a dnes, Praha 2000*, která byla v době sestavování této knihy autorovi nedostupná.

²⁶⁹ Archiv národního technického muzea, fond Letecký archiv, i. č. 1228

²⁷⁰ František Cvrk, *Zpráva o zrušení internačních a sběrných táborů pro Němce na území děčínského okresu*, DVZ 2/1999, s. 48 - 52.

²⁷¹ Marek s. 226 s odvoláním na vzpomínky bývalých totálně nasazených dělníků a SOKA Děčín, *fond MěstNV Česká Kamenice*, K - 77, i. č. 135 a archiv autora.

²⁷² Hampel s. 38

²⁷³ Archiv autora (záznam o dopravní nehodě, která se udála v souvislosti s dražbou).

²⁷⁴ Časopis Osidlování, roč. 3 (1949), č. 22, s. 590.

²⁷⁵ SOKA Děčín, *fond ONV Děčín*, K - 280, i. č. 570

²⁷⁶ Úřední list republiky Československé z 25. 8. 1949, č. 1830 - 1831 (vyhláška ministerstva průmyslu z 14. 7. 1949).

²⁷⁷ SOKA Děčín, *fond MNV Kamenická Nová Víska*, K - 2, i. č. 17.

²⁷⁸ Zápis v pozemkových knihách pro Janskou (čp. 59 a 75), Kamenickou Novou Vísku (čp. 45) a Dolní Kamenici (čp. 68).

umístit do nadzemních i podzemních objektů v Rabštejně „hlavní sklad ženíjní munice“. ²⁷⁹ Stavební úpravy se táhly až do konce 50. let a v srpnu 1959 si objekty prohlédla komise Krajské vojenské ubytovací a stavební správy v Liberci za účelem „*dodatečného vydání povolení k trvalému provozu*“. ²⁸⁰ V lednu následujícího roku byly všechny tři objekty bývalých přádelen v Rabštejnském údolí i s okolními pozemky a podzemními prostory knihovně převedeny do majetku ministerstva národní obrany. Budova čp. 59 v Janské (někdejší Werk E), kterou armáda neužívala, byla zanedlouho zbořena a dodnes z ní zbyl jen vysoký tovární komín. Velký podzemní komplex, který se nacházel poblíž posledně zmiňované továrny, byl od roku 1961 přestavován na sklady strategických zásob paliv a byl potrubím propojen s nádražím v Rabštejně, které bylo rozšířeno o odstavňové koleje a odkud se sem čerpala nafta. Tento komplex po roce 1968 využívala sovětská armáda. ²⁸¹

076

077

III. Česká Kamenice a Rabštejn v prvních poválečných letech

Česká Kamenice po květnu 1945

V prvních měsících roku 1945 bylo v jinak válkou zcela nedotčené České Kamenici stále zřetelněji cítit blížící se frontu. Městem projížděli ve dne v noci němečtí uprchlíci ze Slezska - tisíce unavených a zaprášených lidí na povozech s dětmi a zavazadly, utíkajících před frontou, která zničila jejich domovy. Dlouhé kolony uprchlíků obvykle tábořily na náměstí, než se vydaly na další cestu do neznáma. Fronta se blížila a stále častěji byl vyhlášován letecký poplach. Nepřátelská letadla však měla jiné, důležitější cíle. Prozatím. Při náletu na Drážďany 13. 2. 1945 padal i na Českou Kamenici popel a ohořelé papíry, země se otřásala výbuchy a ohnivá záře osvětlovala noční oblohu. V posledních dnech před koncem války se mezi povozy uprchlíků objevovaly také skupinky německých vojáků ustupujících před 2. polskou armádou, která se k městu blížila přes Šluknovský výběžek.

První skutečnou vojenskou akcí, která se České Kamenice přímo dotkla, byl již zmíněný nálet provedený čtyřmi sovětskými letadly ráno 8. 5. 1945. Ve stejnou dobu byly sovětskými letouny napadeny i další cíle na trase Libouchec - Jílové - Podmokly - Děčín se záměrem zničit případnou německou obranu podél důležité komunikace před příchodem pozemních jednotek. Fronta však již byla dávno rozpadlá a odpor kladly jen ojedinelé skupinky SS ²⁸². Nálet tak postihl především civilní obyvatelstvo, které nebylo včas varováno, protože protiletecká obrana už nepracovala. Nejcitelnější ztráty byly zaznamenány v Děčíně, kde se oběti počítaly na desítky. V České Kamenici nebyl nálet tak silný. Podle pamětníků padaly bomby hlavně mimo město (roku 2001 byly dvě z nich, z toho 1 nevybuchlá nalezeny až u Rynartic), přesto bylo zasaženo i několik objektů přímo v centru. Přímým zásahem byl zničen starý roubený dům před tělocvičnou, Hönischův dům na roku dnešní Máchovy ul. (Schillerstr.), hlavní budova někdejšího měšťanského pivovaru se sálem a zadní trakt řeznictví Karl Beutlich v čp. 64 (Unterer Mühlgraben, dnes Mlýnská) se dvěma byty. Jedna zápalná bomba dopadla na hostinec „Zur Sonne“ vedle spořitelny na rohu náměstí a přímý zásah zničil také hasičskou zbrojnicí, takže hasiči zasahovali jen s vypůjčenými žebříky a kýbly. Hasiči a záchranné práce nadále ztěžovala sovětská letadla, která z palubních zbraní střílela na chodce i záchranáře v ulicích. ²⁸³

Následujícího dne (9. 5.) k večeru dorazil do České Kamenice 1. obrněný sbor 2. polské armády brigádního generála Józefa Kimbara a válka byla definitivně u konce. Totálně nasazeným dělníkům a válečným zajatcům přinesl tento den osvobození, na které po léta čekali. Pro téměř čistě německé město Česká Kamenice byl ale konec války začátkem úpadku a osobních tragédií téměř všech obyvatel. Polští a ruští vojáci nenechávali nikoho na pochybách, že jsou na dobytém, nikoliv osvobozeném území a ihned po příchodu zahájili rabování v obchodech. Nejvyhledávanějším zbožím byl tabák (byly vykradeny všechny trafiky ve městě), kožené boty, oblečení, hodinky, punčochy (byl

²⁷⁹ Přemysl Brzák - Martin Máca Příbil, *Podzemní továrny Rabštejn - Janská*, Krasová deprese, č. 7, zima 1999, s. 3.

²⁸⁰ Archiv firmy Limma, složka stavební dokumentace objektů v Rabštejně.

²⁸¹ Přemysl Brzák - Martin Máca Příbil, *Podzemní továrny Rabštejn - Janská*, Krasová deprese, č. 7, zima 1999, s. 3. a Archiv firmy Limma, složka stavební dokumentace objektů v Rabštejně.

²⁸² Jediný významnější vojenský střet v okrese Děčín proběhl v Rumburku, kde se oddíl SS zabarikádoval ve spořitelně a 2. polská armáda použila k překonání odporu dělostřelby. Srv. Zdislaw Stapor - Stanislaw Gas, *Pražská operace a 2. polská armáda*, Děčín 1965.

²⁸³ Storch s. 153

vykraden sklad přádelny punčoch Max Langer) atd. Uloupené věci armáda odvážela na koňských povozech. Vojáci vtrhli také do Lahmerovy lékárny (čp. 203) a výroby likérů firmy Hans Hille ve Špitální ulici (dnes Smetanova) čp. 260, kde se zmocnili zásob lihu.²⁸⁴ Posílení alkoholem spáchali vojáci ve městě řadu znásilnění.

Náhradou za německou správu, která jako poražená strana ztratila všechny pravomoci, byl několika jedinci české národnosti hned 9. 5. 1945 ustaven místní národní výbor. Jeho prvním předsedou se stal holič Josef Smetana. Pokusy o zavedení pořádku byly ale odsouzeny k nezdaru, protože tento úřad disponoval jen několika jednotlivci z řad místních Čechů a totálně nasazených a proti dobře vyzbrojenému řádicímu vojsku neměl šanci. O tom se přesvědčil např. bývalý totálně nasazený dělník WFG Milan Urban, který ve svých vzpomínkách uvádí, že byl Poláky málem zastřelen, když na výzvu jakéhosi československého důstojníka hlídal se zbraní Děčínskou ulici a snažil se bránit rabování.²⁸⁵

S koncem války se otevřely brány všech pracovních a zajateckých táborů a stovky bývalých zajatců a dělníků, kteří ještě před několika dny pracovali pro WFG nebo jiné továrny, zaplavily okolí. Část z nich se snažila co nejrychleji dostat domů, jiní se ve skupinách toulali po okolí a ve snaze sehnat potraviny přepadali zemědělské usedlosti, podíleli se na rabování apod. Z bývalých belgických a francouzských zajatců se ustavila ozbrojená skupina o síle asi 300 mužů, která spolupracovala s národním výborem a prováděla první zatýkání a výslechy německých vojenských i civilních osob.²⁸⁶

Část zajatců se rozhodla využít anarchie a vyrovnat si účty s těmi, kteří je ještě před nedávnem ponižovali. Jednou z prvních obětí této odplaty se stal velitel koncentračního tábora Oskar Jung. Bývalý táborový lékař MUDr. Friedrich Vater po válce vypověděl, že byl přizván k ohledání jeho mrtvoly, která byla asi 10. 5. 1945 nalezena na pánské toaletě hotelu Ross (dnes Slavie), kde Jung bydlel. Podle lékařovy výpovědi měl Jung ránu (patrně střelnou) v zádech.²⁸⁷

Ve stejný den byl zabit také Franz Beitlich-Hillbauer, který WFG dodával stavební materiály a potraviny a zaměstnával množství zajatců, kteří při práci často museli snášet i bití. Na událost si vzpomíná Henry Storch, který tehdy bydlel přímo v objektu Beitlichova velkoskladu čp. 61: „*V noci po náletu nás vzbudil hluk. „Hillbauer“ právě nakládal své nákladní auto a chystal se zmizet na západ. Říkalo se, že Američané už stojí západně od Labe. Zahraniční dělníci ho ale patrně dokázali přesvědčit, že se nemá čeho bát. „Du guter Chef“, slyšeli jsme je říkat. ... Když přišly ruské oddíly, přivedli východní dělníci ruského komisaře a několik vojáků, kteří přišli za Beitlichem do kanceláře. A pak ho v dlouhé chodbě ubili. Padlo i několik výstřelů. Moje matka a malá sestra ho slyšely křičet a sténat. Později jsem viděl na parketách několik metrů dlouhou kaluž krve. Mojí matce a sestře se nic nestalo. Před naším bytem stála celou dobu „stráž“ zahraničních dělníků. Matka byla soucitná duše a těmto ubožákům občas něco dala, i když to bylo zakázané. Kousek chleba, pár brambor, zbytek jídla se prostě „nechal ležet“. Tyto malé a bezvýznamné laskavosti jí teď zachránily před nejhorším. Zatímco všude kolem se rabovalo a ničilo, my jsme zůstali uchráněni.“²⁸⁸*

Obdobný osud stihl také majitele dolnokamenické cihelny Josefa Eichhorna, který rovněž provozoval vlastní zajatecký tábor. Do jeho cihelny, která dodávala své výrobky především na stavby v Rabštejně, byli nasazováni také vězni koncentračního tábora. Krátce po skončení války oblehli bývalí zajatci Eichhornův dům, který se nacházel v areálu cihelny, a zapálili ho. Josef Eichhorn uvězněný v hořící budově se rozhodl pro sebevraždu a zastřelil nejprve svou rodinu (včetně 4 dětí) a potom sebe.²⁸⁹

Několik dalších obětí mezi civilním obyvatelstvem města lze připsat na konto polských vojáků. Po několika dnech naprosté anarchie a po odchodu polské armády (městem celkem prošlo asi 6 divizí) převzal faktickou moc nad městem již zmíněný místní národní výbor. Teprve 28. 5. 1945 proběhla u příležitosti narozenin prezidenta Beneše slavnostní schůze, kde byl „celou českou veřejností“ tvořenou tehdy ještě jen několika desítkami osob, zvolen na základě směrnic košického vládního programu nový místní národní výbor. Jeho předsedou se na návrh dosavadního předsedy Smetany stal jeho příbuzný ing. Karel Caidler (*1909 Mstišov), který do Kamenice přišel poté, co se účastnil bojů na pražských barikádách. Caidler měl v České Kamenici sestru provdanou za majitele rafinerie skla Stanku a před svým zvolením působil jako velitel městské civilní stráže.

²⁸⁴ SOKA Děčín, fond *Městský národní výbor Česká Kamenice*, K - 76, i. č. 131 a Storch s. 154

²⁸⁵ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20. (vzpomínky vězňů)

²⁸⁶ Marek (s. 225) uvádí, že „jednotka dopadla také několik fašistů a na místě se s nimi vypořádala“. O její konkrétní činnosti neexistují spolehlivé údaje.

²⁸⁷ AMV Praha, fond 325-20-3, č. j. OS-0129/82-69 z 26. 2. 1969

²⁸⁸ Storch s. 154

²⁸⁹ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, nezpracované dodatky

Národní výbor se v první řadě snažil zajistit pořádek ve městě a zabránit dalšímu rabování. Jedním z prvních nařízení proto byla vyhláška o odevzdání všech zbraní. Zároveň byla potřeba zvládnout kolabující zásobovací systém a množství uprchlíků různých národností, kteří denně procházeli městem.

Pro civilní německé obyvatelstvo ovšem převzetí moci národním výborem znamenalo jen pokračování dlouhého trápení. Na Němce se obecně pohlíželo jako na nepřátele, přičemž nezáleželo na tom, zda se ta která konkrétní osoba něčím provinila, nebo ne. Stejná pravidla nyní platila pro bývalé členy NSDAP, osoby apolitické, či pro někdejší sociální demokraty, kteří se v roce 1938 v Rote Wehr postavili proti Hitlerovi. Tuto politiku, která namísto trestu pro skutečné válečné zločince prosazovala pomstu na obyvatelích pouze pro jejich národnost, podporovaly od počátku všechny tehdejší politické strany a také prezident Beneš, který dokonce veřejně mluvil o „*vylikvidování německého problému*“.²⁹⁰ Nelze se proto divit, že brutální násilí vůči Němcům bylo na denním pořádku a že neexistovala politická vůle jakkoliv tomu zabránit, protože každý kdo se postavil proti násilnostem, byl prohlášen za zrádce národa.

Národní výbor v České Kamenici sice nepřipustil svévolné násilí, beze zbytku ale uplatňoval všechna obecná diskriminační nařízení vůči Němcům. A to i přesto, že téměř všichni členové MNV žili ve smíšených manželstvích. V praxi to znamenalo, že německé obyvatelstvo ztratilo veškerá občanská práva, přičemž podobnost s nacistickou diskriminací Židů byla až zarážející. Aby se na veřejnosti odlišili Němci od Čechů, bylo všem Němcům předepsáno nosit bílou pásku. Takto označený Němec dostával potravinové lístky s přetiskem „*Deutsche*“, na které se vydávaly potraviny v objemu někdejších židovských přidělů, Němec směl nakupovat jen v předepsanou hodinu, měl zákaz nočního vycházení, nesměl chodit do kina, divadla, lázní, hostinců, nesměl poslouchat rádio, nesměl používat chodníky - ty byly jen pro „*státně spolehlivé*“, cesta dopravním prostředkem byla možná jen na povolení MNV, pracovní místo obsazené Němcem bylo považováno za volné atd.²⁹¹ Říšští Němci museli město opustit do 30. 5. 1945, protože byli považováni za cizince. V naprosté většině se jednalo o vybombardované rodiny z velkých německých měst. Specialisté ve zbrojních podnicích byli prozatím ponecháni na místě bez ohledu na příslušnost.

Další opatření, zakotvená přímo v dekretch prezidenta, se hned od počátku orientovala na vyvlastnění veškerého německého majetku. Podle dekretu č. 5/1945 z 19. 5. 1945 byly nad veškerým majetkem „*Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů*“ vyhlášeny národní správy. Nařízení přitom opět nebylo namířeno proti válečným zločincům, či osobám, které se skutečně provinily, ale proti všem obyvatelům, kteří se po roce 1929 přihlásili k německé národnosti. V České Kamenici, která měla roku 1930 jen 5,5% Čechů (a tento počet se po roce 1938 podstatně snížil odchodem státních zaměstnanců), se toto nařízení dotklo téměř všech obyvatel. Výjimky se udělovaly jen v případech, že povinná osoba byla schopna prokázat, že byla obětí rasové nebo politické perzekuce, což se v praxi týkalo jen politických vězňů a Židů. Z nařízení byli vyjmuti také rakouští státní občané, pokud jim nebyla prokázána nějaká protistátní činnost. Německého majetku se přímo týkaly ještě další dva dekryty, a sice č. 12/1945 z 21. 6. 1945, kterým se „*vycházeje vstříc volání českých a slovenských rolníků a bezzemků*“ bez náhrady konfiskoval veškerý německý zemědělský majetek a č. 108/1945 z 25. října 1945, kterým se konfiskoval všechnen zbývající „*nepřátelský majetek*“. Okruh povinných osob byl přitom stanoven naprosto stejně, jako u prvního dekretu.

Národní výbor začal okamžitě beze zbytku tato ustanovení uvádět do života. Všichni živnostníci byli vyzváni, aby do 7. 6. 1945 ohlásili MNV stav zásob a počet zaměstnanců. Tato hlášení pak byla podkladem pro uvalení „*národní správy*“, které se směla ujmout jen osoba „*státně a národně spolehlivá*“, tedy Čech nebo Slovák s příslušným osvědčením od své domovské obce. Bez osvědčení o státní a národní spolehlivosti, které Němci dostávali jen v jednotlivých případech jako prověření antifašisté (v České Kamenici bylo z původních 482 vydaných antifašistických legitimací po „*prověření*“ uznáno jen devět), nebylo možno získat státní občanství, české potravinové lístky atd.²⁹² Jen o několik týdnů později následovalo masové vyhánění německých obyvatel z jejich domovů, které organizovala vojenská jednotka špkt. Dovary. O její činnosti na Českokamenicku se zmíníme zvlášť.

²⁹⁰ Benešův projev v Brně dne 12. 5. 1945

²⁹¹ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 302 (viz např. vyhláška OSK Děčín „*k zajištění veškeré zvýšené bezpečnosti*“ z 15. října 1945). Obdobná nařízení vydávaly i místní správní komise v jednotlivých obcích.

²⁹² SOKA Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 41, i. č. 31; K - 76, i. č. 131

Internální středisko Rabštejn

Kromě vyhnání všech německy mluvících obyvatel z jejich domovů, které trestalo Němce jako národnostní skupinu, plánovala Benešova exilová vláda již před koncem války také zvláštní potrestání osob bez rozdílu národnosti, které se aktivně podílely na nacistické správě, měly nějaký podíl na perzekuci Čechů apod. Za tímto účelem měly vzniknout mimořádné lidové soudy (obdoba stanných soudů)²⁹³, jejichž zřízení předpokládal již dekret č. 6 Úředního věstníku československého z 1. 2. 1945. Paragrafové znění přinesl tzv. retribuční dekret prezidenta č. 16 z 19. června 1945 „o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“. Tento dekret zaváděl přísné tresty nejen pro osoby, kterým mohl být prokázán nějaký konkrétní trestný čin, ale stavěl mimo zákon paušálně příslušníky nacistických organizací. Mezi dobrovolníkem SS, který se podílel na válečných zločinech v koncentračním táboře a nedospělým rekrutem, který musel k SS nastoupit na základě povolávacího rozkazu jen několik týdnů před koncem války, tak mnohdy nebyl podstatný rozdíl ani ve výši trestu. Stejně plošně měli být potrestáni všichni „činníci a velitelé v organizacích NSDAP“, hlostejno, zda se jednalo o lidi, kteří z titulu své funkce v NSV po celou dobu války jen rozdávali potravinové lístky nebo vyvěšovali vyhlášky, nebo o skutečné zločince, kteří se podíleli na deportacích Židů a arizaci majetku.²⁹⁴ Řada ze zatčených musela do některé nacistické formace vstoupit proto, aby mohla dál vykonávat své povolání (např. učitelé) a příslušnost k organizaci nevypovídala nic o jejich skutečném přesvědčení. Mimořádné lidové soudy vynášely v souladu s dekretem přísné tresty. Sazba se odvíjela především od hlášení, které na jednotlivé obviněné podávaly obce nebo někdejší sousedé apod. Obyčejným příslušníkům SS bylo vyměřováno podle okolností od 2 - 8 let, funkcionáři nacistických organizací dostávali od několika měsíců do 15 let. U těžších případů dosahovala sazba podle stupně provinění 25 let, doživotí nebo trestu smrti. Procesy měly všechny znaky stanného práva. Řízení nesmělo trvat déle než tři dny a pokud soud nedospěl v této lhůtě k rozsudku, byl spis předán řádnému soudu. Proti rozhodnutí mimořádného lidového soudu nebylo odvolání. Trest smrti se vykonával do dvou hodin po vynesení (při veřejných popravách do 24 hodin), přičemž žádost o milost neměla odkladný účinek. Kata jmenoval místní národní výbor v sídle krajského soudu. Při vynesení osvobozujícího rozsudku mohl být obžalovaný postaven za stejný čin ještě před řádný soud. Pro obviněného před mimořádným lidovým soudem nebylo jednoduché opatřit si kvalitní právní zastoupení. Národní výbor advokátní komory v Praze se totiž 12. 6. 1945 usnesl, že sice „není zásadních námitek, aby čeští advokáti přejímali zastoupení a obhajobu i osob podezřelých z kolaborantství a zrádcovství, případně ze státní nespolehlivosti, ... protože není možné odepřít právní pomoc pokud jde o nevinně zajištěné na podkladě křivých a neobjektivních oznámení“, zároveň ale všem advokátům direktivně uložil, „aby postupovali s krajní opatrností a přejímali zastoupení jen v případech, o nichž jsou přesvědčeni, že převzetí takového zastoupení a obhajoba neodporuje národní cti.“ Internovaní Němci měli po dobu vazby zákaz veškerých návštěv, což vylučovalo i jakýkoliv kontakt s advokátem.²⁹⁵

Retribuční dekret se již v době svého vzniku stal tématem vášnivých diskuzí a mocenskopolitických bojů. Zatímco prezident Beneš mluvil o důsledném, rozumném a spravedlivém trestu, kritici jako např. Pavel Tigrid se blížili víc každodenní praxi v obcích, když tvrdili, že o tom, kdo byl Němec, kolaborant či zrádce, „rozhodovali národní výbory, revoluční gardisti, udavači, nebo opravdoví kolaboranti, kteří narychlo vstupovali do KSČ.“²⁹⁶

Masové zatýkání a internování podezřelých osob v Sudetech začalo velmi brzy po převzetí moci československými úřady. Zpočátku se jednalo o stovky, po vydání retribučního dekretu o desítky tisíc lidí, pro jejichž internování nestačila běžná soudní vězení a musely být vytvořeny zvláštní tábory. Ty vznikaly zpočátku živelně, většinou v prostorech bývalých táborů pro válečné zajatce a totálně nasazené dělníky a jejich zřizovatelem nebyla jen státní správa nebo armáda, ale též obce a některé průmyslové podniky, které si „internaci“ Němců či osob prohlášených za zrádce a kolaboranty (mnohdy i s celými rodinami) zajišťovaly „pracovní síly“. Během léta 1945 došlo k postupné diferenciaci mezi jednotlivými tábory - naprostá většina jich sloužila jako tzv. „odsunové“ nebo „sběrné“ tábory před „evakuací“ civilního obyvatelstva do říše, jiné byly vyhrazeny pro válečné zajatce a jen vybraná zařízení sloužila k internaci osob podle retribučních dekretů.²⁹⁷

²⁹³ K organizaci a činnosti mimořádných lidových soudů viz: Mečislav Borák, *Spravedlnost podle dekretu*, Ostrava 1998 a Kateřina Kočová - Zdeněk Radvanovský - Jitka Suchá, *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945 - 1948*, Ústí n.L. 2001

²⁹⁴ K činnosti MLS blíže viz.: Mečislav Borák, *Spravedlnost podle dekretu*, Ostrava 1998.

²⁹⁵ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

²⁹⁶ Mečislav Borák, *Spravedlnost podle dekretu*, Ostrava 1998, s. 15.

²⁹⁷ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

V okrese Děčín probíhalo zatýkání na různých místech různě - podle toho, kdo byl zatýkáním pověřen. Obecně platilo, že regulérní armáda a SNB se při zatýkání a střežení vězňů chovaly většinou korektně, zatímco „revoluční gardy“ dokázaly ve službě páchat nejhrušší násilí. V soudním okrese Benešov byli bývalí funkcionáři vyzváni orgány SNB, aby se sami dostavili na radnici, odkud byli dodáni do děčínského soudního vězení. Na Českokamenicku obstarávali zatýkání „partyzáni“ oblečení do různých součástí německých uniforem, kteří objížděli vesnice, vtrhli do předem vytipovaných domů a „zajišťovali podezřelé“ za použití brutálního bití. Při „zatýkání“ v Markvarticích přišel přednosta místní železniční stanice o všechny zuby a další z „podezřelých“ o oko.²⁹⁸ Zatčení byli odvázeni na nákladních autech a během transportu si museli lehnout na korbu, aby nikdo z okolí neviděl, kdo byl zatčen. Jen přítomnost vojáka se samopalem opřeného o kabinu prozrazovala náklad.²⁹⁹ Obdobně probíhala internace i v řadě obcí soudního okresu Děčín.

Při takovémto tempu zatýkání se samozřejmě městská soudní vězení začala beznadějně přeplňovat. Např. v děčínské soudní věznici bylo v jedné cele o necelých 20 m² vměstnáno v jednu dobu až 30 osob obou pohlaví.³⁰⁰ I na Děčínsku proto vzniklo velmi brzy množství lágrů, většinou prostým využitím nacistických táborů pro zahraniční dělníky. Odtud byli osoby zatčené podle retribučních dekretů předávány již v průběhu června 1945 do rabštejského koncentračního tábora, který se jako bezesporu nejlépe zabezpečený nacistický lágr na okrese, nejlépe hodil k internaci osob považovaných za nacistické zločince.

Zřejmě již několik dní poté, co byli poslední vězni zanechaní zde nacisty při vyklizení tábora, převezení do českokamenické a děčínské nemocnice, začal se koncentrační tábor opět plnit. První zatýkání prováděla již zmíněná jednotka složená z bývalých zajatců, není však doloženo, kdo byl konkrétně v Rabštejně internován. Většinu zatčení pak obstarali již zmínění partyzáni. Váleční zločinci (např. důstojníci strážního oddílu SS) si v naprosté většině uvědomovali hrozící nebezpečí a uprchli ještě před koncem války do amerického zajetí nebo do ilegality, takže do Rabštejna byli dodáváni především členové NSDAP a přidružených organizací (NSV, SA, HJ, NSF apod.³⁰¹) na nejnižší úrovni, kterým kromě členství či funkce v organizaci nemohl být prokázán žádný konkrétní trestný čin. V Rabštejně se tak sešli stráničtí Blockführeri, ještě nezletilí příslušníci HJ a mj. celá řada učitelů z okresu (řídící učitel Wedlich z Horních Habartic si vzpomíná jmenovitě na 23 svých kolegů), atd. Další skupinu internovaných tvořili lidé zatčení na udání. Výběr toho, kdo bude nebo nebude zatčen, se odvíjel spíše od osobních vztahů dotčeného s místními Čechy a německými komunisty, než od skutečných provinění. Proti nařčení (např. „kradl Čechům v roce 1938“ nebo „nepřítel Čechů“) neexistovala obrana, protože zpočátku se prováděla pouze internace a ne vyšetřování. Železničář Richard Kunert ze Starého Města, příslušník SA, se do tábora dostal údajně proto, že nebránil lidem, kteří nosili jídlo zraněným německým vojákům do lazaretního vlaku odstaveného po několik dní bez pomoci na vedlejší koleji v Křešicích. Důvodem k zatčení mohl být i např. urážlivý výrok nebo výhrůžka některému Čechovi, kterou měla dotyčná osoba pronést v roce 1938 apod., tedy skutky, které byly za normálních okolností považovány maximálně za přestupek. Do Rabštejna byli běžně dodáváni také lidé vyhnaní za hranice, kteří se tajně vraceli domů a byli při tom chyceni. Okresní soud v Děčíně je pro přestupek „nedovoleného návratu na území republiky“ obvykle odsuzoval na 1 - 3 měsíce vězení a pak je nechal opět deportovat za hranice. Zcela nejasné zůstává, proč bylo do Rabštejna dodáno i několik katolických i evangelických farářů.³⁰²

Do lágrů se běžně dostávali také lidé, kteří stáli v cestě „zlatokopům“, kteří se chtěli zmocnit jejich majetku, bytu apod. Skončila zde řada továrníků, ředitelů, bohatých živnostníků apod. Jedním z mnoha případů byl továrník Albin Liebisch z Kunratic u Šluknova, konstruktér motorek Böhmerland, který v rabštejském lágru strávil téměř rok života a na své zatčení později vzpomínal³⁰³: „28. června 1945 ve 4:00 v noci přepadli čeští partyzáni ozbrojení samopaly můj dům, vlezli po žebříku do otevřeného okna ložnice v prvním patře a nepopsatelným způsobem si vynutili vstup do ostatních místností. Mému synovi vyrazili samopalem přední zuby; ležel na zemi v kaluži krve - pohled, na který nikdy nezapomenu. Mně vystřelili několikrát těsně kolem hlavy a pak mě tak dlouho bili ocelovými pruty, až jsem měl předpažené ruce nateklé doslova jako bochníky. Pak jsem si musel sednout, zout boty a oni mi strhali nehty na nohou. To Češi dělali s oblibou, protože postižený pak nemohl utéct. V

²⁹⁸ Hampel s. 16 a násl. (vzpomínky řídícího učitele Oswalda Wedlicha z Horních Habartic)

²⁹⁹ Storch s. 154

³⁰⁰ Hampel s. 17 (vzpomínky řídícího učitele Oswalda Wedlicha z Horních Habartic)

³⁰¹ Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, Sturmabteilung, Hitlerjugend, Nationalsozialistische Frauenschaft.

³⁰² SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302, Hampel s. 45

³⁰³ K pravděpodobným motivům Liebischova zatčení viz Jan Němec, 75. výročí vzniku firmy Čechie - Böhmerland a její válečné a poválečné osudy, DVZ 4/2000, s. 40 a násl.

*tomto stavu mě plnou silou kopali holíčkami na hrudníku a do břicha a já musel kopance oteklýma rukama odrážet tak dlouho, až se Čech mučení nabažil. Zalité krví, s roztrhanými šaty nás převezli do vězení v České Kamenici, kde mučení pokračovalo.“*³⁰⁴

Správu a ostrahu tábora převzala po repatriaci oddílu bývalých belgických a francouzských zajatců nejprve armáda. Jednalo se o skupinu, která se do severních Čech vydala 11. 5. 1945 zvláštním vlakem z Neratovic. Její příslušníci byli bývalí českoslovenští důstojníci, které vedl kapitán Stýblo (Stýblové byli celkem tři, jeden velel v České Kamenici, druhý v Kamenickém Šenově a třetí v Krásné Lípě). Po příjezdu utvořili v České Kamenici první posádku a kapitán Stýblo propustil starší ročníky, z nichž mnozí se ve městě usadili a převzali národní správy různých živností. S mladšími vojáky pak zajišťoval mj. též zatýkání a strážní službu v Rabštejně. Vzhledem k tomu, že se jednalo o dobrovolníky, je pravděpodobné, že zpočátku jednali více na vlastní pěst než na vyšší rozkaz. Po nějakém čase vystřídal kapitán Stýbla ve funkci velitele této jednotky škt. Štěpán, který přímo velel také rabštejnskému táboru.³⁰⁵

Údajně po kompetenčních sporech převzal správu tábora od armády sbor národní bezpečnosti (SNB), přičemž vedení tábora se řídilo dispozicemi okresní správní komise v Děčíně (OSK).³⁰⁶ Strážní službu však zřejmě pod hlavičkou SNB dál zajišťovali titíž strážní, nebo alespoň jejich část. Zpráva z komisionální prohlídky továrny Weserflug z října 1945 uvádí, že táborové hlídky staví místní posádkové velitelství.³⁰⁷ To potvrzují i výpovědi tehdejších vězňů, kteří shodně tvrdili, že řada strážných měla československé vojenské uniformy a hlásila se ke Svobodově armádě. Kromě nich zde sloužili ještě „partyzáni“, oblečení do různých součástí nacistických uniforem. Vězni jim výstižně říkali „Schlägertruppe“.³⁰⁸ Někteří z tzv. partyzánů, kteří střežili rabštejnský tábor, pocházeli z menšinových českých rodin z okolí Kamenického Šenova a s některými vězni se osobně znali. O to děsivější jsou činy, kterých se tato jednotka na věznicích dopouštěla. Komu „partyzáni“ podléhali, není z dochovaných dokladů jasné. Pravděpodobně se jednalo o oddíl tzv. revolučních gard (RG) „Pěst“, což potvrzují dochované výpovědi některých tehdejších příslušníků SNB, kteří v Rabštejně sloužili.³⁰⁹ Oddíly „Pěsti“ postupně převzaly ostrahu všech táborů pro Němce v okrese podléhajících OSK Děčín.³¹⁰ Činnost „Pěsti“ byla spojena s řadou krádeží, rabování a násilností a jedna z jejích skupin byla za krádeže dokonce souzena.³¹¹ V České Kamenici zastřelila „Pěst“ jednoho jugoslávského dělníka v domnění, že se jedná o Němce. Patrně v souvislosti se zrušením revolučních gard jako takových byli později příslušníci „Pěsti“ přijati u OSK do pracovního poměru jako strážní.

087

V Rabštejně se obě skupiny (SNB a „Pěst“) vždy po 24 hodinách (při večerním nástupu) ve službě střídaly. Tato poněkud nezvyklá praxe byla způsobena tím, že SNB, která rabštejnský koncentrační tábor spravovala (stejně jako všechny tábory určené pro internaci osob podléhajících retribučním dekretům), nebyla schopna postavit hlídky z vlastního mužstva. Zpráva o stavu koncentračního tábora Rabštejn z 29. 8. 1945 uvádí, že „k dispozici jest celkem 29 členů hlídky, z toho 26 činných stráží a to 6 mužů stále hlídky ve dne, 7 mužů stále hlídky v noci a 16 mužů pohotovosti, kterých se hlavně používá pro doprovody vězňů na práci. V přímé správě tábora jsou činní 2 okresní štábní strážmíři, četníci.“ Počet strážných rostl úměrně s počtem internovaných a také s potřebou stavět hlídky, které vodily vězně na nucené práce. V návrhu rozpočtu na provoz tábora na rok 1946 je uvedeno již 58 příslušníků SNB. Velitelem tábora byl tehdy štržm. Miroslav Stránský, jeho zástupcem štržm. František Beneš, který zároveň obstarával hospodářskou a účetní agendu.³¹² Podle výpovědí vězňů se Stránský o tábor nestaral a jeho hlavním zájmem byl alkohol. Skutečným vládcem v lágru byl Beneš, který se osobně účastnil i některých násilností, o kterých se zanedlouho zmíníme.

V průběhu léta jmenoval předseda OSK dr. Doležal několik vyšetřovacích komisí, jejichž cílem bylo „vyšetřiti osoby zajištěné a internované v politickém okrese děčínském a zavést evidenci těchto osob podle schválených směrnic“.³¹³ V Rabštejně prováděla vyšetřování komise č. 3.

³⁰⁴ Wilhelm Pfeifer, *Weissbuch Niederland. Die Vertreibung in Nordböhmen 1945/46*, Niederlandhefte, Schriftenreihe des Bundes der Niederländer, Heft 12, Böblingen 1980, s. 149 - 150.

³⁰⁵ Kronika města Česká Kamenice I. díl, s. 25

³⁰⁶ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20.

³⁰⁷ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 86 - 91.

³⁰⁸ Hampel s. 24 a násl.

³⁰⁹ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20.

³¹⁰ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 302

³¹¹ SOA Litoměřice, fond *Krajský soud Litoměřice*, K - 806, sign. Tk 36/45

³¹² SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 302

³¹³ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 163, i. č. 302

Jaké vyšetřování a jaký druh evidence existoval před zřízením komisí, není jasné. Nejstarší jmenný seznam zatčených, kteří byli tajnou politickou policií pro okres Děčín - Podmokly dodáni do tábora, pochází z 6. 6. 1945 a první zápis do knihy evidence stavu vězňů byl v rabštejnském táboře učiněn až 8. 6. 1945, když se zde nacházelo již 244 osob. Počet vězňů se v průběhu doby značně měnil podle toho, jak byli zatčeni do tábora dodáváni, případně odesíláni na nucené práce nebo k mimořádným lidovým soudům. Rámcový přehled zpracovaný podle denních záznamů v uvedené evidenční knize podává následující tabulka:

Datum	stav ke dni	žen (z celk. počtu)	dětí (z celk. počtu)
8. 6. 1945	244	5	-
15. 6. 1945	286	8	-
1. 7. 1945	409	15	-
15. 7. 1945	746	24	-
1. 8. 1945	827	48	-
15. 8. 1945	873	63	-
1. 9. 1945	659	41	-
15. 9. 1945	1018	49	-
1. 10. 1945	959	51	-
15. 10. 1945	953	51	-
1. 11. 1945	897	54	-
15. 11. 1945	764	60	-
1. 12. 1945	921	87	-
15. 12. 1945	915	88	-
1. 1. 1946	903	80	-
15. 1. 1946	893	77	-
1. 2. 1946	866	68	-
15. 2. 1946	893	66	-
1. 3. 1946	1001	86	-
15. 3. 1946	966	75	-
1. 4. 1946	567	53	-
15. 4. 1946	379	86	-
1. 5. 1946	469	157	47
15. 5. 1946	638	285	258
1. 6. 1946	754	380	198
15. 6. 1946	967	523	274
1. 7. 1946	782	434	265
15. 7. 1945	514	276	179
1. 8. 1946	445	neuv.	88
9. 8. 1946	0	0	3

Na rozdíl od válečného období nebyla hlavním důvodem existence tábora otrocká práce, ale vyšetřování politické činnosti vězňů a čekání na soud. Tábor tak svou funkcí připomínal vazební věznici. Vyšetřovací komise pracovala jen pomalu. Do 29. 8., kdy bylo v táboře internováno 892 osob, proběhl výslech jen ve 20 případech. Vzhledem k přetížení úřadů nebyla většina vězňů nikdy skutečně vyšetřována a v průběhu roku 1946 byli mnozí z nich přímo z vazby převedeni do sběrných táborů a zařazeni do odsunových transportů. Mnozí z internovaných tak nebyli nikdy oficiálně seznámeni s důvodem svého zatčení a nedostali šanci se jakkoliv hájit.

Vězňové byli, stejně jako v období války, považováni za levnou pracovní sílu. Není známo, zda byli nasazováni do práce již od května 1945. V červenci již bylo jejich pracovní nasazení každodenní praxí. Vedení tábora si za hodinu práce vězně účtovalo 4 Kč a v rozpočtu na rok 1946 se za práci vězňů počítalo s příjmem 80 000 Kč. Pro vyúčtování vězeňské práce si vedení tábora dokonce zhotovilo zvláštní formulář platebního příkazu. Vězňové byli denně rozdělováni do

pracovních komand podle toho, jaké objednávky vedení dostávalo. Výše zmíněná situační zpráva z 29. 8. uvádí, že „asi 150 zajištěných pracuje mimo tábor v blízké továrně Weser, dále na polních pracích u okolních sedláků a na pracích, které jsou okamžitě zapotřebí. Uvnitř tábora jsou zřízeny dílny, ve kterých zajištění řemeslníci pracují. V kuchyni jsou kromě kuchařů a pomocného personálu zaměstnány též pomocné síly na škrábání brambor. Vzorně zařízená prádelna opatřená 12ti umyvadly s tekoucí vodou a 1 kotlem pro vyvařování prádla zaměstnává několik žen. Dále jsou zajištěni zaměstnáváni při udržování čistoty v táboře. Značný počet zajištěných není možno zaměstnat pro nedostatek strážní, ačkoliv okamžité poměry hlavně v oboru zemědělském by zaměstnání zajištěných velmi nutně vyžadovaly.“ Po zvýšení počtu strážných od podzimu 1945 byli vězňové nasazováni také na výkopové práce v městské vodárně u střelnice a při odklizení trosek po náletu na náměstí v České Kamenici, na dráze apod. Uvedené dílny uvnitř tábora (krejčovská, obuvnická, zámečnická, klempířská a elektrikářská) pracovaly převážně pro potřeby tábora a jak uvádí řídící učitel Wedlich, využívali jejich služeb z převážné části příslušníci strážných.³¹⁴

112

Kromě toho byl 20. 8. 1945 odeslán transport 171 vězňů do Kralup. Největší skupina vězňů byla nasazena na odklizení škod po náletu do tamní chemičky, ostatní byli přiděleni do jiných továren nebo na polní práce. Někteří podnikatelé si své „nevolníky“ vybírali přímo v táboře a odváželi je nákladními auty. Jejich pracovní nasazení skončilo až v polovině srpna roku 1946, kdy byla většina z nich vrácena přes sběrný tábor v Ústí n. L. na Skřivánku zpět do Rabštejna, někteří propuštěni a jiní zařazeni do odsunových transportů.³¹⁵

Poměry v táboře se příliš nelišily od období války a koncentrační tábor byl českou správou převzat a užíván víceméně tak, jak ho SS opusily - včetně elektricky nabitého plotu. Jedinou viditelnou změnou bylo odstranění německých nápisů a osazení českého nápisu „*Koncentrační tábor Rabštejn*“ na strážní věž u vchodu. Na rozdíl od válečného období byl nyní tábor rozdělen od dvou částí. V západní části bloku č. 1 v přízemí byli umístěni příslušníci SS a ostatní vězňové se s nimi nesměli stýkat. Příslušníci SS byli odlišeni i oblečením. Zatímco ostatním vězňům bylo ponecháno jejich civilní oblečení, které ale smělo sestávat jen z košile, kalhot, spodního prádla a kabátu (s namalovaným hákovým křížem na zádech), nosili příslušníci SS pruhované obleky po někdejších vězňích s velkými runami SS namalovanými barvou na zádech. Všem vězňům byly při příchodu odebrány boty a místo nich dostali dřevěné pantofle ze zásob bývalého KT.

Rovněž strava se příliš nelišila od období války. Člen vyšetřovací komise při ONV Jiří Kohn popisuje úroveň stravování v oficiální zprávě následovně: „*O stravování je postaráno velmi dobře. K dispozici je velká kuchyň v samostatném baráku uvnitř tábora opatřená 7 parními kotli o celkovém obsahu 1 800 litrů a 1 sporákem. Vyvařováno je z přidělů, jaké mají Němci na svobodě. Vydávání děje se hromadně v určitých denních hodinách, které jsou přesně dodržovány. Dávka chleba činí 200 g pro osobu na jeden den, která se vydává denně, ostatní naturálie jsou použity k vaření, vyjma másla, které je přidělováno jednou týdně. Jídelní lístek je tento: Snídaně: černá káva, doposud slazená, od příštího období se sladit nebude, jelikož nebude pro vězně vydáván přiděl cukru. Oběd: 0,75 litru husté polévky z brambor a zeleniny, pravidelně v neděli jsou podávány brambory s omáčkou. Příděl masa vězňové nemají. Večeře: ca. 45 dkg. vařených brambor neloupaných, někdy s omáčkou a černá káva, též doposud slazená. Kvalita jídla jest vzorná, o čemž jsem se sám přesvědčil. V kuchyni je udržována vzorná čistota, jak přípravy jídel, tak i samotného zařízení.*“³¹⁶

Poněkud jiný obrázek o stravování podávají vězňové ve svých vzpomínkách. Barvitě líčení podává řídící učitel Wedlich: „*Ráno jsme dostávali misku černé kávy (vlastně jen neslazené tmavé vody), pro kterou jsem si brzy přestal chodit, protože přísun tekutin byl pomalu nebezpečný pro naše zdraví. V poledne byla stejně řídká polévka, ve které plavalo několik kousků brambor, někdy se namísto této polévky vydávalo na osobu 6 - 9 kusů brambor, ale vždy jen v průměru 2,5 - 3 cm a k tomu většinou úplně černých. Večer jsme dostávali přiděl chleba (200 g, ženy tvrdily, že je to jen 170 - 180 g). Kdo měl protekci u kuchařů, dostal polévku nabranou ode dna a nebo mu odpočítali větší brambory. Kdo měl smůlu, dopadl špatně. Seděli jsme na podlaze baráku a šilhali po misce toho druhého, který při výdeji dopadl trochu lépe. ... Bohužel ani tyto hubené porce jsme někdy nedostali. Nikdo si nedokáže představit naši sklíčenost, když jsme podle výšky slunce očekávali písknutí - povel k odběru oběda, nebo večer čekali na chleba, a když už bylo dávno po obvyklé hodině, prošla baráky zpráva, že nemají brambory nebo chleba. Stávalo se to velmi často a my jsme si mysleli, že nás chtějí nechat pomalu pojit, což se také určitému procentu z nás stalo. Jednou v srpnu se stalo, že chybělo 16 - 18 porcí. ... Kuchyně kouřila nepřetržitě i o těchto postních dnech. Kuchaři, velitel tábora, i mnozí*

³¹⁴ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302, Hampel s. 28

³¹⁵ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 301 a 302

³¹⁶ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

*z dílen byli přesto dobře zásobováni. Při takovém zaopatření jsme rychle ztráceli síly. Většina z nás byla jen kost a kůže.*³¹⁷

090

Ani hygienické poměry nebyly nejlepší. Ubikace se sice musely čtyřikrát denně vytírat, přesto se v barácích vyskytovaly štěnice, kterých se tábor po celou dobu existence nezbavil, resp. správa tábora proti nim nikdy nic nepodnikla. Na marodce ordinovali dva internovaní lékaři: dr. Markgraf z Benešova a dr. Vater z Č. Kamenice - tentýž Vater, který byl táborovým lékařem již za války. Po celou dobu se ale museli potýkat s naprostým nedostatkem základních léků a lékařských potřeb, takže léčení nebylo vždy úspěšné. Na naprostý nedostatek lékařských potřeb si u zdravotního úřadu v Děčíně stěžoval i bezpečnostní referent MSK v České Kamenici, který se obával vypuknutí epidemie.³¹⁸ Zajetí příslušníci SS navíc v prvních měsících vazby neměli na ošetření nárok. K vypuknutí žádné epidemie nakonec nedošlo zejména díky včasné izolaci nemocných s nakažlivými chorobami, pro které zde bylo vyhrazeno zvláštní oddělení. K 29. 8. 1945 je zde uváděno 9 případů záškrtu, 20 TBC a 6 postižených svrabem.

Přestože v táboře neřádily nemoci a vězňové nevykonávali zdaleka tak těžké práce jako jejich předchůdci v období nacistického koncentráku, je doložený počet úmrtí v táboře v poválečném období oproti válečnému téměř dvojnásobný. Vysoký počet úmrtí přitom nesouvisí jen s katastrofální úrovní stravování. Hlavní příčinou úmrtí v průběhu léta 1945 bylo sadistické zacházení s vězni, v němž si „partyzáni“ ze strážního oddílu v ničem nezapadli s metodami gestapa. Brutální bití začínalo hned při dodání do tábora. Strážní vybavení obušky, elektrickými kabely nebo latěmi se vrhali na nově příchozí hned za branou a bili je mnohdy až do bezvědomí. Tato procedura probíhala systematicky a nově příchozí museli na výprask čekat v řadě. Tento způsob „uvítání“ měl za následek nejedno úmrtí. Na obzvláště nechutnou scénu, která se odehrála při „přijímání“ skupiny nových vězňů, vzpomíná O. Wedlich: *„S námi přišlo také sedm kluků z Modré. Byli obviněni, že v lese schovávali zbraně. Když viděli, jak se zachází s těmi co stojí před nimi, třásli se strachem a brečeli. Když přišli na řadu, ptal se jich strážný na důvod zatčení. Ustrašeně vykoktali, že chtěli se zbraněmi tajně přejít přes hranici k Rusům, vinu ale dávali svému nejstaršímu kamarádovi, 17letému H. Ponocnymu (správně W. Ponocny - poz. aut.). On je k tomu údajně naváděl. Strážný proto klukům přikázal, aby mu to oplatili. Zato měli zůstat bez trestu. Nato se opravdu těch šest vrhlo na svého kamaráda. Strážní jim dali své obušky a těchto šest, vlastně to byly ještě děti, ubili svého kamaráda k smrti. Marně prosil, aby přestali. Ještě dnes ho slyším opakovat „Ale já opravdu říkám pravdu“ - odmítal totiž nařčení. Když už nemohl stát, kopali do něj. Když některý z kluků přestal, strážný ho okamžitě přiměl, aby pokračoval. Strážné z toho měli potěšení. To trvalo tak dlouho, dokud oběť vykazovala známky života. To vše před našima očima.“*³¹⁹ Podle dochované knihy zaznamenávající denní stav vězňů zemřel Walter Ponocny spolu s třemi dalšími 15. 7. 1945. Příčina smrti není uvedena.³²⁰

Stejně jako za války, i nyní existovala v táboře „samospráva“, která spolupracovala se strážnými a měla i pravomoc udělovat tělesné tresty. Mezi vězni bylo ale jen malé procento skutečných násilníků, schopných týrat za určitě výhody své spoluvězně. Navíc se většina vězňů z dřívějšíka osobně znala a snažila se vzájemně si pomáhat. K týrání spoluvězňů se proto propůjčilo jen několik jednotlivců. Jako velitel baráku č. 1 zde zůstal Hermann Martin (*21. 9. 1903 Weißenfeld), který v Rabštejně dělal kápa už v době války, velitelem 2. baráku byl internovaný policista Wilhelm Köhler (22. 5. 1901), který se narodil od Martina k vězňům choval slušně a některým zachánil i život. Velitelkou ženského bloku byla Ella (příjmení není známo) z Kamenického Šenova. V táboře měla velkou moc, celý den běhala do strážnice s tácem s kávou a s jídlem a osazenstvo se jí bálo.

113

Nejbrutálnější postavou poválečné historie tábora byl bezesporu velitel samosprávy - táborový starší Helmut Kuhn z Brém, válečný zajatec, který byl zatčen v Rychnově u Verneřic a do tábora dodán spolu s tamějším učitelem Birnbaumem a dalšími a spolu s nimi byl také při příjmu brutálně zbit. Hned první den (6. 6. 1945) ho ale správa tábora jmenovala starším, protože Kuhn tvrdil, že má zkušenosti z koncentráku v Buchenwaldu, kde ale ve skutečnosti nikdy nebyl. Kuhn měl sice vězeňské zkušenosti, ale poněkud jiného charakteru. Pocházel z rozvrácené rodiny, od dětství se živil příležitostnými pracemi a žebrotou a naposledy pracoval jako dojič. Když byl roku 1940 povolán do armády, měl za sebou již 19 měsíců vězení za drobné krádeže a mravnostní delikty. Jeho jednotka byla nasazena do Rumunska, kde Kuhn dezertoval. Byl dopaden a odsouzen k pěti letům vězení, které strávil v různých pevnostech a trestním táboře Papenburg. Před koncem války byl zařazen do

³¹⁷ Hampel s. 28 - 29

³¹⁸ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 131, i. č. 281

³¹⁹ Hampel s. 26

³²⁰ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

„podmínečného batalionu“ a poslán na frontu, odkud se dostal až do Rychnova. Nyní byl starším v rabštejnském koncentračním táboře a měl neomezenou moc nad svými spoluvězni. Aby si získal přízeň českých stráží, byl ochoten používat stejné metody, jaké byly běžné jen v nacistických lágrech s odůvodněním, že se chce pomstít za týrání, způsobené mu údajně v Buchenwaldu.³²¹

Fyzické týrání bylo pevnou součástí denního programu, zvláště v počáteční době, kdy nebyl dostatek stráží a většina vězňů nechodila na práci mimo tábor. V 5:30 nebo v 6:00 byl píšťalou ohlášen budíček a pak následoval „ranní sport“, který sestával v honění vězňů kolem budov tábora, přičemž Kuhn vydával neustále povely „k zemi“, nebo nechával vězně běhat v podřepu, lézt po čtyřech apod. Při věkovém rozsahu 13 - 78 let a vysílení vězňů se jednoduše stávalo, že někdo zůstal pozadu, neslyšel, nebo nerozuměl českým příkazům, a to byl důvod k nadávkám a bití. Mnohem horší byly ale „prohlídky“ ubikací. Velitel tábora Beneš, Helmut Kuhn a strážní při nich procházely baráky a dívali se pod postele a do trámův a hledali prach. Když se nenašel důvod k šikaně, vybrali si strážní někoho z vězňů a ptali se: „*Co jsi byl? Partei?*“ „*Ne, byl jsem u Hitlerjugend*“. Následoval výsměch a facky. Často nezůstalo jen při tom.³²²

Co všechno se zde během léta 1945 odehrálo, vyšlo v plné oblidnosti najevo až při procesu s Helmutem Kuhnem. Ten byl, jak vyplývá z výpovědí mnoha svědků, v řadě případů iniciátorem sadistických praktik. První, co Kuhn zavedl po svém dosazení do funkce táborového staršího, byly „souboje“, při kterých se dva vězni museli bit vzájemně do obličeje tak dlouho, dokud jeden nepadl. K vybití svých sadistických choutek strážní spolu s Kuhnem používali zejména sklep baráku č. 2, který stejnému účelu sloužil kápům již v době války. Zde probíhalo „vyšetřování“. Nejjemnější formou „výslechu“ ve sklepe bylo, že se vězeň musel svléknout do naha, kleknout, nebo přehnout přes trubku a Kuhn se strážnými ho bili gumovými obuškami, elektrickými kabely apod. až do bezvědomí. Když vězeň omdlel, probrali ho kbelíkem studené vody a vše začalo znovu. Této procedury nebyly ušetřeny ani některé internované ženy. Vysílení vězni byli často biti tak silně, že zemřeli přímo ve sklepe, nebo během několika následujících hodin nebo dní na mnohočetné zlomeniny, vnitřní zranění apod. Jejich nářek byl podle svědků slyšet až na 200 m daleko. Lékařské ošetření mohli poskytnout jen táboroví lékaři, kterým ale chybělo vybavení. Převoz do nemocnice, o který dr. Vater v mnoha případech žádal, nebyl povolován.

088

Nejvyšším představitelem nacistické správy, který byl v Rabštejně internován, byl bývalý starosta Podmokel JUDr. Anton Kreiřl (*14. 2. 1895), který po roce 1942 vedl oddělení pro komunální politiku v úřadu pro župní samosprávu v Sudetech v Liberci a mimoto měl hodnost Brigadeführera všeobecných SS. Jeho „výslechy“ prováděli spolu s Kuhnem čeští strážní Svoboda, Homula a Kracmar. Trvalo pět dní, než ho obuškami ubili k smrti. Jeden ze svědků si na událost vzpomíná: „*Jednoho dne jsem ho viděl mezi 8 a 9 hod. ráno v roztrhané pruhované vězeňské uniformě, celou horní polovinu těla měl modrou až černou od bití. Na zadnici měl asi 20 cm dlouhou ránu, jedno oko mu viselo ven a zuby měl vyražené. Přežil ještě tři dny*“.³²³ Českokamenický strážník Eschrich přežil podobné mučení jen dva dny, českokamenický autodopravce ing. Purkert (bývalý starosta Dolní Kamenice) byl ubit již po deseti minutách po dočání do tábora atd. atd. Kuhn se podílel také na zabítí již zmíněného železničáře Kunerta ze Starého Města. Jeden ze svědků při procesu s Kuhnem vypověděl, že Kuhn bil jednoho vězně obuškem tak dlouho do břicha, až mu vytekla střeva. Po skončení „výslechu“ pak řada svědků viděla vycházet Kuhna se strážnými ze sklepa v propocených, krví postříkaných košilích a se sadistickým výrazem ve tváři. Pět vězňů psychicky nevydrželo utrpení a spáchalo sebevraždu dřív, než strážě stihly svou práci dokončit. Jedním z posledních ubitých byl patrně truhlář Oskar Wetzig z Chříbské, který podle vězeňské knihy zemřel 6. 10. 1945. Spoluvězeň Rudi Lang vzpomíná: „*Když jsme ho měli odnést, byly nohy zastrčené v pytli a hlava v pytlíku na chleba. V márnici zkusil Sani Hornoff stáhnout chlebový pytel z hlavy, ale šlo to jen kousek. Vlasy se lepily k látce a lebka se rozpadala. Místo obličeje byla jen rozbitá hmota. Šaty i tělo byly pokryté krví. Jeho martýrium trvalo čtyři hodiny*“.³²⁴

Zvláště brutálně strážě zacházely se zajatými příslušníky SS, které považovaly za ztělesnění nacismu. V jejich nazírání byla SS vina na válečných zločinech jako celek a nezáleželo na tom, zda ten který zajatec něco konkrétního spáchal. Není známo, kolik skutečných válečných zločinců se mezi příslušníky SS nacházelo. Pravděpodobně zde bylo internováno několik příslušníků mužstva bývalé ostrahy rabštejnského tábora, kterým by zřejmě bylo možné prokázat konkrétní zločiny na věznicích. Tím se ovšem nikdo nezabýval. Naprostá většina zajatých příslušníků SS ale pocházela z nejbližšího

³²¹ Hampel s. 26 a Bremer Nachrichten z 13. 12. 1950

³²² Hampel s. 26 a násl.

³²³ Hampel s. 92

³²⁴ Hampel s. 9

okolí a do tábora byli dodáni přímo ze svých domovů, kam se vrátili po skončení války. V řadě případů se jednalo o výrostky, které nacistický režim posílal na frontu teprve v posledních válečných dnech. Např. šestnáctiletý Friedrich Hermel z Krásné Lípy byl k SS povolán jen čtyři týdny před koncem války. Strážní v Rabštejně ho ubili 14. 7. 1945. V řadách zajatých SS se nacházelo také několik válečných invalidů po amputaci končetin, jeden slepý atd., se kterými se zacházelo stejně.

Týrání zajatců z SS bylo o mnoho brutálnější a častější, než u ostatních vězňů. Strážce k tomu měly podstatně víc příležitosti, protože SS nesměli být zařazeni do pracovních komand a zůstávali tak po celou dobu v táboře. Také pro ně začínal den „sportem“, při kterém museli celé hodiny běhat po dvoře, na povel se plazit, lézt po čtyřech atd. Na podzim je strážní s oblibou nechali plazit se loužemi a mokré a obalené bahnem je nechali v nevytápěných ubikacích, které se musely čtyřikrát denně vytírat, takže byly úplně mokré. Velmi často se konaly také noční poplachy a vše začalo nanovo. Na kost vyhublí zajatci zůstávali často vysílení ležet, což byla pro strážce záminka k bití a kopání. Aby se ostatní vězni nestali svědky mučení příslušníků SS, vydával Kuhn, který se této „zábavy“ aktivně účastnil, příkaz zbylému osazenstvu tábora odejít na ubikace a zavřít okenice. Všichni ale slyšeli nářek a měli možnost na kost vyhublé a zbité zajatce denně vidět při nástupech. Nesměli se k nim ale ani přiblížit.

Příslušníci SS byli také s oblibou vybírání na „výslechy“ do sklepa a Kuhn pro ně vymýšlel ještě spoustu dalších mučení. Několik svědků vypovědělo, že škvírami v okenicích viděli, jak Kuhn trhal nastoupeným příslušníkům SS kleštěmi zlaté zuby. Při procesu vyplouvaly na povrch další a další obludnosti. Kuhn si jednou v noci posadil příslušníky SS kolem stolu, přikázal jim sepnout ruce a zeptal se jich na náboženství. Každého pak bil přes prsty do krve a při každé ráně jmenoval jednoho svatého. Kdo křičel i přes hadry nacpané v ústech, tomu Kuhn za odměnu potopil rozbité ruce do slané vody.

091

Zabitě vězně nechávaly strážce zahrabávat na kraji lesa hned za táborem a mezi zajatci z SS bylo k tomuto účelu určeno stálé pohřební komando. Táborový písař odhadl později počet ubitých na 56. I samotné pohřbívání bylo ale využíváno k dalšímu zabíjení, maskovanému navenek jako zastřelení při pokusu o útěk. Bývalý příslušník SS Richard Schlegel z Mistrovic, který do Rabštejna přišel již jako válečný invalida, zmiňuje tyto události ve své autobiografii: *„Obávané bylo střílení, které se obvykle provádělo v sobotu večer během strážní služby partyzánů při příležitosti pohřbu zavražděného nebo zemřelého vězně. Střílení bylo především pro některé armádní důstojníky atrakcí. Přijížděli až z Krásné Lípy a Rumburka a ptali se, jestli je nějaký vězeň odtud. Začalo to kolem 18. hodiny. Nejdříve přikázal táborový kápo (Kuhn - pozn. aut.) zavřít všechny okenice v celém táboře. Po dlouhém písknutí byl dán příkaz: „SS vystoupit“. ... Výběr obětí trval dlouho, Češi si dávali na čas, užívali si strachu „těch zkurvysynů“. Když byli konečně vybráni čtyři vězňové, vzali připravené nářadí, lopaty a krumpáče a šli k márnici, aby odnesli mrtvého, kterého měli údajně pohřbít. V lese na svahu za táborem museli vykopat jámu, hrob pro mrtvého a pro sebe samotné. Následně byli odehnáni pryč, pravděpodobně se slibem, že mají šanci. Stálé pohřební komando je potom našlo provrtané kulkami daleko od jámy. Samopaly byly slyšet mnoho minut. Pravděpodobně je zabíjeli schválně pomalu.“*³²⁵

Tento způsob poprav potvrdila ve svých výpovědích i řada dalších vězňů. Táborový písař znal detailů dokonce uvádí jména střelců: kapitán Stýblo, nadporučík Vyčítal a štábní rotmistr Potlík a již zmínění vojáci Svoboda, Homula a Kracmar. Mezi jejich oběťmi se nacházel i nezletilý Josef Muff z Kamenického Šenova. Kniha stavu vězňů uvádí čtyři tříčlenné (tedy nikoliv čtyřčlenné, jak uvádí pamětníci) skupiny „zastřelené na útěku“. Jména dalších vězňů, kteří byli podle svědků popraveni stejným způsobem, jsou ve vězeňské knize zapsána mezi vězni, u nichž není uvedena příčina smrti.³²⁶

Jak vyplývá z výpovědí vězňů, zdaleka ne všichni strážní schvalovali gestapácké chování svých kolegů. Vězňové se od nich však dočkali maximálně vlídnějšího slova či nějaké drobnosti - cigarety apod., protože otevřená pomoc by mohla být vykládána jako nadřizování Němcům, což byl podle retribučního dekretu trestný čin. Jeden z důstojníků dokonce nařídil internované Gertrud Houdové z Kamenné Horky u Rumburka, kterou předtím dva strážní bili přes prsty tak dlouho, až jí slezly nehty, že pokud se to bude opakovat, má mu podat hlášení a dotyční budou potrestáni.³²⁷

Každodenní násilí na vězních skočilo až sesazením hlavního organizátora, Helmuta Kuhna z funkce táborového staršího 18. 8. 1945. Předcházel tomu útěk MUDr. Markgrafa, první útěk v poválečné historii tábora. Útěk z jinak přísně střeženého tábora byl možný jen díky tomu, že Markgraf

³²⁵ Schlegel s. 198 a násl.

³²⁶ Hampel s. 29 a násl., 63, 69 a Schlegel s. 193 a násl., SOkA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302 (zápis v knize stavu vězňů)

³²⁷ Hampel s. 70

měl jako táborový lékař větší svobodu pohybu a docházel dokonce až do města. Štábní kapitán Beneš se za útěk pomstil celému táboru tak, že po apelu ve 13:00 nevydal povel k rozchodu a vězňům sdělil, že budou stát v pozoru tak dlouho, dokud nebude uprchlík dopaden. Dr. Markgrafa se ale chytit nepodařilo a Beneš vydal příkaz k odchodu „na oběd“ až před půlnocí.³²⁸ Velení tábora se domnívalo, že uprchlík musel mít pomocníka uvnitř tábora a vinu dávalo právě Kuhnovi, který měl v táboře jako jediný určitou volnost pohybu. Kuhn byl ještě téhož dne předán do soudní věznice v České Kamenici, odkud se do Rabštejna vrátil až v únoru příštího roku. Funkci táborového staršího převzal bývalý polní četník W. Köhler.³²⁹

089

Výsledkem vyšetřování útěku dr. Markgrafa byla zpráva o údajné ilegální činnosti v závodě WFG, která vedla až k vyslání již dříve zmíněné ministerské vyšetřovací komise. Od Kuhnova odstranění z tábora se strážní drželi více zpátky. Přestaly sobotní popravy „na útěku“ a minimalizovalo se i násilí na vězňích. Zatímco v červnu dosáhl počet úmrtí v Rabštejně 15 a v červenci 25 osob, v srpnu zemřel v táboře jen 1 vězeň a v září 4.³³⁰

Na celkovém zlepšení situace v táboře měla nepochybně vedle sesazení Kuhna hlavní podíl také regulace činnosti internačních táborů ze strany státu a zájem zahraničních médií i humanitárních organizací, kterým se informace o poměrech v českých internačních táborech donesly od bývalých vězňů, mezitím vysídlených do západních okupačních zón Německa. V Československu se začali objevovat dopisovatelé zahraničního tisku, navštěvovali tábory a zajímali se o životní podmínky internovaných.

Patrně v obavách, aby se Rabštejn také nestal terčem kritiky zahraničních médií, vypracoval dozírající úředník OSK Jiří Kohn 29. 8. 1945 (tedy 11 dní po sesazení Kuhna z funkce táborového staršího) „Zprávu o stavu koncentračního tábora Rabštejn u České Kamenice“, která vychvaluje „vzorné poměry“ v táboře a v závěru žádá, „aby o tomto bylo uvědoměno ministerstvo informací, protože je záhodno, aby tábor navštívili zahraniční novináři a filmové týdeníky, podobně jako tomu bylo v táboře na Kladně, čímž by se dala pádná odpověď všem zahraničním obavám z brutálního zacházení s Němci“. Na základě tohoto doporučení se okresní správní komise v Děčíně o dva dny později usnesla pozvat k návštěvě tábora osobně ministra informací Kopeckého. V dopise se mj. uvádí, že „český národ i po tak dlouhé době strašné morální, duševní a tělesné persekuce, uchoval si vrozený mu smysl pro spravedlnost a úctu k člověku, byť člověku nesmírně se provinivšímu proti bezpečnosti naší republiky a proti krásným demokratickým ideám našeho národa a jeho velkého presidenta. Že nechceme napodobovati hrozné mučírny gestapa a chování se těchto vyvrhelů lidstva vůči bezbranným, svědčí tento jediný koncentrační tábor, který Děčínsko ve svém okrese má.“ Ministr Kopecký měl shlédnout tábor jako „projev kulturní vyspělosti Čecha a důkaz toho, že náš lid se nechce mstítí stejnými prostředky jakých používali Němci, nýbrž souditi přísně, ale spravedlivě.“ Ještě cyničtěji vyznívá požadavek, aby zároveň s ministrem přijeli zahraniční novináři, aby „mohli svým státům podat obrázek o tom, jaký je rozdíl mezi kulturou německých nadlidů a kulturou českého člověka a jak to ve skutečnosti vypadá s tím trestáním velezrádců a nepřátel českého národa. Budou podávat zprávy o tom, že zde neviděli žádné plynové komory, popravčí sekery, šibenice ani odporné zjevy všelijakých ohákových stvůr, nýbrž hygienická moderní zařízení a místo hlídačů-vrahů, usměvavé, slušné a lidské chlapce, vojáky naší lidově demokratické armády.“³³¹ Že ono „moderní hygienické zařízení“ byl ve své podstatě nacistický koncentrák a že oni „usměvaví chlapci“ měli na svědomí desítky životů, bylo zřejmě vedlejší.

114

V rámci příprav na příjezd ministra a novinářů se stráže rozhodly zakrýt stopy svých nedávných zločinů. Vězňové je někdy v této době viděli, jak otevírají hromadný hrob zastřelených vězňů na kraji lesa a zasypávají pohřbená těla vápnem.³³² Jejich obavy však byly zbytečné; ministr Kopecký nechal 17. 9. prostřednictvím svého osobního tajemníka Nováka OSK sdělit, že „pan ministr lituje, že nemůže pozvání ... vyhověti, jelikož je příliš vázán státními záležitostmi a nemůže se z Prahy vzdáliti“. Velice však prý vítá akci seznámit s táborem novináře.³³³ Ani zahraniční novináři se ale do Rabštejna nikdy nedostali. Vězňové si vzpomínají na horečné přípravy (mytí ubikací, úklid apod.), které se před ohlášeným příchodem takovýchto návštěv dělaly. Občas se objevovaly skupinky česky mluvících osob v civilu (patrně vládní komise), které se v táboře dlouho nezdržovaly, a stávalo se

³²⁸ Hampel s. 33 - 34

³²⁹ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302 (zápis v knize stavu vězňů z 18. 8. 1945)

³³⁰ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

³³¹ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

³³² Hampel s. 36 a 69

³³³ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

také, že po dlouhých přípravách nikdo nepřijel.³³⁴ Komise sem přijížděly především až v pozdější době, kdy již v tábore panovaly o mnoho mírnější podmínky. Tábor údajně navštívila i komise Mezinárodního Červeného kříže.³³⁵ Podle vzpomínek Waltera Schlegela si její členové prohlédli nastoupenou jednotku podvýživěných příslušníků SS, pobavili se vtípem, který na jejich účet pronesl velitel tábora a zase odjeli.³³⁶

094

Od srpna 1945 začal stát prostřednictvím ministerstva vnitra a zemského národního výboru činnost táborů pro Němce regulovat vyhláškami a oběžníky. 9. 8. 1945 bylo nařízeno propustit z táborů děti do 14 let, 10. 9. bylo důvěrným oběžníkem ZNV nařízeno přesunout ihned internované osoby z nevyhovujících táborů do vhodných budov, kde přečkají zimu a vybavit je zimním oblečením atd. Jednotnou směrnicí pro fungování internačních táborů se stal až „Domácí řád pro internační tábory“, který ministerstvo vnitra rozeslalo 17. 9. 1945. Tento dokument jasně vymezoval základní práva a povinnosti pro strážné i internované, výslovně zakazoval jakékoliv tělesné tresty a svým obsahem se příliš nelišil od běžného vězeňského řádu. V případě úmrtí se nově musela událost hlásit místním úřadům a rodině a musela být úředně zjištěna příčina smrti. Zároveň bylo nařízeno užívat pro všechna zařízení tohoto typu jednotné označení „internační tábor“, čímž se mělo nejen sjednotit názvosloví, ale také zamezit užívání pojmu „koncentrační tábor“, který budil nežádoucí asociace.³³⁷

K 21. 10. 1945 byl internační tábor v Rabštejně převeden pod správu OSK Děčín a jeho provoz byl plně hrazen přímo z okresního rozpočtu. Zároveň byl při bezpečnostním referátu OSK jmenován dozírající úředník s měsíčním platem 2 000 Kč. Tuto funkci zastával po celou dobu existence tábora Jiří Kohn, který byl zároveň členem vyšetřovací komise a z titulu této funkce shromažďoval podklady o dřívější činnosti jednotlivých internovaných. Vedení tábora před ním ale zřejmě nemělo patřičný respekt, takže jeho vliv na dění v táboře byl jen velmi omezený.³³⁸ Převzetí tábora do správy OSK patrně znamenalo definitivní konec násilností, protože OSK začala postupně dosavadní strážce vyměňovat za své zaměstnance. Posledním ubitým vězněm byl - dle vzpomínek pamětníků - již zmíněný truhlář Wetzig, který zemřel 6. 10. 1945. Také ministerstvo vnitra nechtělo nadále tolerovat jakékoliv násilnosti a v některých křiklavých případech „tělesného zásahu“ nechalo viníky zatknout a postavit před soud. Rabštejn mezi ně ale nepatřil.

Domácí řád zjevně nebyl v mnoha táborech respektován, protože 17. 12. 1945 rozeslalo ministerstvo vnitra pokyny, kterými upozorňovalo na závady zjištěné v některých internačních táborech (internace dětí, přeplňování táborů, tělesné tresty, špatné zásobování atd.) a důrazně žádalo jejich okamžitou nápravu. Zároveň byla vydána podrobná směrnice regulující zdravotní službu v internačních a jiných táborech a další vyhláška povolovala o Vánocích 1945 v táborech pracovní úlevy a dokonce náboženské obřady. Ke stejnému datu se také měnilo dosavadní oficiální označení „internační tábor“ na „internační středisko“.³³⁹

Pro vězně znamenala tato opatření podstatné zlepšení životních podmínek. Protože již od podzimu docházela naprostá většina vězňů na práce mimo tábor, dokázala si valná část z nich „zorganizovat“ potraviny nejen pro sebe, ale i pro své spoluvězně, kteří neměli na komandu tolik štěstí, nebo se vůbec nedostali z tábora ven. Strážní nyní nebyli tak přísní a nechávali vězňům při práci větší volnost, takže řada z nich se brzy dokázala přes prostředníky spojit s příbuznými a známými a zajistit si od nich balíčky s potravinami a oblečením. Počátkem roku 1946 dokonce směli příbuzní nosit do tábora potraviny a oblečení a prostřednictvím stráží je předávat. Vězňům pomáhali i někteří Češi, kteří je mnohdy znali z dřívějška. Řídící učitel Wedlich uvádí, že mu v době, kdy jako vězeň pracoval na rabštejnském nádraží, donesl český železničář Piroutek (pozdější správce benešovské knihovny, archivu a muzea) oblečení a jídlo. Takový čin ale vyžadoval značnou odvahu a mohl být prováděn jen tajně, protože udání by samotného pomocníka pravděpodobně přivedlo do soudní vazby. Řada Čechů proto na veřejnosti vězňům nadávala, za zády ostatních se k nim ale chovala vcelku slušně a někteří byli ochotni jim i pomáhat. Podobné chování se projevovalo i u některých strážných, kteří přes zákaz na pracovních komandech povolovali styk vězňů s příbuznými. Vězňové si brzy z pracovišť do tábora začali nosit i různé předměty, počínaje drobným nářadím a nádobím, až po kamnové trubky, které bylo potřeba ke kompletaci topidel před zimou. Stejným

³³⁴ Hampel s. 36

³³⁵ Marek s. 225

³³⁶ Schlegel s. 205 - 207

³³⁷ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

³³⁸ Hampel s. 45

³³⁹ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

způsobem se do tábora „pašovalo“ také dřevo na otop, protože správa tábora se o palivo pro baráky vězňů nestarala.³⁴⁰

Úlevy se netýkaly příslušníků SS, kteří zůstávali nadále ve zvláštní ubikaci a nechodili na pracovní komanda, takže neměli jiný přísun potravin, než z táborové kuchyně. Někteří spoluvězni se proto snažili přilepšovat jim ze svých skromných zásob a občas se podařilo doručit i nějaký balíček od příbuzných. Ještě hůře na tom byli „Volksdeutsche“ z Rumunska v řadách SS, kteří nemohli čekat zásilky zvenčí a byli odkázáni jen na milosrdenství svých spoluvězňů.

V září 1945 začali Sověti propouštět ze zajetí vojáky pocházející z jihovýchodní Evropy. Byla mezi nimi řada tzv. „Volksdeutsche“, kteří sloužili v SS (do wehrmachtu je Německo nemohlo jako cizí státní příslušníky povolát), především z Rumunska. Na hranicích Československa bylo zjištěno jejich tetování a jejich cesta namísto domů vedla do internačních táborů. Stejně končili i Jugoslávci a Maďaři, kteří měli rovněž - po vzoru SS - vytetovanou krevní skupinu, přestože sloužili v armádě své země. Do Rabštejna byli dodáváni po skupinách o síle několika desítek mužů a stráže s nimi zpočátku zacházely stejně brutálně, jako s SS. Obrat přišel teprve s dodáním skupiny asi 35 jugoslávských vojáků v uniformách, kteří měli i své původní doklady, ze kterých bylo patrné, že se jedná skutečně o Jugoslávce, nikoliv o příslušníky SS. Jeden ze štábních kapitanů, který vedl tábor, si na poradu přizval sovětského důstojníka, který se zajatců důrazně zastal. Touto událostí skončilo násilí na cizincích i na příslušnících SS, zároveň jim byly ale sníženy příděly potravin. V průběhu září bylo do Rabštejna dodáno takové množství těchto zajatců, že je tábor nebyl schopen pojmout (i tak spali vězni na pryčnách vždy po dvou). Skupina asi 200 zajatých maďarských a rumunských vojáků musela dokonce asi tři týdny strávit na dvoře mezi lágrovými baráky. Tito zajatci byli během září - listopadu v několika vlnách přes zajatecký tábor ve Starém Městě „transportováni do vlasti“, takže v táboře opět zůstali jen Němci. Také němečtí příslušníci SS byli nakonec dopraveni do staroměstského tábora, kde se shromažďovali všichni váleční zajatci. Na cestu dostali zpět svůj civilní oděv, na který si museli našít označení SS. Přeprava posledních 149 zcela vysílených bývalých SS proběhla 14. 11. pěším transportem. Před cestou byli všichni upozorněni, že kdo se pokusí o útěk, nebo zůstane pozadu, bude zastřelen. Na silnici na okraji Janské ve směru na Srbskou Kamenici zůstal ležet první vězeň (jménem Hauptvogel). Protože se na výzvu strážných nepostavil, byl na místě zastřelen a zahrabán na okraji silnice. Další vyčerpaní zajatci již nebyli stříleni, ale stráže dovolovali oddílu občas zastavit a vyrobit pro chůze neschopné kamarády provizorní nosítka. Ostatní se pak střídali při jejich nošení. Ve staroměstském táboře se s příslušníky SS zacházelo jako s běžnými zajatci, dostalo se jim lékařského ošetření a byli pod silnou ostrahou nasazováni do práce. Část z nich byla zanedlouho převedena do dolů na Mostecku.³⁴¹

095

Na místo příslušníků SS byli do Rabštejna postupně dodáváni internovaní dosud umístění ve věznicích okresních soudů. 27. 11. 1945 přišla do tábora větší skupina vězňů z děčínského vězení (199 osob) a mezi nimi i dva noví faráři: pověstný katecheta Endler z Děčína (populární „originál“, známý po celém městě svými návštěvami hostinců, hrou na kytaru a originálními kázáními) a farář ze Studánky u Rumburka. Těmto dvěma bylo povoleno pořádat každou neděli dopoledne katolické mše, které byly vězni hojně navštěvovány. Po odchodu obou kněží převzal tuto funkci učitel Rudolf Günther ze Slukové, který držel zároveň po mši v jednotlivých ubikacích kázání, které bylo během mše zakázané. Dr. Vater, který v té době již směl docházet do českokamenického evangelického kostela hrát na varhany, dokonce prosadil, že spolu s ním směla chodit skupina vězňů, která v kostele obstarávala sborový zpěv. Při relativním dostatku potravin byli vězni schopni začít myslet na využití svého volného času v barácích. Internovaní učitelé pořádali některé večery různé přednášky, předčítali básně apod. Řemeslníci zase vyráběli nejrůznější předměty denní potřeby a dokonce zaváděli k jednotlivým pryčnám elektrické osvětlení. Strážní, kteří ještě před nedávnem nestrpěli ani nejmenší odchylku od domácího řádu, byli nyní benevolentní a před aktivitami vězňů zavírali oči.³⁴²

I přes uvolnění režimu a zlepšení stravování začal v táboře od prosince opět stoupat počet úmrtí. Příčinou byla těžká práce kombinovaná se zimou a vlhkem u ubikacích. Vězňové neměli na topení dostatek dřeva a zatápěli vždy až po 16. hodině, takže v barácích byla zima. Navíc stále platilo nařízení, že se musí čtyřikrát denně vytírat podlaha a baráky tak nikdy nevyschly. Zejména pro starší ročníky byly tyto podmínky vražedné. Během prosince zemřelo 9, v lednu 5 a v únoru 10 vězňů, pak začal počet úmrtí opět klesat. Pohřby již neprobíhaly v místě, ale na hřbitově v Janské a výjimečně také v České Kamenici, to když vězni zemřeli v tamější nemocnici. Táborová truhlárna vyráběla pro zemřelé jednoduché rakve, které byly na dvoukoláku dopravovány na hřbitov. Pohřbu se obvyčně

³⁴⁰ Hampel s. 40 a násl.

³⁴¹ Schlegel 214 - 219

³⁴² Hampel s. 45 a 72

učastnil průvod asi dvaceti vězňů, kteří sami vykopali jámu a směli pronést i krátkou pohřební řeč. Od února 1946 doprovázel pohřby také evangelický pěvecký sbor dr. Vatera. Na zpáteční cestě se na vozíku, na kterém se vozili mrtví, přivážel do tábora chléb z Wonkovy pekárny v Janské.³⁴³

Uvolnění vazebního režimu a zejména nasazování vězňů na nejrůznější práce v okolních obcích - u sedláků, v továrnách, v živnostenských provozech i u obecních úřadů - téměř bez ostrahy samozřejmě usnadňovalo útek, které byly ještě nedávno zcela nemyslitelné. První útek uskutečnila 1. 10. 1945 čtyřčlenná skupina vězňů nasazená do podniku Weserflug. Po dvou týdnech utekl další vězeň, po týdnu dva a do konce roku evidovalo vedení tábora 15 uprchlých vězňů. Za útek byl potrestán zbytek pracovní skupiny, který pak musel obvykle cestu zpět do tábora strávit klusem, plížením v bahně apod. Štábní kapitán Beneš se navíc pokusil vězně zastrašit tím, že počátkem prosince při nástupu přečetl dva rozsudky smrti, které byly údajně vyneseny nad dvěma dopadenými uprchlíky a popravy prý v Litoměřicích vykonány. Sklidil tím ale jen tichý posměch, protože bratr jednoho údajně popraveného, rovněž internovaný v Rabštejně, měl už od svého bratra zprávu, že tento se nachází v bezpečí v Sasku. Velký optimismus v tomto směru ale nebyl na místě. 10. 12. byl jeden vězeň při pokusu o útek přímo z tábora skutečně zastřelen. V zimním období klesl počet úteků, protože v táboře byla šance na přežití přece jen větší, než v lesích. V prvním čtvrtletí roku 1946 byl evidován vždy jen jeden útek měsíčně.

Přesto byl v celostátním měřítku počet uprchlých vězňů zřejmě velmi vysoký, protože ministerstvo vnitra 2. dubna 1946 vydalo zvláštní nařízení, kterým nabádalo ke zpřísnění režimu v táborech a důslednější ostraze. Řešení mělo přinést již dříve navrhované zřízení krajského internačního střediska, které by shromáždilo všechny internované v obvodu příslušného krajského soudu. OSK Děčín se patrně již dříve na toto řešení připravovala, protože již 16. 3. 1946 bylo z Rabštejna odesláno 424 osob (tedy téměř polovina osazenstva, v táboře zbylo 543 osob) do sběrného střediska v Ústí n. L. na Skřivánku. Dalších 5 transportů týmž směrem následovalo počátkem dubna. K 11. 4. 1946 se OSK rozhodla rabštejnské jako internační středisko zcela zrušit a tábor přeměnit na sběrné středisko pro Němce z okolí, kteří odtud byli posíláni na nucené práce (převážně do zemědělství) a po čase transporty přes sběrné tábory ve Starém Městě a Popovicích odesíláni do Německa. Z původních internovaných zůstalo v Rabštejně 308 osob, kteří se změnou povahy tábora přes noc stali z „nebezpečných nacistů“ obyčejnými Němci, kteří zde měli čekat na „odsun“. Zbytek osazenstva odeslán do Ústí n. L. byl i nadále považován za vězně.

097

Podmínky v táboře se touto změnou pronikavě zlidštily, protože narozdíl od internačního střediska nebylo sběrné středisko vězením. Vyměnili se ostraha, kterou nyní tvořili policejní kadeti ve věku 19 - 20 let. Vězňové měli po práci (za kterou ovšem nedostávali ani korunu) osobní volno a v neděli dostávali vycházky k návštěvě příbuzných, pokud ti to už nebyli za hranicemi. Protože ale Němci nesměli používat hromadnou dopravu, chodili někteří pěšky až do Příbrami u Verneřic, nebo do Kyjova. Při apelech, při kterých o několik měsíců dříve docházelo k bití, chyběla nyní jakákoliv disciplína a osazenstvo tábora muselo být pracně hledáno po ubikacích, než se mohlo začít s počítáním.³⁴⁴

Za takových podmínek nebylo složité z tábora utéct. Uprchlíky ostatně nikdo nepronásledoval a pokud se jim podařilo přejít hranici, což nebyl v členitém terénu Českého Švýcarska problém, byli již druhý den v Sasku. Od dubna se proto začal počet uprchlých vězňů opět zvyšovat. 15. 4. 1946 utekla ze zaměstnání devítičlenná skupina vězňů, mezi nimiž byl také někdejší táborový starší Helmut Kuhn a do 9. 8. 1946, kdy končí záznamy, se „nevrátilo ze zaměstnání“, jak se nyní útekům říkalo, celkem 33 osob. Celkový počet doložených úteků v poválečné historii tábora v Rabštejně tak dosáhl 52 případů.³⁴⁵

V následujících týdnech přicházely do tábora nové transporty Němců z okolních vsí, zejména z oblasti kolem Růžové. Často se jednalo o celé rodiny i s dětmi, které se v evidenci objevují poprvé 15. 4. 1946. Počet osob v táboře tak opět rostl. Na počátku června znovu přesáhl 800 a 16. 6. 1946 překročil 1000, takže v táboře opět nebylo k hnutí. Od počátku července se začal stav opět snižovat v souvislosti s převáděním části osazenstva do jiných táborů (Janská, Staré Město, Popovice) za účelem zařazení do „odsunu“. Někteří jednotlivci (z velké části ženy) byli z lágru odkomandováni na polní práce do okolních vsí. K 15. 7. se v Rabštejně nacházelo již jen 512 a ke konci měsíce 442 osob. 3. 8. byl odeslán poslední velký transport (419 osob) do Starého Města a 9. 8. 1946, kdy se

³⁴³ Hampel s. 44 a 72

³⁴⁴ Hampel s. 43, 46

³⁴⁵ SOKa Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302

úplně přestala vést evidenční kniha, byly v táboře již jen tři děti. K 25. 9. 1946 byl tábor definitivně zrušen.³⁴⁶

Přibližně ve stejné době začaly mimořádné lidové soudy a krajské soudy razantněji řešit případy dosud internovaných vězňů. Existovala totiž opodstatněná obava, že při stovkách dosud nevyřešených případů se řízení potáhnou řadu let a navíc že by vzhledem k brzkému konci oficiálních „odsunů“ zůstali v Československu osoby, které stát z nějakých (ať opodstatněných či smyšlených) důvodů považoval za nacistické zločince, zatímco antifašisté v naprosté většině mezitím v průběhu roku 1946 ze země dobrovolně odešli. Krajské soudy proto propouštěly z internace vězně, jejichž provinění se rozhodly nestíhat. Mezi červnem a zářím 1946 tak bylo z tábora v Ústí n. L. propuštěno z rozhodnutí krajského soudu v Litoměřicích 89 někdejších rabštejských vězňů. V říjnu a v listopadu byly revidovány již uzavřené případy. U řady odsouzených, kteří měli před sebou léta vazby, bylo „upouštěno od dalšího výkonu trestu“ a následovala okamžitá deportace do Německa. Řada rozsudků vynesných v té době dosahovala jen výše, která se kryla s dobou předchozí internace a dotýčný odcházel během několika dnů či týdnů do transportu.³⁴⁷ Podzimní měsíce byly zvoleny zřejmě také proto, aby se stát před zimou zbavil vězňů, na které musel doplácet.

Vláda biče

Násilí se bohužel neomezovalo jen na rabštejský tábor a velmi brzy se už nedotýkalo jen Němců. Postarali se o to Adolf Charous a špkt. Vilém Dovara se svými ozbrojenci. Abychom mohli popsat jejich činnost, musíme se vrátit do České Kamenice v období krátce po skončení války. Jak již bylo řečeno, existoval zde od května 1945 místní národní výbor, tvořený místními Čechy, kteří zde žili po desetiletí ve smíšených manželstvích. Jeho předsedou byl nejprve místní holič Josef Smetana, kterého 28. 5. ve funkci vystřídal ing. Karel Caidler, který sem přišel přímo z pražských barikád, kde se účastnil povstání jako velitel úseku. Národní výbor dokázal pod jeho vedením konsolidovat během jednoho měsíce zásobovací situaci, zahájil podchylování zabaveného německého majetku a jeho přidělování národním správcům, kteří přicházeli z vnitrozemí atd.

V polovině června se ve městě usadila vojenská jednotka zemského odboru bezpečnostního (ZOB, též OBZ) vedená špkt. Vilémem Dovarou. Není známo, nakolik její činnost odpovídala příkazům vyššího velení a kolik z jejich činů lze přičíst „revolučnímu nadšení“. Brutalita, s jakou vojáci v řadě případů postupovali, ale nemohla zůstat vyššímu velení utajena a zdá se, že byla v té době přijímána jako běžný prostředek „udržování pořádku“. Sám Dovara byl typickým případem kolaboranta, který po květnu 1945 obrátil a ve snaze narychlo získat „zásluhy“, neštítel se používat nejbrutálnějších gestapáckých metod. Předseda MNV Caidler o něm později zjistil následující: „špkt. Dovara po dobu okupace spolupracoval s Němci a již tenkrát neštítel se použití svých obrovských dlaní proti českým lidem. Nejprve působil v cenové kontrole při zemském úřadě v Praze a později přímo u policie (na pověstné čtyřce). O jeho skutečně dobrém poměru k Němcům svědčí ta zajímavá okolnost, že skupina, ve které pracoval (vedoucím této skupiny byl vrchní rada Pelikán a nadřízeným tzv. Polizeipresident zu Prag), byla ke konci okupace zatčena, pan Dovara však zatčen nebyl.“³⁴⁸

Po příchodu do města se Dovara usadil ve vile továrníka Hübela čp. 595 (dnes Štítného ul.) a zřídil si zde štáb. První, kdo jeho „revoluční horlivost“ pocítil na vlastní kůži, byli českokameničtí Němci. 19. 6., tj. ihned po Dovarově příchodu, se k velkému překvapení všeho obyvatelstva ve městě objevily plakáty, kterými se oznamovalo, že všechny osoby německé národnosti bez pracovního poměru, se musí následujícího dne v 5 hodin ráno dostavit s příručním zavazadlem k rybníku u bývalého poplužního dvora v Dolní Kamenici za účelem „evakuace“. Někteří obyvatelé neunesli představu, že musí navždy opustit své rodné město a spáchali sebevraždu. Doloženo je 26 případů. Na událost vzpomíná přímý účastník Henry Storch: „*Hodinu za hodinou jsme stáli, matka a já, střídavě na osvětleném náměstí, kde se předčítala jména. Matka byla rozumnější než já a začala balit. Protože jsme měli jen jeden batoh, ušila narychlo z dek a popruhů dva batohy pro mě a moji pětiletou sestru. ... Moje matka a já jsme vzali naše asi 30 kg těžké batohy, moje malá sestřička svůj malý batůžek, ze kterého koukala hlava její panenky. Na sběrném místě u rybníka jsme byli registrováni, museli jsme odevzdat klíče od domu a bytu, šperky a cennosti v pytlíku a vkladní knížky. Pro moji matku byla nejbolestnější ztráta jejího snubního prstenu, který jí sebrali. Po kontrole následovalo seřazení k*

³⁴⁶ SOKA Děčín, fond ONV Děčín, K - 163, i. č. 302, viz též František Cvrk, Zpráva o zrušení internačních a sběrných táborů pro Němce na území děčínského okresu, DVZ 2/1999, s. 48 - 52.

³⁴⁷ SOA Litoměřice, fond *Mimořádný lidový soud Litoměřice*, (katalog).

³⁴⁸ Michal Mareš: *Opět propagujeme vlčí svobodu*, Dnešek, I. roč., č. 50 - 51, 6. března 1947, s. 789 - 795. (dále jen Mareš)

pochodu, který probíhal pod eskortou českých milicionářů, mladých kluků se samopaly na kolech nebo na koních. Průvod sestával hlavně z žen, jejichž muži padli jako vojáci, byli nezvěstní nebo v zajetí, z dětí a mladistvých a ze starých lidí. Pro ty nejslabší byl na konci průvodu zařazen koňský potah, který byl ale beznadějně přeplněn. Auto s ampliony nám hrálo posměšně na rozloučenou „Nun ade du mein lieb Heimatland“ a „Muß i denn zum Stättele hinaus“ (Sbohem má milá vlasti a Musím teď z městečka ven). Většina lidí to vůbec nezaregistrovala, byli až příliš zabráni do svých vlastních myšlenek. ... Průvod se vlekl přes Srbskou Kamenici a Všemily. Byl horký den. Za sebou jsme slyšeli výstřely. Říkalo se, že kdo se opozdí, bude zastřelen. Stále více zavazadel a oblečení, které lidé již nemohli nést, létalo do příkopu. V poledne byly krátký odpočinek. Poblíž byla studna s čistou studenou vodou. Unavení, zpocení a žízniví lidé se k ní rozběhli, aby se osvěžili. Několik Čechů jim okamžitě zastoupilo cestu: „Voda jen pro Čechy!“. Když přesto několik lidí běželo dál, zaznělo několik výstřelů. Rány a kopance přivedly tyto žíznivé nakonec k rozumu. Naštěstí vzala naše matka v moudrý předtůše s sebou termosku s horkým černým čajem, který jsme pili jen po troškách. Tento nápoj nám dodal síly. Moje malá sestra byla již tak unavená, že jsme ji museli nést. Byl to zvláštní pohled, když seděla nahoře na batohu, sama také z batůžkem, ze kterého vyčuhovala její panenka. Moje matka měla stále větší potíže s nohama a tak jí jeden soucitný Čech dovolil alespoň v některých úsecích jet na povoze. Také moje sestra směla občas jet. Co se dělo kolem nás, jsme už vůbec nevnímali. Každý byl zaměstnán sám sebou. Někdy odpoledne jsme u Zadních Jetřichovic dosáhli hranice. Tady nás čekalo „celní odbavení“. Několik českých žen se zde obzvlášť vyznamenalo. Prohrabávaly těch pár věcí, co jsme měli, a braly si, co se jim líbilo. Vedle nich rostly hory prádla a oblečení. Bránit se nemělo smysl, člověk sklídl jen rány. I osobní prohlídky se prováděly. Byly vybírány zvláště mladé ženy a dívky, které byly odváděny do nedalekého domu, kde se musely úplně svléknout. My jsme měli štěstí a prošli jsme bez úhony. Praktické a jednoduché oblečení, které matka na cestu vybrala, nebylo Čechům dost dobré. Pak jsme byli zahrnutí přes Křínický most „domů do říše“. A ještě poslední varování: „Kdo se vrátí, bude zastřelen“. V lesích za potokem jsme byli ponecháni sami sobě. ...“³⁴⁹

Stejný transport provedla Dovarova jednotka ještě 5. 7. 1945 a potom ještě několikrát (15. 7., 22. 7. atd.). Není jisté, kolik osob bylo takto vyhnáno. Víme ale, že ani po těchto „vysídlovacích“ akcích nezískali Češi ve městě početní převahu. Zatímco na konci války žilo ve městě více než 6 800 stálých obyvatel (z toho asi 20 Čechů), k 15. 9. 1945 jich zde zbylo jen 2 742. Z tohoto počtu mělo 370 osob statut nepostradatelného odborníka, statut antifašisty získalo po „prověření“ devět osob. Češi přicházeli jen pomalu a ke stejnému datu jich bylo ve městě 1 964.³⁵⁰

Snad proto, aby mohl dokazovat svou nepostradatelnost, potřeboval Dovara neustále zatýkat „nepřátele národa“ a odhalovat „protistátní spiknutí“, ber kde ber. K internaci všech, které Dovara prohlásil za nacisty, kolaboranty a zrádce, využíval jeho oddíl českokamenické soudní vězení. Okresní soud v České Kamenici nebyl v té době ještě reaktivován (jeho agendu vyřizoval okresní soud ve Varnsdorfu), takže úřadovny i vězení byly prázdné. Vojáci sem zavírali především „podezřelé“ Němce, které po „výslechu“ dodávali do Rabštejna, případně dalším vyšetřovacím orgánům.

Jak vypadalo Dovarovo vyšetřování v praxi, lze doložit na patrně nejznámějším případě, který se Dovara sám řešil - zastřelení velitele šluknovské ozbrojené jednotky „Národní mstitel“ por. Šindeláře a jeho řidiče Maliny u vrchu Botzenberg (dnes Partyzán) mezi Císařským a Šluknovem.³⁵¹ Zastřelení obou jmenovaných nebylo předem připravené. Por. Šindelář zjistil 6. 7. 1945 ve Šluknově přítomnost ozbrojené skupiny Poláků, o kterých bylo později zjištěno, že jsou příslušníky protikomunistického hnutí „Armija Krajowa“. Poláci přes Šluknov projížděli z Německa a měli namířeno k Američanům. Podle výpovědí svědků ani nevěděli, kde se právě nacházejí. Šindelář jejich přítomnost okamžitě hlásil ruskému vojenskému velitelství v Sebnitz a major Tiškov mu doporučil odzbrojit velitele polského oddílu a dopravit ho do Sebnitz. Šindelářovou osudnou chybou bylo, že za Poláky odjel bez ozbrojené eskorty a vyzval je, aby ho následovali na ruské velitelství. Polská jednotka předstírala v lese za Šluknovem poblíž vrchu Botzenberg poruchu motoru, Šindeláře a jeho řidiče Malinu zajala, svázala a odtáhla do lesa, kde byli oba zastřeleni. V autě zůstala devatenáctiletá Šindelářova družka Margit Maschke ze Šluknova, kterou Poláci zajali, aby nemohla případ hlásit, a

³⁴⁹ Storch s. 155 - 156

³⁵⁰ Vyhánění německého obyvatelstva za hranice probíhalo v té době i na mnoha dalších místech v Sudetech, přestože nemělo - narozdíl od konfiskace majetku zakotvené v prezidentských dekretch - žádnou oporu v tehdejších platném právu. V dané chvíli nebylo podloženo ničím jiným, než vyhláškou příslušného vojenského velitele, která se opírala především o celkové politické klima směřující k uvedenému „vylikvidování Němců“.

³⁵¹ Spis k případu viz SOA Litoměřice, fond *Krajský soud Česká Lípa*, K - 262, č. j. Tk VII 820/47, IX 761/47, IX 765/46

vydali se k Američanům. Propustili ji až poblíž Klášterce nad Ohří, těsně před přechodem do amerického pásma.

Margit Maschke okamžitě zalarmovala policii a průběh celé události vypověděla do protokolu četníkům v Kadani a následně na vojenském velitelství v Karlových Varech. Tady si ji osobně vyzvedl škt. Dovara, který převzal vyšetřování případu. Následoval výslech v České Kamenici. Narozdíl od předchozích výslechů, měla nyní Maschke údajně přiznat spolupráci s podzemní nacistickou organizací „Wehrwolf“, pro kterou údajně vyzvídala od Šindeláře informace. Vraždu Šindeláře prý Poláci provedli ve spolupráci s příslušníkem SS na objednávku Wehrwolfu, který měl údajně v celém tehdejší okrese Šluknov spoustu členů - v protokole se objevují jména údajných Wehrwolfů, zmínky o úkrytech zbraní a také nařčení z kolaborantství těch Čechů, kteří žili přes válku v Sudetech. Tuto výpověď potvrzovala ještě svědkyně Dagmar Brožová (Češka) ze Šluknova, která se s Margit Maschke znala. Z její výpovědi navíc vyplývalo, že Němci dosud zaměstnaní u MSK ve Šluknově údajně vytváří tajnou zpravodajskou síť s bývalými nacisty apod.

Skutečností zůstává, že Šindelář se choval k Němcům brutálně. Řada pamětníků vyprávěla o brutálním bití „podezřelých“ a Šindelář nechal i několik osob zastřelit, mj. rodinu učitele Kittela, takže řada místních Němců měla skutečně důvod ho nenávidět. Krátce před vraždou po něm dokonce někdo střílel. To vše nyní bezvadně zapadalo do zaprotokolovaných výpovědí.

Margit Maschke byla spolu s dopadenými Poláky obžalována ze spoluúčasti na vraždě a Dovara případ předal 1. oddělení OBZ v Praze jako prokázané nacisticko-polské spiknutí. Tatáž verze se objevila v tisku³⁵² a hlášení v tomto smyslu dostal na stůl i ministr národní obrany, vnitra a zahraničí, předseda vlády a prezidentská kancelář.³⁵³ Teprve poté, co byl případ „Maschke“ předán krajskému soudu v České Lípě k došetření, vyplaval na povrch skutečný průběh událostí. Při výslechu před JUDr. Hlouškem 22. 5. 1946 vypověděla Margit Maschke sled událostí stejně, jako při prvních výsleších v Kadani a v Karlových Varech a pozoruhodnou změnu výpovědi u výslechu v České Kamenici vysvětlila následovně: *„Byla jsem nejprve vyslechnuta na četnické stanici v Kadani a tento můj protokol jest zcela správný. Pak jsem byla vyslechnuta na vojenském velitelství v Karlových Varech a také tento protokol jest správný. Pak jsem však byla převezena do České Kamenice, kde jsem byla vyslýchána vojenským velitelstvím. Tam jsem byla bita obuškem a bylo mi řečeno jméno Růženy Hille, Pietschmannovo (údajní členové Wehrwolfu - pozn. aut.) a bylo mi dále řečeno, že jsem se jistě k Šindelářovi vloudila s úmyslem dát ho zavraždit a že jsem členkou Wehrwolfu. Také mě jednou vezli automobilem až k Bezdězu, kde mi bylo řečeno, že budu okamžitě zastřelena, pakliže se nepřiznám. Proto jsem se přiznala. Potom jsem v Praze (při výslechu na velitelství 1. oblasti OBZ - pozn. aut.) přiznání opakovala, zejména, když jsem byla také bita.“* Také Dagmar Brožová v plném rozsahu odvolala svou někdejší výpověď, která potvrzovala spiknutí, a o důvodech vypověděla následující: *„Podotýkám, že protokol jsem podepsala proto, ježto jsem se bála. Před mnou protokol vůbec diktován nebyl, takže nevím, co jsem podepisovala. Podotýkám, že před tím, než jsem byla vyslýchána, byla jsem tři dny zavřena a nesměla jsem ven, bita jsem nebyla. Bylo mě vyhrožováno, že budu zavřena, že se nevrátím domů. Před tím, než jsem byla vyslýchána, jsem byla třikrát vyslýchajícími orgány proti své vůli znásilněna. Podotýkám, že o činnosti Maschkové, zejména o její tajné činnosti za účelem vyzvídání nějakých zpráv od Šindeláře a předávání jich Němcům a o spojení s Wehrwolfy za účelem odstranění poručíka Šindeláře vůbec nic nevím, stejně jako o tom, že by byla ve spojení s Poláky, kteří měli Šindeláře zavraždit.“* Protože kromě vynucených výpovědí neexistoval sebemenší důkaz o vině obžalované, „neshledal veřejný žalobce důvodu k dalšímu jejímu stíhání“ a řízení bylo počátkem roku 1948 zastaveno.³⁵⁴

V červnu 1945 přišla do České Kamenice další ozbrojená skupina o síle asi 33 osob. Její členové o sobě tvrdili, že jsou partyzáni, a velitele, kterým byl Adolf Charous (* 17. 2. 1906, Kolín) z Kolína, všichni nazývali komisařem. Není ale známo, jakou partyzánskou činnost Charous konkrétně vyvíjel. Ve svém vlastním životopise se odkazuje na partyzánskou legitimaci potvrzenou velitelstvím 1. divize a na své členství v KSČ, kde skládal slib 5. 11. 1944.³⁵⁵ V posudku, který později ing. Caidler získal prostřednictvím okresního sekretariátu sociální demokracie v Děčíně z Charousova bývalého bydliště v Kolíně stálo, že *„Adolf Charous je šejdrista a byl trestán asi rokem žaláře pro podvod a jeho pověst je špatná.“* Koncem války se kolem Charouse vytvořila ozbrojená skupina, která se vydala do Sudet. Nejprve se pohybovali na Postoloprtsku a na Teplicku, odkud byli ale místními úřady vyhnáni a proto je jeden z členů bandy, František Pošepný, přivedl do České Kamenice, kde přes válku žil a měl tedy značné místní znalosti. Po příjezdu Charous nabídl národnímu výboru spolupráci. *„Slíboval, že se*

³⁵² Severočeská Mladá fronta z 28. 7. 1945

³⁵³ VHA Praha, fond MNO Praha 1945, K - 9, i. č. 415, č. j. 100056

³⁵⁴ SOA Litoměřice, fond Krajský soud Česká Lípa, K - 262, č. j. Tk VII 820/47, IX 761/47, IX 765/46

³⁵⁵ SOkA Děčín, fond MěstNV Česká Kamenice, K - 56, i. č. 60.

postará, aby do Č. Kamenice přišli čeští lidé, kteří budou pracovat, starati se, aby hospodářský provoz nerušeně pokračoval, a že všechna jejich činnost bude směřovati k podpoře a k posílení NV. Za všechny tyto lidi a jejich poctivé úmysly prý „ručí svou hlavou“. Vzhledem k tomu, že zde byl naprostý nedostatek pracovních sil a hlavně lidí schopných zastávat různá místa, byli přijati s otevřenou náručí...“, vzpomínal ing. Caidler.³⁵⁶ Charousovi „partyzáni“ byli poté začleněni jako zaměstnanci do jednotlivých referátů MNV. Charous si brzy vybudoval velice dobré vztahy s škpt. Dovarou a jeho „partyzáni“ se spolu s Dovarovou jednotkou účastnili „výslechů“ v soudní věznici, kde někteří z nich dokonce převzali strážní službu. Charous se snažil upevnit svůj vliv ve městě mj. tím, že vydal oběma místopředsedům MNV Jaroslavu Synkovi a Hynku Kašparovi partyzánské legitimace, na které jmenovaní neměli nárok, protože se nikdy žádných bojů neúčastnili. Podobné legitimace rozdál Charous také dalším spřízněným osobám.

Stejně metody jako vůči Němcům, používali Dovarovi vojáci a Charousovi partyzáni i při vyšetřování Čechů. Důvodem často nebylo skutečné provinění, ale touha po majetku, nebo jiné osobní zájmy. O tom, co vojáci OBZ s partyzány dokáží, se přesvědčil např. František Jelínek z Dolního Prysku, který byl na ulici „sebrán“ do auta a po předvedení do Hübelovy vily skončil v soudní věznici: „V noci byl jsem vyzván jedním dozorcem (partyzánem), z kterého byl silně cítit alkohol, abych šel s ním do úřední místnosti, kde byl další dozorce (Slovák). Tímto Slovákem byl jsem tázán, zda jsem byl u NSDAP a když jsem řekl, že ne, dostal jsem takovou facku, až jsem upadl. Musil jsem opět vstát, postavit se před ním opět do pozoru, načež jsem byl bit znova. Prosil jsem jej na kolenou, abych byl až do vyšetření svého případu ušetřen bití, neboť jsem se vůbec ničím neprovinil. Oni nedbali a řezali mě dále (jak jsem něco řekl, bili mě tím více pěstí do obličeje atd.). Pak jsem byl vyzván, abych šel na dvůr, kde jsem si musil lehnouti na lavici, načež jsem byl seřezán býkovcem. Pak jsem se musel jít podívat do cely, ve které byl zavřen můj syn Antonín. Ten si musel svléci košili a ukázati mi, jak byl seřezán. Pak musil jít se mnou na dvůr, lehnouti si na lavici a já byl přinucen zbítí jej býkovcem. Bylo mi též řečeno, že můj syn podepsal v Hübelově vile prohlášení, že jsem byl u NSDAP a on u HJ, což však není pravda, ale nedivil bych se tomu, neboť poměry byly takové, že každý, i já bych byl podepsal cokoliv, třeba i svůj rozsudek smrti, jen abych unikl tomuto nelidskému trýznění“. Po třech dnech byli oba Jelínkové předáni do koncentračního tábora v Rabštejně, odkud byli propuštěni až 21. 9. 1945, aniž by jim bylo sděleno obvinění a aniž by byli dále jakkoliv vyšetřováni. Žádné obvinění ani nemohlo být vzneseno, protože jediným důvodem zatčení obou jmenovaných byla skutečnost, že František Jelínek byl národním správcem firmy Purkert, autodoprava a velkoobchod uhlím v České Kamenici, o kterou měl zájem Charousův švagr Rudolf Klapka. Zatímco tedy oba Jelínkové putovali do koncentračního tábora (kde byl mimochodem o měsíc dříve ubit původní majitel uvedené firmy, ing. Purkert), stal se Klapka národním správcem firmy Purkert a zůstal jím i po propuštění svých předchůdců.

Za takových podmínek bylo jen otázkou času, kdy vznikne mezi Dovarou a českokamenickým MNV otevřený spor. Ten nastal již v souvislosti s druhým hromadným „odsunem“ Němců. Vojáci totiž zcela ignorovali městskou správu, prováděli zatýkání podle svého uvážení a při vyhánění Němců zároveň rabovali byty a zcela veřejně kradli jejich majetek, který byl v souladu s prezidentskými dekrety považován za konfiskát patřící státu. Předseda MNV Caidler líčí události následovně: „Po evakuaci Němců konané dne 5. 7. 1945, dostavil se Dovara do mé kanceláře v doprovodu několika důstojníků, velitele SNB a vytýkal mi, že není spokojen s výsledkem evakuace. Po provedení (tzv. evakuace - pozn. aut.) dostavil se na úřad MNV k tajemníkovi Bašatovi MUDr. Traube (německý primář českokamenické nemocnice - pozn. aut.) a ohlásil, že bylo v předvečer evakuace dvěma vojiny odvezeno z bytu jeho tchána inž. Scheberle věci v nynější ceně asi 1 milion Kčs. Poněvadž se jednalo o tak velkou hodnotu, neprojednal tajemník tuto záležitost sám. Pozval ho na 14. hodinu a oznámil tuto věc mně. Nařídil jsem proto, aby byl pozván též velitel četnické stanice a v přítomnosti nás tří byla sepsána s dr. Traubem informace. Protože právě v uvedené době došlo nařízení od SNB, podle kterého nesmí nikdo z vojska provádět domovní prohlídky a zabavovat bez asistence četníků a poněvadž v nařízení bylo výslovně uvedeno, že ten, kdo by takovou prohlídku provedl, má být zatčen, odevzdal jsem tuto záležitost k vyšetření četnictvu. Při vyšetřování bylo četnictvem zjištěno, že jmenované věci jsou u škpt. Dovary a že byly odvezeny jeho vojáky“.³⁵⁷ Tímto postupem si ovšem Caidler udělal z Dovary nepřítele, což se mu zanedlouho stalo málem osudným.

Co přesně se dál mezi aktéry celé události odehrálo, není úplně jasné. Vyšetřovací spis se nedochoval a k dispozici proto máme jen líčení ing. Caidlera vydané ve zkrácené verzi časopisem Dnešek a několik dokladů z archivu MNV. 22. 7. došlo k osobní rozepři mezi Dovarou a Caidlerem, o jejímž důvodu není bohužel nic známo. Pravděpodobným tématem rozhovoru bylo složení národního

³⁵⁶ Mareš s. 792

³⁵⁷ Mareš s. 792

výboru a výběr referentů pro místní správní komisi, která měla být namísto MNV ustavena. Češi žijící ve smíšených manželstvích s Němkami, kteří do té doby MNV ovládali, byli pro někdejšího kolaboranta Dovaru a partyzána Charouse „zrádci národa“. Následujícího dne svolal Caidler na 14. hod. národní výbor a prohlásil, že „za daných okolností nemůže vykonávat funkci předsedy“. Rovněž ostatní členové NV byli rozhodnuti složit své funkce, prosili ale Caidlera, aby zůstal předsedou do ustanovení místní správní komise. Oba místopředsedové, kteří měli jako jediní Charousovy partyzánské legitimace, vytvořili ihned aktový záznam o tom, že předseda Caidler se vzdává funkce, a neprodleně informovali zástupce OSK Hanouska s tím, že bližší informace k případu poskytnou právě oni dva, nebo přímo Adolf Charous, se kterým se předběžně počítalo na místo bezpečnostního referenta nové MSK.

Zatímco ještě probíhala schůze, zahájil Dovara akci vedoucí k násilné likvidaci celého národního výboru. Jeho první obětí se stal někdejší předseda MNV Josef Smetana, který v té době pracoval jako bytový referent. Sám o tom později vypověděl: „Dne 23. července v poledne přišel ke mně do úřadu vojín OBZ a vyzval mě, abych s ním šel. Před budovou byl jsem očekáván dalšími vojiny s por. Štěpánkem v čele, který prohlásil, že jdou u mě vykonávat bytovou prohlídku. Při prohlídce bytu mně byl zabaven kožený kabát šedé barvy a doklad o tom, že jsem byl za okupace předvolán k odvodu. Po prohlídce byl jsem odveden do sídla OBZ, do tzv. Hübelovy vily, kde jsem byl předveden před št. kapitána Dovaru. Ten mně zabavil zlaté kapesní hodinky s dvojitým pláštěm, krásně ciselované, a to se slovy, že u něho budou lépe uschovány. Když viděl mé předvolání k odvodu, začal mi nadávat germánských sviní, křičel, že se kurvím s germánkou ve třech bytech, mlátil mě do obličeje, že budu postaven před lidový soud, že budu odevzdán NKVD a poslán na Sibiř, a když jsem poukázal na svůj zdravotní stav a na to, že jsem měl již sedmkrát chrlení krve, řekl, abych si přál dostat chrlení po osmé, abych chcipl, že to pro mě bude nejlepší. Přítomná partyzána, kterou jmenovali Zdeňka (Zdeňka Sýkorová, roz. Hofmeisterová, *22. 3. 1924, Byjadla - pozn. aut.), křičela, abych po sobě olízal na podlahu nakapanou krev, načež četař Svoboda přinesl kbelík s vodou a já jsem musel hadrem krev smýti. Pak jsem byl vržen do sklepa.“ Mezitím byl zatčen také zásobovací referent Bedřich Boba a člen MNV Hlaváček.

106

Po ukončení schůze MNV byl předseda Caidler s oběma místopředsedy telefonicky povolán do bývalé vily Hübel k škpt. Dovarovi. Údajně se tam měla ustavovat místní správní komise. Ing. Caidler později vypověděl: „Po svém příchodu do Hübelovy vily, zastihli jsme zde dřívějšího bytového referenta p. Smetanu, do krve zbitého. Musel jsem čekat venku a teprve po chvíli jsem byl zavolán dále. Na otázku, kolik jsem zatkl Němců, jsem odpověděl, že ani jednoho, ale také ani jednoho jsem nepropustil, protože tato činnost je věcí příslušného referenta a ne předsedy, načež jsem byl vyzván, abych se vzdálil a počkal venku. Když jsem vyšel na chodbu, přistoupil ke mně p. npor. Němec (Dovarův zástupce - pozn. aut.) a prohlásil, že mě zatýká, aniž mi sdělil důvody. Byly mi odňaty veškeré věci, které jsem měl při sobě, mimo jiné náprsní taška se 4 000 RM a asi 1 500 K. V 0,30 hod. jsem byl odveden s pp. Smetanou a Bobou do městské věznice, kde začalo moje týrání.“ Ing. Caidler byl nacpán do cely s 15 ženami a „partyzáni“ nutily jednu z nich, Annu Maršálkovou, aby vypověděla, že Caidler měl s některou z žen pohlavní styk. Poté co jmenovaná odmítla, byla brutálně zbita. Z vězení byla propuštěna až 8. 11. 1945, aniž by byla z něčeho obviněna.

Zatímco členové MNV putovali do vězení, udělal Dovarův zástupce npor. Němec u Caidlera „domovní prohlídku“, při které mu spolu s několika „partyzány“ ukradl některé jeho osobní věci.

Členové bývalého MNV byli postupně v následujících dnech povoláváni k „výslechu“. Ing. Caidlera chodili „partyzáni“ bít přímo do cely a vodili si tam pro pobavení i své známé. Pak následovalo mučení před publikem: „Ve čtvrtek 26. 7. v 0,30 hod. byl jsem zavolán opět dolů, kde sedělo kolem dokola publikum složené z partyzánů, civilního obyvatelstva i žen (partyzánek). Přítomní byli též vrchní strážmistr Straník a strážm. Čípera z jednotky škpt. Dovary, rotný Slovák, jehož jména neznám (Josef Habžuda, *28. 5. 1922, Dubnice n. Váhom - pozn. aut.), a prostý voják, jehož jméno též neznám. V místnosti byl též Hlaváček, opět ztlučený, a snad i Boba (oba bývalí členové MNV - pozn. aut.). Přítomný rotný se mě tázal, pamatují-li se, že u mě byl, abych mu dal rádio a motocykl. Potom mě nakázal svléknout boty a ponožky, vyhrnout kalhoty, lehnout si na záda na zem a zdvihnout nohy. Načež rotný (oba ze složky škpt. Dovary), býkovcem mě řezali do chodidel na bosých nohou a do zad. Když se mi podařilo vyprostit a postavit se na nohy, byl jsem zfackován, přičemž jsem pojednou ucítil prudké píchnutí a bolest v pravém uchu, počalo mi hučeti v hlavě, a když jsem prohlásil, že mi pravděpodobně prorazili bubínek, všichni přítomní se tomu smáli, a přesto, že mi vzápětí z ucha tekla krev, tloukli mne dále. Bylo mi tak špatně, že jsem se potácel, a když jsem byl konečně odváděn do cely, dozorce Jožka (partyzán) (Ján Combola, * 16. 4. 1925, Rapovice - pozn. aut.) mě celou cestu řezal bičem, a v cele, když jsem klesl, otočil bič a rukojetí mě udeřil přes hlavu, přičemž jsem ztratil vědomí. Byl jsem tak zbitý, že jsem nemohl vůbec ležet. Tímto způsobem byl jsem

*týrán já, Hlaváček a Boba byli zbiti ještě mnohem více. Hlaváčkoví bylo např. vyraženo 6 zubů a Boba byl zbit tak, že si vůbec nebyl podoben. Používali dokonce k jeho týrání hole s bodcem, takže Boba ještě po 6 týdnech měl na nohou otevřené rány.*³⁵⁸

Ing.Caidler později na základě vlastních zkušeností shrnul činnost Charousovy a Dovarovy bandy ve vězení následovně: „Osoby, proti kterým nebylo zavedeno trestní řízení a u kterých chyběl důvod k zatčení, byly týrány tímto způsobem: přes holá chodidla byly tlučeny a celé tělo jim bylo rozšviháno karabáčem. Tlučení pěstí do obličeje a kopání do břicha bylo docela běžným zjevem. Jiný např. musil dát hlavu mezi dvě židle, svléci kalhoty a byl řezán tak dlouho, až omdlel. Byl polit studenou vodou a když nabyl vědomí, byl tlučen znova. Dále např. jedna dívka byla seřezána tak, že se pokálela, načež musela svoje výkaly snísti. Jinému byla propálena plamenem ruka. ... Protože toto týrání se provádělo bez ohledu na to, jde-li o Čecha nebo Němce a týrání českých lidí dalo se v přítomnosti Němců, z nichž mnozí byli pak odsunuti za hranice, dostává se pověst o tom i do zahraničí.“³⁵⁹

Není známo, zda se Charousovi „partyzáni“, kteří prováděli mučení v České Kamenici, účastnili také bití vězňů v Rabštejně, či zda byli dokonce zařazeni do strážního oddílu. Sám Charous ale do Rabštejna docházel. Vyskytl se zde několikrát (v srpnu) a pokaždé bil vězně bičem, který měl neustále při sobě. Vězni mu podle biče říkali „Zirkusdirektor“. Zřejmě se také účastnil sobotních poprav příslušníků SS, protože v době, kdy měl přijet ministr vnitra a hrozilo, že se vraždy provalí, byl viděn spolu se strážnými, jak otvírá hromadný hrob na kraji lesa a osobně ho zasypává vápnem.³⁶⁰

Jak bylo násilné sesazení MNV prezentováno navenek nevíme, protože písemné záznamy o tom neexistují. Zdá se, že Dovara se ani nenamáhal něco okresní správní komisi vysvětlovat, protože OSK později při vyšetřování sdělila ministerstvu vnitra, že „zárok nebyl učiněn OSK nýbrž OBZ a tehdejší OSK byla postavena před hotový fakt.“ Nějaká vazba mezi OSK a Charousem přeci ale jen musela existovat, protože Adolf Charous obdržel hned následujícího dne po převratu, tj. 24. 7. 1945 pověření, kterým ho předseda OSK v Děčíně Weiner ustanovoval komisařským vedoucím pro Českou Kamenici. V praxi to znamenalo že OSK do jeho rukou delegovala neomezenou moc (stejnou jako měli nacističtí starostové), přičemž Charous se zodpovídal jedině OSK. Komisařské vedení se běžně ustavovalo jen v obcích, kde se téměř nevyskytovalo české obyvatelstvo a nebylo proto možno sestavit správní komisi ze „státně spolehlivých“ osob. Česká Kamenice v té době s téměř 2 000 Čechů a ještě asi 3 000 Němců tímto případem rozhodně nebyla. Na základě jakých podkladů jmenování proběhlo a proč tak OSK učinila okamžitě po násilném puči, aniž by předtím pro funkci hledala vhodného kandidáta, zůstává otázkou.

117

„Počátek činnosti, kterou (Charous) zahájil, třímaje v ruce býkovec, byla slova: „Pánové, toto je naše nová lidová demokracie a tou zde v České Kamenici budu vládnout.“ ... Od té doby nastal úplně bezprávný stav. Přišla vlna zavírání spousty lidí. Přesto, že zdejší věznice má jen 4 cely, bylo v nich stěsnáno 87 lidí. Např. předseda NV byl v cele pro jednu osobu společně s 15 ženami, jako jediný muž. Ve věznicích, kam měl v každou denní i noční dobu volný přístup kdokoliv z Charousových lidí, byly prováděny „výslechy na vlastní pěst“ 19letými partyzány a těmito náhodnými návštěvníky, a to methodami, pro něž název gestapácké je v mnohém případě slabý. Zprávy o těchto poměrech ve věznicích se dostaly do veřejnosti, protože tyto „vyšetřující“ se svými činy chlubili a zvali své známé, aby se přišli podívat, jak budou vyslýchat. Obyvatelstvo bylo tím silně znepokojeno a zastrašeno, protože krom toho, co se dalo ve věznicích, pobíhali po městě lidé z řad komisaře Charouse, ozbrojení automaty nebo pistolemi a důtkami v ruce, prohlašující, že setřou každého, kdo se jim postaví na odpor. Lidé kteří nesouhlasili s tímto jednáním, nebo kteří jim jakkoliv stáli v cestě, byli zkrátka podle partyzánského slovníku vystříhnutí. To znamená, že jim bylo odňato národní správcovství, byli vyhnáni z bytu, nebo byly u nich vykonány domovní prohlídky tím způsobem, že se do bytu nahnula řada lidí (asi 20 nebo 25), přičemž zabavoval každý to, co se mu líbilo. Tímto postupem byli všichni tak zastrašeni, že se neodvážil nikdo vystoupit proti Charousovi a Dovarovi, i když se daly věci naprosto nepřípustné.“ Násilí bylo běžné i na městském úřadě, kde Charous bil lidi, které si v úředních hodinách nechal předvolat.³⁶¹ Krátký proces udělal Charous také s pověřencem, který měl jménem sovětských okupačních úřadů zajistit v Č. Kamenici archiv města Budyšina. Charous ho nechal jako „srbského špiona“ brutálně vyhnat z města.³⁶² Situaci dokresluje skutečnost, že v době Charousovy samovlády nesla některá úřední razítka přes polcený štít městského znaku obrys samopalu.

³⁵⁸ Mareš. s. 793

³⁵⁹ Mareš s. 790 - 791

³⁶⁰ Hampel s. 35 - 36

³⁶¹ Mareš s. 791, 795

³⁶² Mareš s. 790

115

20. 8. 1945, tedy po měsíci samovlády, ustavila OSK Charouse předsedou šestičlenné místní správní komise. Charous v ní převzal kromě předsednictví ještě bezpečnostní referát. Přestože komise se v rámci parity skládala z příslušníků více politických stran, měl v ní hlavní slovo Charous, delegovaný za KSČ. Na rozdíl od předchozího období již nemohl své odpůrce otevřeně terorizovat, pokračoval ale ve svém arogantním a násilnickém způsobu vlády. Projevovalo se to například při udělování národních správ, které dostávali především jeho „zasloužilí spolubojovníci“, zatímco pokud se mu někdo znelíbil, dokázal si vyrobit důvod k jeho odstranění. Za všechny je možno uvést případ někdejších příslušníků východní armády čet. Ondřeje Leiery a čet. Arnošta Vydry, kteří si stěžovali na postup při udělování národní správy firmy Bendel, autodoprava v České Kamenici: *„Dekret nár. správcovství jsme obdrželi teprve 12. 9. 1945 po dvouměsíčních intervencích, neboť komisař MSK v České Kamenici p. Charous nám nechtěl v žádném případě žádnou živnost přidělit. Když jsme konečně autodopravu dostali, pracovali jsme ze všech sil, abychom úroveň a obrat podniku pozvedli, což se nám také podařilo, jak je vidět z obchodních knih a záznamů. P. Charous však usiloval o naše odstranění, neboť prohlásil několikrát i před svědky, že židovské nár. správce v Č. Kamenici trpět nebude. Jistě z jeho podnětu byl poslán MSK protokol, podepsaný našimi českými zaměstnanci, ve kterém si stěžují na naše jednání a žádají o výměnu národních správců. Jak bylo dodatečně zjištěno, podepisovali naši zaměstnanci pouze prázdný arch papíru, přičemž jim bylo řečeno, že podepisují účast na schůzi komunistické strany. Protokol byl napsán dodatečně. Na základě tohoto protokolu poslal k nám p. komisař Charous členy SNB a OBZ, kteří u nás provedli prohlídku, při které však nebylo nic závadného zjištěno. Přesto jsme byli dne 27. 10. 1945 zbaveni MSK nár. správcovství a dostali jsme rozkaz okamžitě se z Č. Kamenice vystěhovat. Při tomto stěhování nám ještě byly zabaveny věci, které patří naší rodině již z doby předokupační.“*³⁶³

Charous také úspěšně pokračoval v tzv. „odsunu Němců“. Aby získal volné byty pro postupně přicházející Čechy, vyháněl Charous Němce do podřadnějších bytů, ale zejména do barákového tábora po bývalých východních dělnicích při Kunratické silnici a do tábora stavební firmy Siemens-Bauunion v Janské. Druhý jmenovaný tábor nechal národní správě této firmy bez náhrady (tj. protiprávně) zabavit a přeměnil ho na sběrné středisko pro celou oblast. Do tohoto lágru napěchoval rodiny s dětmi, které odtud docházely na nucené (a neplacené) práce do zemědělství nebo k národním správcům a čekaly, až budou zařazeny do transportu do Německa.

Na Charousovu činnost si samozřejmě někteří odvážnější stěžovali u okresní správní komise v Děčíně. OSK sice konstatovala, že Charous *„k výkonu své funkce používá karabáče, a to jak na Němce, tak i na Čechy“*, a vše vyřešila jen důtkou, aniž by se na poměrech ve městě cokoliv změnilo. Jediným výsledkem bylo, že na OSK přestaly stížnosti docházet.³⁶⁴

Někdy v říjnu 1945 odešla jednotka OBZ z České Kamenice. Dovara se zřejmě přestěhoval do Kladna, protože koncem října si tam nechal z České Kamenice - v rozporu s tehdejšími předpisy - dopravit konfiskovaný nábytek po vyhnaných Němcích.³⁶⁵ Ve městě tak zůstal jen Charous jako předseda MSK a jeho „partyzáni“, usazení většinou na místech národních správců.

Ing. Caidler byl po třech týdnech věznění převezen z České Kamenice do soudního vězení v Děčíně, kde byl - po dalších třech týdnech a urgencích své matky - konečně vyslechnut, přičemž se zjistilo, že proti němu neexistuje ani trestní oznámení. To měli vypracovat vrch. strážm. Straník a št. strážm. Čipera, kteří však namísto toho z České Kamenice odjeli, aby se dostali z Charousova a Dovarova dosahu. Straník se psychicky zhroutil když musel být přítomen mučení a Čipera odjel na zemědělskou brigádu a už ho nikdo neviděl. Ani pak ale ing. Caidler nebyl propuštěn. Ještě 11. 10. se při popisu svého zatčení ohrazoval proti zákazu pobytu v České Kamenici vydanému Charousem, který byl podmínkou k jeho propuštění. Kromě toho začal krajský soud v České Lípě vyšetřování jeho činnosti, které bylo ale někdy v průběhu roku 1946 zastaveno. Spis se bohužel nedochoval.

Nejspíše někdy v listopadu byl Caidler konečně propuštěn a okamžitě přešel do protiútoků. 16. 11. 1945 zaslal OSK udání, ve kterém detailně popsal Dovarovu a Charousovu činnost a zároveň podal trestní oznámení na všechny jmenovitě známé organizátory mučení. Charous odpověděl na veřejné schůzi MSK, kterou svolal 27. 11., a kde v dlouhém nacionálně laděném projevu vypočítával *„úspěchy své vlády“* a vychvaloval rychlé a *„příkladné“* počestění města a svou *„ráznost“* vysvětloval *„důsledným prosazováním Košického vládního programu a dekretů presidenta republiky“*.³⁶⁶

116

³⁶³ Mareš s. 791

³⁶⁴ SOKa Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 56, i. č. 60

³⁶⁵ SOKa Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 132, i. č. 283

³⁶⁶ SOKa Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 31, i. č. 41

Caidler mezitím posbíral svědecké výpovědi dalších zatčených, které jeho vlastní výpověď potvrzovaly a doplňovaly. Na základě jeho podnětu zahájil krajský soud v České Lípě 5. 12. 1945 proti Charousovi trestní stíhání podle § 411 tr. z. (úmyslné poškození na těle), ke kterému později přibyl ještě § 98 (vydírání). Někdy ve stejné době zrušila OSK městské vězení při českokamenickém soudu a zdálo se, že Charousově vládě je konec. Za Charouse se ale postavilo volné sdružení (jím dosazených) národních správců s tím, že „*pokusy podlomiti důvěru v osobu nynějšího předsedy MSK Adolfa Charouse ... podniká pár jednotlivců ze sobeckých důvodů, kteří nepatří do pohraničí*“. Rezoluce tohoto sdružení byla odeslána na zemský národní výbor ještě před zahájením trestního stíhání. Týden po formálním vznesení obvinění (11. 12. 1945) se ozval oblastní sekretariát KSČ, který bez ohledu na současný vývoj požadoval, aby vzhledem k „*zásluhám soudruha Charouse*“ mu byl téměř trojnásobně zvýšen plat. O případ se ale vzhledem k účasti vojenských osob začaly zajímat i centrální orgány. Charous byl na českokamenické stanici SNB poprvé vyslýchán 22. 12. 45 nejen prokurátorem lidového soudu z České Lípy JUDr. Kotkem, ale též poručíkem Zavoralem ze zvláštní skupiny ministerstva národní obrany. Na přelomu roku si u OSK vyžádalo informace o případu také ministerstvo vnitra.

Mezitím požadovala lidová strana, která se krátce před tím ve městě ustanovila, v rámci parity místo ve správní komisi. OSK proto musela 3. 1. 1946 jmenovat novou správní komisi. Charous byl opět jmenován předsedou a navíc byl pověřen vedením živnostenského a dopravního referátu. OSK měla i přes probíhající šetření stále v Charouse plnou důvěru a ministerstvu vnitra svůj krok vysvětlila tím, že jmenování proběhlo „*na základě dohody všech politických organizací v České Kamenici*“ a že „*v poslední době ... stížnosti okresní správní komisi nedošly, takže lze předpokládat, že od své původní metody (vlády) ustoupil.*“³⁶⁷

Ing. Caidlerovi se zřejmě postup úřadů nezdál dost rázný a proto 8. 3. 1946 odeslal prezidentské kanceláři, úřadu vlády a tisku provolání, ve kterém opět na případ upozorňoval a opět přikládal doklady o Charousově činnosti. Spolu s Caidlerem ho podepsali oba někdejší místopředsedové (Synek a Kašpar) a další dva členové MNV. Tento krok měl patrně za následek, že se KSČ rozhodla Charouse odepsat. 26. 3. 1946 přečetl Charous ve schůzi MSK dopis místní organizace KSČ v České Kamenici, která mu sdělila, že je ze strany vyloučen. Charous zároveň oznámil, že skládá funkci předsedy MSK. Ostatní členové komise sice rezignaci nepřijali, ale po třech dnech byl OSK jmenován nový předseda Josef Klíma (KSČ). Pozoruhodná byla reakce médií: Caidlerovo provolání totiž neotiskly ani jedny noviny.

Krajský soud v České Lípě mezitím pokračoval ve vyšetřování. Četnickou stanicí v České Kamenici byly vyšetřovány všechny jmenovitě známé osoby, které se účastnily mučení „zatčených“ a 30. 6. 1946 bylo odtud odesláno udání státnímu zástupci do České Lípy a vojenskému prokurátoru v Litoměřicích. Krajský soud v České Lípě rozšířil Charousovo obvinění o § 101 tr. z. (zneužití moci úřední) a § 95 tr. z. (nakládání s člověkem jako s otrokem). Z posledně jmenovaného trestného činu bylo obviněno dalších osm osob: **Josef Habžuda** (*28. 5. 1922, Dubnica nad Váhom), který jako příslušník Dovarovy jednotky prováděl mučení, mj. ing. Caidlera, **Rudolf Klapka** (*17. 9. 1907, Kolín), který byl jedním z hlavních organizátorů násilí, mj. byl odpovědný za týrání Františka a Antonína Jelínkových; **Jan Vondruška** (*3. 5. 1926, Praha), který se účastnil řady mučení a mj. přinutil výše uvedenou dívku jíst vlastní výkaly; **František Pošepný** (*12. 10. 1922, Louny), který se účastnil bití ve vězení a krádeží při domovních prohlídkách; **Josef Pokorný** (*16. 11. 1919, Čakovičky), který chodil jako voják Dovarovy posádky bít vězně a ing. Caidlera bil proto, že mu nepřidělil byt s nábytkem; **František Vrnák** (*3. 4. 1925, Praha), který jako strážný fackoval vězně a nechával je až 24 hodin bez vody; **Zdeňka Sýkorová** roz. Hofmeisterová (*22. 3. 1924, Byjadla), která se účastnila krádeží při domovních prohlídkách a jako Charousova spolupracovnice bila vězně ve vězení; **Terezie Machuldová** (*7. 11. 1922 v Kraslicích), která patřila do Charousovy bandy a účastnila se týrání vězňů.

Stíhání vojenských osob probíhalo odděleně. Vojenský prokurátor nechal patrně někdy v průběhu roku 1946 vzít škpt. **Dovaru** do vazby a později postavit před vojenský soud v Praze, kde byl zbaven hodnosti a odsouzen k pěti měsícům zostřené žaláře. Další vojenské osoby byly vyšetřovány na svobodě. O koho se konkrétně jednalo, není známo. V Caidlerově udání se kromě škpt. Dovary objevují ještě následující jména: **npor. František Němec** (data neznáma), který se jako Dovarův zástupce účastnil drancování v bytech vyhnaných Němců a krádeží v bytech Čechů při tzv. „prohlídkách“. V době Caidlerovy nepřítomnosti nutil se zbraní v ruce oba místopředsedy svolat schůzi MNV apod.; **por. Štěpánek** (data neznáma), který se účastnil krádeží při „domovních prohlídkách“ a

³⁶⁷ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, K - 123, i. č. 261, SOKA Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 56, i. č. 60 a SOA Litoměřice, fond *Krajský soud Česká Lípa*, i. č. 263

mj. odtáhl dvě služební auta z garáže MNV a **Ján Combala** (*16. 4. 1925, Rapovice / Slovensko), který byl nejobávanějším dozorcem ve věznici, kde zbil řadu lidí až do bezvědomí.

Jak se vyvíjelo soudní vyšetřování činnosti Charousovy bandy, se již nedozvíme, protože spis se nedochoval. Zdá se ale, že nedošlo ani k přelíčení a vyšetřování bylo někdy v průběhu roku 1946 zastaveno.³⁶⁸ Vyšetřování Dovarových spolupachatelů u vojenské prokuratury sice zastaveno nebylo, ale ještě po roce neexistoval žádný hmatatelný výsledek. Ing. Caidler proto počátkem roku 1947 případ zveřejnil v jediném periodiku, které bylo ochotno se jím zabývat - v Peroutkově časopise Dnešek. Autentické dokumenty a výpovědi svědků vyšly v redakční úpravě Michala Mareše ve dvojčísle 50 - 51 z 6. března 1947. Případ se tak dostal opět na veřejnost a zásluhou národně socialistického poslance Tichého až do národního shromáždění. Úřady se nyní začaly o případ znovu zajímat. Ministerstvo národní obrany na článek odpovědělo hned v dalším čísle Dneška a poukázalo na předchozí Dovarovo odsouzení. Trestní řízení proti ostatním obviněným, kteří byli vyšetřováni na svobodě, nebylo v té době stále ještě dokončeno.³⁶⁹

Zanedlouho však přišly únorové události roku 1948, které zásadně změnily poměr sil. Procesy s ostatními obviněnými se již nekonaly a sám Vilém Dovara byl krátce po únoru přijat do služeb ministerstva vnitra, obdržel zpět svou hodnost, byl dokonce povýšen a StB ho začala nasazovat jako provokatéra proti demokratickému odporu. Dovara byl jedním ze dvou agentů nastrčených do protikomunistické organizace *Legie svobody - DAAK*, která počátkem 50. let usilovala o uspořádání svobodných voleb pod dohledem OSN. Právě jeho výpověď měla za následek, že desítky odpůrců komunistického režimu skončily ve vězení a pracovních táborech.³⁷⁰

Rovněž vyšetřování Charouse a jeho bandy u civilního soudu nebylo do února 1948 skončeno a komunistická justice neměla zájem v tomto případě někoho trestat, zejména seděli-li na lavici obžalovaných „straničtí soudruzi“, zatímco v roli svědků vystupovaly „reakční živly“. V květnu 1949 si státní zástupce okresního soudu v Novém Boru (po reformě soudní správy přešel případ do kompetence tohoto soudu) vyžádal od MNV v České Kamenici posudky celkem na 16 osob. Někteří z nich patří mezi již dříve obviněné, někteří vystupují v Caidlerových líčeních jako svědci a některá jména nelze na základě dostupných materiálů zařadit. Státní zástupce požadoval ke každému jménu doplnit odpověď na čtyři otázky: jaké pověsti jmenovaní požívají, jaký mají „*poměr k dnešnímu lidově demokratickému zřízení*“, zda je ve veřejnosti zájem na jejich potrestání a jaké jsou polehčující okolnosti. Zároveň doporučoval, „*aby byla vzata v úvahu dnešní doba a aby bylo vzato v úvahu, kdo tuto záležitost v národním shromáždění rozšířil*“ (národní socialista Tichý, tedy reakcionář).³⁷¹ Vedení MNV, tehdy již pevně v rukou „dělnické třídy“, dotaz zodpovědělo přesně tak, jak státní zástupce očekával: Adolf Charous, který se ale mezitím přestěhoval do Kolína³⁷², má prý „*pověst dobrou, pracuje v národním podniku a námitky pokrokového občanstva nejsou. Pokud by byly, bylo by to od osob lidově-demokratickému zřízení nepřátelských*.“ Vztah k lidově demokratickému zřízení má prý „*kladný, pracuje velmi intenzivně a lituje, že není členem KSČ, aby se mohl aktivně zapojit do stranické práce*.“ Jeho činnost prý „*prospěla uspořádání poměrů v České Kamenici*“ a jako polehčující okolnost uvedl „*chaos v předpisech a nával práce, takže nemohl zvládnouti všechny spolupracovníky, z nichž někteří nebyli na svých místech*.“ Obdobně vyzněly i posudky ostatních obžalovaných. Charousův švagr Klapka byl mezitím předsedou místní organizace KSČ v Dolní Kamenici, František Pošepný z České Kamenice odešel krátce po publikování případu r. 1947, do té doby byl ale „*řádným členem KSČ*“, Ladislav Dlouhý byl předsedou SČM v papírně, Zdeňka Sýkorová byla „*agilní pracovnice severočeského konzumního družstva*“ a pracovala v KSČ a podobné posudky dostali i další, na které se státní zástupce ptal. Jako polehčující okolnost bylo obvykle uváděno mládí, snaha po důsledném prosazování práv Čechů proti Němcům a dokonce „*snaha po odvetě okupantům*“. Oproti tomu někdejší oběti byly - zcela v duchu doby - ohodnoceny negativně. Pověst ing. K. Caidlera je prý špatná, protože „*protěžoval Němce v době porevoluční a informoval redaktora Dneška Mareše a ohrozil tím dobrou pověst České Kamenice i našeho státu (!)*“. Někteří další (Boba a Maršálková) byli označeni za Němce, což samo o sobě platilo za negativní hodnocení a bývalý místopředseda MNV Hynek Kašpar byl prý „*vyloučen v únoru 1948 z podniku jako reakcionář*“. Na J. Smetanu jsou prý názory občanstva protichůdné. Korunu všemu nasadil kronikář Pergl, který celé toto

³⁶⁸ SOA Litoměřice, fond *Krajský soud Česká Lípa*, i. č. 263

³⁶⁹ Dnešek, I. roč., č. 51 - 52, 20. března 1947, s. 814.

³⁷⁰ Zora Dvořáčková: *Z letopisů třetího odboje*, Praha 1992, s. 207 a násl.

³⁷¹ Kronika města České Kamenice, svazek 1, 1945 - 1959, s. 98 - 101 (uloženo v městské knihovně v České Kamenici)

³⁷² Podle přihlašovacích karet uložených v kartotéce evidence obyvatel v České Kamenici a v Kolíně se Charous odhlásil 17. 1. 1947 a v Kolíně se přihlásil 24. 1. téhož roku. V Kolíně také 10. 3. 1985 zemřel.

hodnocení zapsal do městské kroniky a kromě toho cítil potřebu se Charouse zastat tvrzením, že „všemožně podporoval snahy o pozvednutí kulturního života ve městě“.³⁷³

Jak se případ vyvíjel dál, není známo, protože ani tento třetí spis se nedochoval. Komunistická justice měla v té době zájem na procesech zcela jiného charakteru, než byl tento, a tak je pravděpodobné, že případ byl zanedlouho v tichosti smeten ze stolu, aby již nikdy nebyl otevřen. Před soudem naopak již v listopadu 1948 skončil - jako první z dlouhé řady souzených spisovatelů - redaktor Michal Mareš, který si za svou publikační činnost, m. j. též odvážné články v Dnešku, odseděl v komunistických kriminálech sedm let.³⁷⁴

Zločin a trest

Při kolektivní odplatě praktikované na Němcích krátce po skončení války byl trestán v řadě případů ten, kdo byl právě chycen a ne ten, kdo by si to skutečně zasloužil. Tato praxe je zřejmá právě na příkladu zločinů spáchaných v době války na věznicích v koncentračním táboře Rabštejn. Nikdo z kápů ani strážných nebyl postaven za své činy před mimořádný lidový soud a zdá se, že o jejich dopadení ani nikdo neusiloval. Skutečné vyšetřování začalo až o mnoho později, kdy již byla řada skutečných viníků mimo dosah československé justice.

Jako první projevil o Rabštejn zájem tisk. V prosinci 1945 zveřejnila Severočeská Mladá fronta článek obsahující údaje o poměrech v rabštejnském táboře, které mohly pocházet jen od bývalého vězně.³⁷⁵ Redaktor patrně čerpal z informací bývalého vězně Ferdinanda Sommera, který se po válce zdržoval v České Kamenici. Redakce zmíněného deníku se ještě v září 1946 snažila spojit s bývalou sekterářkou WFG v Rabštejně Evou Gastreichovou, která se ale, přestože byla české národnosti, mezitím se svým manželem, někdejší vedoucím obchodního a finančního oddělení WFG v Rabštejně, odstěhovala do americké okupační zóny Německa.³⁷⁶

19. 6. 1946 se škt. Wehle jménem Čsl. komise pro vyšetřování válečných zločinů ve Wiesbadenu dotazoval ministerstva vnitra, zda je má být jako válečný zločinec vyžádán z amerického zajetí někdejší druhý velitel rabštejnského koncentračního tábora Richard Artur Junge.³⁷⁷ Junge ale mezitím (již 10. 2. 1946) zemřel v zajateckém táboře v Bad Mergentheim.³⁷⁸ V červenci 1946 prováděla stanice SNB v České Kamenici výslechy pamětníků s cílem zjistit bližší údaje o poměrech a případných válečných zločinech v KT Rabštejn. Na jaře roku 1947 si ministerstvo vnitra u českokamenické stanice SNB vyžádalo informace o rabštejnském koncentračním táboře a později ještě o zajateckých táborech v Rabštejně (na tzv. Pferdewiese) a v Horní Kamenici poblíž bývalého mlýna „Wiesenmühle“.³⁷⁹ Z protokolů je patrné, že vrchní strážmistr Fejtek, který je vypracoval, vycházel jen z kusých ústně tradovaných informací. Z dochovaného materiálu není bohužel jasné, zda vyšetřování pokračovalo dál, či zda bylo odloženo.

Z vedoucích činitelů, kteří měli co do činění s výstavbou a provozem rabštejnského závodu v době války, byl patrně zatčen jen někdejší právní zástupce podniku JUDr. Heinrich Petsch, jehož jméno figuruje mezi vězni poválečného internačního tábora. Jeho válečná činnost patrně nebyla považována za nijak závažnou, protože narozdíl od mnoha svých spoluvězňů nebyl postaven před mimořádný lidový soud, ale 24. 6. 1946 byl „propuštěn do své domovské obce do Šumperka“ a nedlouho potom zřejmě zařazen do tzv. odsunu.³⁸⁰

První a dosud jediný skutečný proces, který v souvislosti s koncentračním táborem Rabštejn proběhl, se týkal poválečných událostí v táboře. Předcházelo mu zatčení někdejšího táborového staršího a jednoho z hlavních organizátorů mučení vězňů, Helmuta Kuhna. Jak jsme již uvedli, uprchl Kuhn 9. 8. 1946 spolu s osmi dalšími internovanými z Rabštejna a vrátil se zpět do Brém, odkud pocházel. Zde byl - údajně při práci na stavbě - poznán jedním z bývalých rabštejnských vězňů a koncem roku 1949 zatčen. Celý následující rok trvalo vyšetřování, při kterém vyšetřující soudce prostřednictvím tisku hledal bývalé rabštejnské vězně roztroušené mezitím po celém Německu a

³⁷³ Kronika města Česká Kamenice, svazek 1, 1945 - 1959, s. 39

³⁷⁴ Zora Dvořáčková: *Z letopisů třetího odboje*, Praha 1992, s. 207 a násl.

³⁷⁵ fbn: *Rabstein ve válce - sídlo hrůzy a neštěstí*, Severočeská Mladá fronta z 4. 12. 1945, s. 3.

³⁷⁶ SOKA Děčín, fond *MěstNV Česká Kamenice*, K - 67, i. č. 91

³⁷⁷ AMV Praha, fond 325-20-2, s. 93 a Z-840, s. 60

³⁷⁸ Zentrale der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg, Sign. IV410 AR-Z217/76 (dále jen Ludwigsburg) s. 716.

³⁷⁹ AMV Praha, fond Z-840 a 325-20-2

³⁸⁰ SOKA Děčín, fond *ONV Děčín*, nezpracované dodatky (podací deník internačního tábora Rabštejn pro rok 1946). JUDr. Petsch v roce 1950 vypovídal v procesu proti Helmutu Kuhnovi.

shromažďoval jejich výpovědi.³⁸¹ Proces s Kuhnem začal před brémským porotním soudem 12. 12. 1950 a podle dobového tisku takový případ za posledních 80 let Brémy nezažily. Obžaloba, kterou zastupoval dr. Höffler, vinila Kuhna ze spoluúčasti na 24násobné vraždě, jednom pokusu o vraždu a 78 případech týrání spoluvěznů. Soudní spis bohužel dodnes nebyl zpřístupněn,³⁸² takže průběh přelíčení můžeme vylíčit jen na základě dobového tisku a vzpomínek tehdejších svědků.³⁸³ Proti Kuhnovi bylo předvoláno celkem 79 svědků a první den začal výpověďmi dvanácti z nich. S každou výpovědí vyplouvala na povrch část zločinů, které se v Rabštejně staly. Přestože žaloba od počátku Kuhna vinila jen ze spoluúčasti (na všech zločinech se podíleli i čeští strážníci), označovala ho řada svědků za „*hnací sílu při skoro veškerém týrání*“. Při projednávání jednotlivých případů ubití vězňů uváděli svědci i řadu otřesných detailů (roztržené břicho od bití, mlácení hlavou o sloup, ubití vězně kabelem, které trvalo 8 dní apod.) a někteří z nich se při vypovídání i nervově zhroutili. Zatímco svědci vypovídali, Kuhn si něco polohlasně šeptal, nezúčastněně si listoval v podkladech a na přímé otázky, které se týkaly jeho konkrétní účasti na násilnostech, odpovídal vždy, že „*u toho nebyl*“, že „*si nemůže vzpomenout*“, že „*jen na rozkaz strážných vydal rozkaz k odnesení mrtvého*“, nebo že „*jednal na rozkaz*“ atd. V některých případech (např. namáčení rozbitých rukou vězňů do slané vody) podsouval vinu jednomu z českých strážných. Sám sebe Kuhn naopak označil za „*dobrodince tábora*“, protože se prý postaral o „*zahradnické zkrášlení tábora*“, což mělo být několik keřků růží, které vysadil v prostoru dnešního pomníku, kde se dříve nacházel „Apelplatz“ pro civilní dělníky WFG. Po třech dnech procesu byly projednány čtyři vraždy a výpovědi svědků byly zdrcující. Obhájce dr. Noltenius se snažil svědky znejistět vyptáváním se na stále více detailů. Také soudcovy dotazy byly velmi ostře volené, takže čtvrtý den procesu utrpěli dva svědci nervový šok a líčení muselo být přerušeno. Pátý den se o rozruch postaral jeden svědek, který tvrdil, že viděl ve sklepě, kde obvykle probíhalo mučení, dvě zabitě ženy a ve výlevce uřezaná prsa, prsty a jedno ucho. V následujících dnech pokračovaly výslechy svědků a přestože vyšlo najevo ještě mnoho detailů týkajících se dalších zločinů, tuto vraždu již nikdo další nepotvrzoval. Neobjasněná zůstávala také identita obou údajně zavražděných žen. Desátý den procesu Kuhn oznámil, že „*po Vánocích to vybalí*“. Namísto přiznání však soudu přednesl detailní popis poměrů v táboře pro zběhy, kde byl část války sám vězněn svou činností v Rabštejně vysvětloval jako nenávisť k nacistům podle hesla „oko za oko“. Touhou po odplatě se ovšem nedala vysvětlit údajná sadistická vražda dvou žen, která vybočovala i z obrazu, jaký o Kuhnovi podávali ostatní svědci a také soudní psychiatr dr. Frankenberg. Státní zástupce poté prosadil, aby bylo upuštěno od projednávání dalších 75 případů týrání a rozhodnuto, že dalších 21 svědků nebude předvoláno, protože bylo pro odsouzení předloženo dost důkazů. Porota se přesto rozhodla v procesu pokračovat a prověřit okolnosti případu údajné sadistické vraždy dvou žen, protože důkazy o Kuhnově vině nepovažovala v tomto případě za přesvědčivé. Jediný svědek události byl znovu předvolán a předseda poroty mu předložil 24 fotografií žen, mezi nimiž byly i dvě, které odpovídaly popisu a pracovaly pro WFG v Rabštejně, odkud po válce zmizely. Svědek ale nebyl schopen na fotografiích nikoho poznat a ani na přímou otázku, zda se jedná o ony dvě zavražděné, nebyl schopen jednoznačně odpovědět. Následně se ukázalo, že obě ženy na fotografiích žijí a roku 1949 si dokonce u „Weser-Finanz“ zažádaly o doplacení platu za rok 1945. Po osmidenní pauze v jednání byl ještě jednou vyslechnut soudní psychiatr a poté následovaly závěrečné řeči. Státní zástupce v ní shrnul výpovědi svědků a navrhl pro Kuhna nejvyšší možný trest, tj. doživotní vězení spojené s doživotní ztrátou občanských práv. Oproti tomu obhájce poukazyval na Kuhnovo věznění za války, rozebíral nesrovnalosti v některých svědeckých výpovědích (zejména v případě údajné vraždy obou žen) a tvrdil, že Kuhn - v době páchaní násilností sám vězeň - byl ve stavu nouze. Vraždy prý nebyly jednoznačně prokázány a výši trestu prý obhájce nechává na uvážení soudu. 22. ledna 1951 uznal soud Kuhna vinným ze spoluúčasti na čtrnácti vraždách a jednom pokusu o vraždu. Zároveň ho osvobodil v případě dvojnásobné sadistické vraždy, kde Kuhnova vina nebyla dostatečně prokázána. Vzhledem k tomu, že byla psychiatrickým posudkem dokázána Kuhnova svéprávnost a bylo doloženo, že Kuhn nejednal na přímý rozkaz, vynesl soud rozsudek doživotního vězení. Kuhn byl v 17. 4. 1951 předán k výkonu trestu do věznice Bremen-Oslebshausen a o dva měsíce později přeložen do vězení Hamburg-Fuhlsbüttel. Protože další údaje nejsou z důvodu ochrany osobních dat přístupné, nelze s

³⁸¹ Výzvu otiskl také časopis někdejších obyvatel okresu Děčín „Trei da Hejmt“ č. 33 z 20. 7. 1950 a údajně též Sudetendeutsche Zeitung.

³⁸² Za neúnavné úsilí při (bohužel neúspěšném) pokusu opatřit kopii soudního rozsudku autor děkuje dr. Hartmutu Pophankenovi z brémské university.

³⁸³ Bremer Nachrichten 12. 12. - 23. 12. 1950, Weser-Kurier 4. 1. - 24. 1. 1951 a Stadtarchiv Nördlingen, fond *Archiv des Heimatverbandes Kreis Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen*, sign. C 81 (složka Rabstein)

jistotou říci, zda ve vězení zemřel, nebo zda byl omilostněn, což by podle německého práva bylo možné nejdříve po 25 letech.³⁸⁴

098

O tomto procesu se ovšem v tehdejší Československu nemluvalo a ani o potrestání Kuhnových spolupachatelů z řad českých strážů nikdo neuvažoval. To by ostatně ani nebylo přípustné, protože již 8. 5. 1946 schválilo prozatímní národní shromáždění zákon č. 115 „o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků“, ve kterém se doslovně praví, že „jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 (!) a jehož účelem bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestným činem.“³⁸⁵ Tento zákon je dodnes platnou součástí českého právního řádu.

Zatímco justice zůstala nečinná, zmocnila se Rabštejna komunistická propaganda a snažila ho použít jako nástroj „boje proti americkému imperialismu“. Tzv. „historie“ koncentračního tábora Rabštejn byla otištěna ve sborníku *Památná místa boje českých zemí proti fašismu* roku 1953 a v publikaci *Severní Čechy v boji s fašismem* vydané o dva roky později Svazem protifašistických bojovníků (dále SPB).³⁸⁶ Autorem příspěvků o Rabštejně v obou publikacích byl poslanec národního shromáždění, někdejší politický vězeň a přední funkcionář SPB Václav Dědek. O skutečných poměrech v koncentračním táboře toho poslanec Dědek mnoho nevěděl - nemluvil totiž ani s jedním bývalým vězňem (jako jediného pamětníka uvádí E. Hünigena z Ruprechtic u Liberce, který byl vězněn v KT Flossenbürg a o existenci Rabštejna se tam pouze doslechl) a neměl k dispozici ani žádný archivní materiál. Přesto dokázal na sedmnácti stranách „popsat“ události v KT Rabštejn a vymyslet si řadu detailů, jako podzemní chodby s kobkami pod táborem, desítky mrtvých denně, šachty plné mrtvol, šibenice, dodávání stovek zaměstnanců WFG do koncentračního tábora apod. Text byl volně proložen protiamerickými výpady reagujícími na válku v Koreji, kde prý „američtí imperialisté zbudovali ... několik zajateckých táborů, jež se zcela vyrovnaly Rabštejnu a organizací zrádců ... jej předčily“. Američané prý také „budují koncentrační tábory pro internování a vyhlazování amerických občanů, kteří se proviní tím, že věří ústavě Spojených států amerických a chtějí podle ní hájit svoje svobody.“ Na řadě míst je „dokazováno“ „duševní spříznění anglo-amerických imperialistů s nacisty“ a celé Dědkovo „dílo“ je korunováno výrokiem, že „nesmí být na světě hrůz nacistického Rabštejnu, ani jeho amerických kopií.“³⁸⁷

Přestože se jednalo o zjevný nesmysl, byly Dědkovy vývody považovány pro příštích 11 let za oficiální verzi historie rabštejnského koncentračního tábora. V prostoru tábora byla osazena plechová cedule se stručnou historií tábora, která vycházela z Dědkovy práce a uváděla také údajný počet obětí - 9 000. Přitom podle Dědkovy práce měl tábor zabírat jen 500 m²,³⁸⁸ takže by se tam všichni tito vězni ani nemohli vejít. V místě někdejšího „apelplatzu“, mezi keříky Kuhnových růží, kdosi postavil kříž z březového dřeva s trnovou korunou z ostnatého drátu. Od roku 1954 sem byl každoročně 9. května z České Kamenice pořádán mírový pochod. Celý prostor tábora byl ale velmi neudržovaný. Dřevěné baráky a některé podezdívky byly rozebírány na stavební materiál (prodej zajišťovalo ministerstvo průmyslu), jiné objekty zůstaly pobožené stát a o pietní úpravu se nikdo nepostaral. Teprve 1. 8. 1959 převzal prostor tábora „brigádnicky“ (tj. bez nároku na finanční odměnu) do péče člen místní organizace SPB v Markvarticích Josef Langmajer a stejného roku byl z podnětu kpt. Ladislava Voborníka z vojenské posádky v Janské (umístěné v někdejších objektech WFG) v místě původního dřevěného kříže vybudován vojáky místní posádky pomník ve tvaru jehlanu. Kolem pomníku byl zřízen růžový sad a památník 10. 10. 1959 slavnostně odhalen. S úpravou prostoru vlastního tábora se však i nadále nepočítalo a v dubnu 1960 začali vojáci s demolicí posledního dosud stojícího objektu - bývalé strážnice. Josef Langmajer okamžitě vše ohlásil ústřednímu výboru SPB v Praze, který prostřednictvím poslance Dědka dosáhl zrušení demoličního výměru.³⁸⁹ Roku 1966 byl areál bývalého koncentračního tábora včetně strážnice zapsán do seznamu památek chráněných státem. V letech 1968 - 70 přešel do majetku okresního vlastivědného muzea v Děčíně a následně zde byla zřízena stálá expozice.

³⁸⁴ Za pomoc při zjišťování Kuhnových osudů autor děkuje dr. Hartmutu Pophankenovi z brémské university.

³⁸⁵ Sbíрка zákonů a nařízení RČS, roč. 1946, č. 115, str. 922.

³⁸⁶ Václav Dědek, *Rabštejn*, in *Památná místa boje českých zemí proti fašismu*, Praha 1953 a Václav Dědek, *Tajný koncentrační tábor Rabštejn*, in *Severní Čechy v boji s fašismem*, Praha 1955.

³⁸⁷ Václav Dědek, *Tajný koncentrační tábor Rabštejn*, in *Severní Čechy v boji s fašismem*, Praha 1955, s. 33.

³⁸⁸ Tento nesmyslný údaj pak opisovali všichni další autoři.

³⁸⁹ APT sbírka *Koncentrační tábory a vězňice*, př. č. A 3710

V létě 1964 provedla státní bezpečnost (dále StB) na opačném konci republiky akci s krycím názvem „Neptun“, která měla mj. za následek zahájení vyšetřování nacistických zločinů v koncentračním táboře v Rabštejně. Při akci „Neptun“ se jednalo o ukrytí a následné „objevení“ nacistických dokumentů na dně Černého jezera na Šumavě. K provokaci StB použila písemnosti ze sovětské válečné kořisti, které do té doby nebyly veřejnosti ani historikům známy. Cílem akce bylo přimět úřady SRN k prodloužení promlčecí lhůty některých válečných zločinů, která měla vypršet v květnu 1965 a zároveň znejistit západoněmeckou tajnou službu tvrzením, že byly nalezeny seznamy nacistických konfidentů, z nichž někteří byli přejati do poválečné západoněmecké špionážní sítě.³⁹⁰ Celý „nález“ byl pod dozorem StB prezentován v televizi, v tisku i tzv. literatuře faktu.³⁹¹

Akce „Neptun“ byla pro StB úspěšná. V SRN a také v Rakousku, kam Československo část „nalezených“ písemností předalo, se rozproudila veřejná diskuse o vypořádání se s nacistickou minulostí, promlčecí lhůty byly skutečně prodlouženy a západoněmecké úřady začaly aktivně pátrat po válečných zločincích. Směsice historických dat a dezinformací rozvědky působila také na obyvatelstvo v Československu. Na Českokamenicku se „v souvislosti s nálezem nacistických dokumentů v Černém jezeře na Šumavě ... vyskytly názory, že v době likvidace podzemní továrny Weser i KT Rabštejn byly do některých chodeb přivezeny různé bedny s neznámým obsahem a tyto chodby měly být poté uměle zavaleny nebo zasypány a dále, že některé chodby byly použity pro hromadné hroby vězňů koncentračního tábora.“³⁹² Dobrovolný správce památníku Josef Langmajer dokonce rozeslal některým bývalým vězňům KT Rabštejn a totálně nasazeným dělníkům WFG dopis, ve kterém se vyptával na případné tajné úkryty, zavalené štoly, zvláštní události těsně před koncem války a také na jména dalších pamětníků. O nacistických archivech a tajných zbraních nezjistil sice vůbec nic, zato ale svou činností vytvořil slušnou databázi pamětníků a sebral řadu vzpomínek, které jsou dodnes v některých detailech jedinečné.³⁹³

Na zvýšený zájem veřejnosti o problematiku koncentračních táborů po šumavském „nálezu“ zareagoval také krajský výbor KSČ v Ústí n. L., který se rozhodl nechat nově zpracovat historii KT v Rabštejně. Za tímto účelem byli 11. 1. 1965 na krajský sekretariát KSČ svoláni zástupci Ústavu dějin KSČ, ÚV SPB a Státního oblastního archivu v Litoměřicích, přičemž „novým a seriózním zpracováním historie Rabštejna“ byl pověřen Václav Dědek a člen SPB Jan Marek z Děčína. Václav Dědek se krátce na to spolupráce vzdal a Jan Marek dokončil práci sám.³⁹⁴ Vzhledem k tomu, že pracoval na politickou objednávku, měl Marek přístup i do tehdy ještě tajných spisů ministerstva národní obrany a ministerstva vnitra a roku 1966 dostal dokonce výjezdní povolení k návštěvě centrály Mezinárodního Červeného kříže v západoněmeckém Bad Arolsen, odkud přivezl transportní soupisy vězňů. Za pomoci Langmajerových dotazníků se mu podařilo vyhledat řadu někdejších rabštejnských vězňů v Československu i v zahraničí (zejména v Jugoslávii) a za pomoci východoněmecké tajné policie Stasi našel dokonce bývalého táborového lékaře MUDr. Friedricha Vatera, který měl tehdy ordinaci v Drážďanech. Sběrka jím sebraných vzpomínek vězňů je dnes vedle vyšetřovacích spisů z pozdější doby jediným autentickým pramenem popisujícím život v táboře.³⁹⁵ Markova práce byla vydána roku 1966³⁹⁶ a o tři roky později, 5. 5. 1969 byla také v bývalé strážnici KT v Rabštejně slavnostně otevřena expozice sestavená podle Markova scénáře.³⁹⁷ Celý areál tábora následně přešel do majetku Okresního vlastivědného muzea v Děčíně.

107

Paralelně s historickým zpracováním probíhalo pod krycím názvem „Mozaika“ také policejní vyšetřování válečných událostí v rabštejnském koncentračním táboře. Případ rozpracovala Krajská správa StB v Ústí n. L. (npor. Špejtek), která nechala vyslechnout všechny jmenovitě známé bývalé vězně žijící na území Československa a také Jana Marka a od ministerstva národní obrany získala některé podklady o rabštejnské pobočce WFG. V květnu 1967 byl ale npor. Špejtek nucen

³⁹⁰ Ladislav Bittman, *Špionážní oprátky*, Praha 1992, s. 93-111. Autor sám jako rozvědčík akci Neptun organizoval.

³⁹¹ Za všechny jmenujme jen publikaci: Otakar Brožek - Jiří Horský - Zábaj Pleskot - Jiří Pražák, *Na dně byla smrt*, Praha, b.d.

³⁹² SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20 (cyklostylovaný dopis Josefa Langmajera bývalým vězňům KT Rabštejn)

³⁹³ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20

³⁹⁴ APT, sbírka *Koncentrační tábory a věznice*, př. č. A 295/83, s. 1 - 2.

³⁹⁵ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20 a APT sbírka *Koncentrační tábory a věznice*, př. č. A 44/86, A 295/83, A 2087, A 3710, A 2899, A 2900 a A 3710

³⁹⁶ Jan Marek, *Koncentrační tábor Rabštejn, pracovní a zajatecké tábory na Děčínsku v době druhé světové války*, in: *Z minulosti Děčínska I*, s. 217, Děčín 1965.

³⁹⁷ SOKA Děčín, fond *Pozůstalost - Jan Marek*, K - 2, i. č. 20

ministerstvu vnitra oznámit, že „dosavadním šetřením se nepodařilo zjistit podstatných poznatků“. Vyšetřovatel sice na základě výpovědí bývalých vězňů zdokumentoval řadu případů mučení a zabití vězňů, avšak jednotliví svědci se neshodovali téměř v ničem - udávali různé okolnosti úmrtí stejných osob (případ ubití J. Tichého) a také nebyli jednotni ve jmenovitém označování konkrétních pachatelů vražd a násilností, zejména kápů (zinscenovaná sebevražda I. Kirilčenka), jejichž jména byla navíc většinou zkomolená ústním podáním. Řada svědků uváděla případy bití nebo zabití vězňů, které nebylo možno z žádného dalšího zdroje potvrdit.³⁹⁸ Krajská správa StB proto 28. června 1967 předala své poznatky ministerstvu vnitra se žádostí o šetření na území NDR a pokoušela se získávat nové svědky a další informace. Vyšetřování bylo ale přerušeno politickými událostmi roku 1968, a v prosinci 1968 byl spis předán mezitím nově vytvořenému odboru vyšetřování StB federálního ministerstva vnitra v Ústí n. L. s návrhem na zahájení stíhání pro trestné činy vraždy. Předložené důkazy byly vzhledem k naprosto různorodým svědeckým výpovědím a neexistenci jiného materiálu shledány jako naprosto nedostatečné. Jedinou osobou, kterou by bylo možno na základě předložených důkazů stíhat, byl bývalý druhý velitel tábora R. A. Junge, který byl ale již více než 20 let po smrti. Ústecký odbor vyšetřování StB si proto vyžádal doplnění spisu a ministerstvo vnitra se konečně v únoru 1969 dotázalo vyšetřovacích orgánů NDR na informace o hledaných kápech a příslušnících stráží SS. Východoněmecká Stasi ale našla pouze dr. Vatera v Drážďanech, který jí zopakoval jen to, co již sdělil o několik let dříve Janu Markovi, a navíc zjistila deset resp. dvacet let staré údaje o pobytu dvou méně významných kápů. Jedním z nich byl Hermann Martin, který byl v Rabštejně kápem i po válce a československé úřady měly tehdy možnost ho kdykoliv postavit před soud. Rovněž nově získané životopisné údaje o bývalém veliteli tábora Oskaru Jungovi, který byl roku 1945 v České Kamenici zastřelen, byly k ničemu. Vyšetřování pak probíhalo dál na území ČSSR, avšak nová zjištění již nepřibývala. V letech 1969 - 1970 byl dokonce vyšetřován jakýsi Pavel Gruschka z Kyjova na Moravě, kterého udal jeho soused, protože si ve vzpomínkovém článku o Rabštejně v Rudém Právu³⁹⁹ přečetl, že v Rabštejně se kápo Gruschka (správně mělo být Willi Kruschke) dopouštěl válečných zločinů. V prosinci 1971 vrátil major Jenčík z odboru vyšetřování StB federálního ministerstva vnitra celý spis akce „Mozaika“ na 2. odbor StB v Ústí n. L. s tím, že další šetření je bezpředmětné a bezúčelné, protože na základě získaných údajů není možné nikoho z vraždy obvinít. Vyšetřování bylo poté skutečně zastaveno.⁴⁰⁰

Je nepochopitelné, že se nikdo z vyšetřovatelů nezajímal o kopie transportních soupisů vězňů dovezené Janem Markem o několik let dříve z archivu Mezinárodního Červeného kříže v Bad Arolsensu.⁴⁰¹ V nich jsou totiž abecedně uvedena jména a nacionále všech vězňů, kteří do Rabštejna přišli, a tedy i všech kápů, kteří byli po smrti obou velitelů tábora hlavními hledanými rabštejnskými zločinci. Podobné trapné omyly jako v případě Pavla Gruschky by se tak daly jednoznačně vyloučit.

Tyto soupisy si z Bad Arolsensu nevyžádal ani státní zástupce při centrále zemských justičních správ (Zentralstelle der Landesjustizverwaltungen) v tehdy západoněmeckém Ludwigsburgu. Tento úřad se zabýval vyšetřováním nacistických zločinů a již od roku 1966 nezávisle na československých úřadech pátral v SRN také po rabštejnských válečných zločincích.⁴⁰² Počátkem roku 1967 byli na jeho příkaz dokonce vyslyšáni někteří bývalí rabštejnští vězni, kteří se mezitím nacházeli opět ve vězení za jiné trestné činy. V roce 1968 si ludwigsburgský státní zástupce nechal přeložit i Markovu práci o Rabštejně z roku 1966. Vyšetřování západoněmeckými úřady bylo pak na dalších 7 let zastaveno. Zda se tak stalo z mezinárodně-politických či jiných důvodů, není známo. Teprve roku 1975 si vyšetřovatel v Ludwigsburgu vyžádal podklady z Československa. StB provedla na základě této žádosti na přelomu let 1975 / 76 znovu výslechy všech dosud žijících svědků a protokoly zaslala i se závěrečnou zprávou prostřednictvím Československé vládní komise pro pronásledování nacistických válečných zločinců západoněmeckým úřadům. Nebylo však zjištěno nic nového, naopak rozdíl ve výpovědích se s rostoucím časovým odstupem ještě zvětšovaly. V závěrečné zprávě se proto konstatuje, že „podmínky v KT Rabštejn se ničím nelišily od ostatních nacistických koncentračních táborů“ a že z vražd „lze podezřít“ zástupce velitele tábora R. A. Jungeho (t. č. pobyt neznámý - přesto že ve spise byl založen doklad o jeho smrti) a kápa Vaase, Grobelnyho, Gruschkeho (správně Kruschke), Elbingera (správně Felbinger) a Müllera. S tímto zjištěním StB

³⁹⁸ AMV Praha, fond Z-840

³⁹⁹ K. Lorenc, *Zelené údolí smrti*, Rudé Právo z 6. 5. 1969, str. 1

⁴⁰⁰ AMV Praha, fond 325-20-3

⁴⁰¹ Jan Marek později soupisy předal Okresnímu vlastivědnému muzeu v Děčíně, kde jsou pod přír. č. 1017/87 - 1028/87 uloženy dodnes.

⁴⁰² Vyšetřovací spis se nachází Centrale der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg pod Sign. IV410 AR-Z217/76. Za opatření kopie je autor zavázán Jörgu Skriebeleitovi, řediteli památníku KT Flossenbürg.

případ v březnu 1976 definitivně uzavřela. K obdobnému zjištění došel i státní zástupce v Ludwigsburgu, který případ Rabštejn uzavřel v říjnu 1976. Narozdíl od československých úřadů se však v ludwigsburgské závěrečné zprávě vyskytuje (tehdy 6 let stará) adresa někdejšího hlavního kápa z Rabštejna F. X. Vaase, který se měl nacházet na území NDR. Ze spisu ale vyplývá, že jeho činy byly již podle západoněmeckého práva promlčeny, takže stíhání by nebylo přípustné.

Epilog

Ještě v 70. letech se počítalo s tím, že tehdejší expozice v bývalé strážnici rabštejnského KT je jen základem pro zřízení většího památníku, který by podle odhadu pracovníků Památníku Terezín z roku 1972 mohlo ročně navštívit až 30 000 lidí.⁴⁰³ V roce 1975 byla expozice přepracována podle libreta zpracovaného Janem Markem (tehdy zaměstnancem okresního muzea) ve spolupráci s Památníkem Terezín. Jinak vše zůstalo při starém a o údržbu objektů se bez nároku na odměnu starali především stárnoucí členové Svazu protifašistických bojovníků. Jedinou akcí pořádanou v souvislosti s KT Rabštejn zůstaly každoroční mírové pochody 9. května, které měly být pietním připomenutím utrpení rabštejnských vězňů. Postupem času se ale změnily na jakousi podivnou lidovou veselici, která začínala pokládáním věnců a politickým proslovem a končila slavností s hudbou a občerstvením. Českokamenický kronikář roku 1987 o mírovém pochodu, kterého se tehdy zúčastnilo 2 500 osob, mj. zapsal: „*Pro návštěvníky manifestačního pochodu na Rabštejn pokračoval zábavní program vystoupením dechového orchestru Domu kultury z Děčína a Domu kultury z Nového Boru při podávání občerstvení, které zajišťovala drobná provozovna MěstNV z České Kamenice a Jednota Děčín. Počasí přálo a tak se tentokrát Rabštejn opravdu vydařil.*“⁴⁰⁴ Na počátku 80. let byla stálá expozice v bývalé strážnici zrušena a exponáty převezeny do děčínského muzea. Objekt se pak využíval k příležitostným výstavám jen v době pořádání mírových pochodů.

Počátkem 90. let přestaly být mírové pochody a oslavování 9. 5. „dobrovolně povinné“ a každoroční připomínka konce války se tak stala méně masovou a pietnější. Změněné ekonomické podmínky ale znamenaly nedostatek peněz na údržbu areálu. Prázdný objekt bývalé strážnice byl během několika let zdemolován vandaly, přišel o všechna okna a dnes, po více než deseti letech, se začala propadat střecha. Majitel areálu, kterým je Okresní muzeum v Děčíně, není vlastními silami schopen zajistit ani opravu, tím méně pak případný provoz a střežení památníku a v roce 2000 neúspěšně požádal o sejmutí památkové ochrany a demolici budovy. Jediným, kdo do areálu rabštejnského koncentračního tábora investuje, je Městský úřad v České Kamenici, který mj. financuje každoroční sekání trávy a úpravu prostranství kolem pomníku a v březnu 2000 nechal vyčistit od náletových dřevin ruiny lágrových baráků koncentračního tábora a zřídil zde nové lavičky. Další okolí tábora je ale neudržované a sklepy baráků sousedního tábora „Neu-Bremen“ slouží obyvatelům nedaleké Kamenické Nové Vísce za smetiště. Dodnes se udržela tradice květnových oslav osvobození od nacismu, kdy se u pomníku pokládají kytice a pronášejí projevy a kdy cvakají fotoaparáty novinářů. Skutečný památník, který by návštěvníkům přibližoval celou pohnutou minulost tohoto malého kousku země, tu však chybí.

O poválečných obětech rabštejnského tábora se při oficiálních oslavách nemluví a v prostoru tábora je nepřipomíná ani žádný pomník. Vzpomněli na ně ale někdejší němečtí obyvatelé České Kamenice a okolí, kteří 12. 9. 1994 odhalili v ambitu českokamenické Mariánské kaple skromnou pamětní desku všem obětem války a poválečného období s nápisem „*Allen Opfern der Kriegs- und Nachkriegszeit 1939 - 1945/46 in ehrendem Gedenken, B. Kamnitz - Rabstein - Umgebung, Hl. Marie bitte für uns.*“⁴⁰⁵ Hromadný hrob z léta 1945 není dodnes označen a pravděpodobně se o něm mezi nynějšími obyvateli České Kamenice ani neví.

099

Nejinak je na tom i celé Rabštejnské údolí s budovami bývalých Preidlových přádelen. Po odchodu armády (československé i sovětské) v průběhu 90. let zůstaly nadzemní i podzemní objekty víceméně nevyužity. Ve štolách se skladovala zelenina a pěstovaly žampiony a nadzemní objekty, které má od krajské ubytovací správy v Litoměřicích pronajaty děčínská firma Limma, jsou postupně demolovány a rozprodávány jako šrot a stavební materiál. 120 let staré litinové nosné sloupy z někdejších výrobních hal zdemolované přádelny čp. 68 v Dolní Kamenici jsou podle sdělení místních obyvatel vyváženy do Německa. Nájemce také nechal bez povolení část údolí zavézt zeminou

⁴⁰³ APT, sbírka *Koncentrační tábory a věznice*, př. č. A 44/86

⁴⁰⁴ Kronika města Česká Kamenice, 3. díl, s. 127.

⁴⁰⁵ Překlad: „*Všem obětem války a poválečného období 1939 - 1945/46 v uctivé vzpomínce, Č. Kamenice - Rabštejn - okolí, sv. Marie pros za nás.*“

vytěženou při stavbě obchodního centra Hypernova v Podmoklech. S odchodem sovětské posádky z Janské přestalo být využíváno i rabštejnské nádraží, jehož budovy dosud stojí jen proto, že České dráhy již několik let nejsou schopny sehnat 300 000 Kč na jejich demolici.

108

109

Městský úřad v České Kamenici plánuje zřídit na území Rabštejnského údolí celkem čtyři vodní nádrže o ploše téměř 14 ha, z nichž jedna by měla sloužit jako koupaliště. V prostoru bývalých sovětských kasáren v Janské by měl vzniknout rekreační areál. Chybí ale peníze, takže je otázkou, kdy a v jakém rozsahu se projekt realizuje. O štoly projevují zájem především speleologové a hledači „tajných chodeb“, kterým představa ukrytých archivů, pokladů či tajných zbraní dodnes nedá spát. O obnově památníku v prostoru strážnice koncentračního tábora se oficiálně vůbec neuvažuje. Skupina nadšenců z Janské by ráda zřídila ve štolách malé muzeum, ale i tento nápad je závislý na především na získání prostředků. Budoucnost ukáže, zda se tento záměr vydaří a zda se tak pohnutá historie tohoto malého kousku země dostane do širšího povědomí veřejnosti.

Příloha**Soupis obětí tábora před 8. 5. 1945 ⁴⁰⁶**

Č.	Datum	Jméno	Udaná příčina smrti
1	- 9. 1944	Walter Leske	zasypání
2	2. 10. 1944	Stasys Petkaricius	průstřel prsou
3	15. 10. 1944	Lons Cuny	vysílení
4	14. 10. 1944	Nikolai Marusenko	krvácení do mozku
5	13. 10. 1944	Viktor Sanduckeli	průstřel prsou
6	13. 10. 1944	Bichem Zawaschili	tříštivý průstřel lebky
7	21. 10. 1944	Michael Jarski	srdeční slabost
8	30. 10. 1944	Hans Lingl	zápal plic, srdeční slabost
9	neuveдено	Claude Vachar	rozdrčení lebky, zlomenina páteře
10	6. 11. 1944	Jouc Terpin	zasypání
11	6. 11. 1944	Leonid Jakowtschuk	zasypání
12	17. 11. 1944	Josef Leschantin	srdeční vada
13	29. 11. 1944	Wasyl Karhut	celkové vysílení, srdeční slabost
14	3. 12. 1944	Simon Deggendorfer	nezjištěno
15	3. 12. 1944	Franz Gustin	nezjištěno
16	7. 12. 1944	Josef Tichý	srdeční slabost
17	8. 12. 1944	Albert Parmentier	srdeční slabost
18	12. 12. 1944	Santo Rudan	srdeční slabost
19	20. 12. 1944	Czeslav Rutkowski	srdeční slabost
20	21. 12. 1944	Josef Nowak	srdeční slabost
21	26. 12. 1944	Luigi Ginustino	srdeční slabost
22	7. 1. 1945	Stefan Trscinski	srdeční slabost
23	5. 1. 1945	Robert Wantz	srdeční slabost
24	4. 1. 1945	Iwan Kiriltschenko	sebevražda oběšením
25	10. 1. 1945	Daniel Schygalow	srdeční slabost
26	9. 1. 1945	Paul Perkanikow	vnitřní krvácení
27	16. 10. 1945	Ulrich Mayer	srdeční slabost
28	20. 1. 1945	Alexander Zbrowski	srdeční slabost
29	29. 1. 1945	Eduard Barcelli	srdeční slabost
30	29. 1. 1945	Umberto Fabroni	srdeční slabost
31	27. 1. 1945	Wladimir Ignatiwa	srdeční slabost
32	1. 2. 1945	Walter Krüger	srdeční slabost
33	4. 2. 1945	Max Renner	srdeční slabost
34	31. 1. 1945	Georgy Morgunov	sebevražda oběšením
35	31. 1. 1945	Johann Pschierer	srdeční slabost
36	11. 2. 1945	Nikolaj Amalajew	srdeční vada
37	11. 2. 1945	Wasil Dallhopollo	srdeční slabost
38	11. 2. 1945	Harry Accary	srdeční slabost
39	9. 2. 1945	Karl Feichtner	srdeční slabost
40	11. 2. 1945	Zacharias Würst	srdeční slabost
41	23. 2. 1945	Stanislaus Kokajl	skvrnitý tyfus
42	1. 3. 1945	Ewhen Melnik	TBC
43	1. 3. 1945	Willi Herzog	skvrnitý tyfus
44	2. 3. 1945	Andrej Kacprzak	srdeční slabost
45	7. 3. 1945	Iwan Juchtarow	TBC
46	13. 3. 1945	Alexander Kubrianski	žaludeční potíže, zánět mozkových blan
47	15. 4. 1945	Alfred Gervois	neuveдено

⁴⁰⁶ Tabulka zachovává pravopis jmen a pořadí zápisů jako v kremační knize střekovského krematoria.

48	19. 4. 1945	Wasil Polosjuk	neuvedeno
49	20. 4. 1945	Dominik Mazur	neuvedeno
50	21. 4. 1945	Alois Nimmerrichter	neuvedeno
51	21. 4. 1945	Alex Tkatschiniow	neuvedeno
52	22. 4. 1945	neuvedeno	neuvedeno
53	20. 4. 1945	Leopold Turczyn	srdeční slabost
54	28. 4. 1945	Adam Rzencza	srdeční slabost
55	neuvedeno	neuvedeno	neuvedeno

Soupis obětí tábora po 8. 6. 1945 (údaje pro období 8. 5. - 8. 6. nejsou známy)

Č.	Datum	Jméno	Udaná příčina smrti
1	18. 6. 1945	Gerhard Weidmann	tetanus
2	19. 6. 1945	Josef Mattausch	sebevražda
3	20. 6. 1945	Eduard Pirzcall	srdeční mrtvice
4	21. 6. 1945	Friedrich Fritsch	zastřelen na útěku
5	21. 6. 1945	Friedrich Kuplent	zastřelen na útěku
6	21. 6. 1945	Richard Schrötter	zastřelen na útěku
7	26. 6. 1945	Emil Appelt	sebevražda
8	27. 6. 1945	Karl Ahne	zastřelen na útěku
9	27. 6. 1945	Rudolf Brenndörfer	zastřelen na útěku
10	27. 6. 1945	Paul Weidemann	zastřelen na útěku
11	27. 6. 1945	Otto Brückner	sebevražda
12	28. 6. 1945	ing. Josef Purkert	srdeční mrtvice
13	30. 6. 1945	Anton Kreissl	neuvedeno
14	30. 6. 1945	Karl Sauerstein	neuvedeno
15	30. 6. 1945	Franz Wächter	neuvedeno
16	1. 7. 1945	Josef Kress	zápal plic
17	2. 7. 1945	Rudolf Hacker	otrava krve
18	8. 7. 1945	Alfred Körber	sebevražda
19	9. 7. 1945	Richard Dehner	zastřelen na útěku
20	9. 7. 1945	Richard Görner	zastřelen na útěku
21	9. 7. 1945	Artur Wolf	zastřelen na útěku
22	12. 7. 1945	Rudolf Eschrich	neuvedeno
23	12. 7. 1945	Willibald Knechtel	neuvedeno
24	12. 7. 1945	Josef Wende	neuvedeno
25	13. 7. 1945	Hermann Gebert	neuvedeno
26	13. 7. 1945	Heinrich Kromer	neuvedeno
27	14. 7. 1945	Harald Langer	neuvedeno
28	14. 7. 1945	Friedrich Hermel	neuvedeno
29	15. 7. 1945	Ernst Wedrich	neuvedeno
30	15. 7. 1945	Walter Ponocny	neuvedeno
31	15. 7. 1945	Josef Muff	neuvedeno
32	15. 7. 1945	Adolf Rudel	neuvedeno
33	23. 7. 1945	Walter Heller	neuvedeno
34	23. 7. 1945	neuvedeno	neuvedeno
35	23. 7. 1945	neuvedeno	neuvedeno
36	24. 7. 1945	Rudolf Hannemann	zastřelen na útěku
37	24. 7. 1945	Josef Storch	zastřelen na útěku
38	24. 7. 1945	Ludwig Richter	zastřelen na útěku
39	25. 7. 1945	Rudolf Hans	neuvedeno
40	29. 7. 1945	Richard Kunert	neuvedeno
41	13. 8. 1945	Anton Müller	neuvedeno
42	3. 9. 1945	Georg Geiger	neuvedeno

43	10. 9. 1945	Johann Eckl	neuvedeno
44	10. 9. 1945	Max Eiselt	sebevražda
45	22. 9. 1945	Josef Hackel	neuvedeno
46	1. 10. 1945	Robert Guckel	neuvedeno
47	4. 10. 1945	Josef Eschler	zánět srdečních chlopní
48	6. 10. 1945	Oskar Wetzig	neuvedeno
49	8. 10. 1945	Oswald Weisshaupt	neuvedeno
50	10. 10. 1945	Rudolf Hodl	neuvedeno
51	10. 10. 1945	Gustav Christoph	neuvedeno
52	12. 10. 1945	Erhard Grundl	flegmona zad, vyčerpání
53	13. 10. 1945	Anton Haum	vyčerpání a slabost srdce
54	15. 10. 1945	Walter Schulz	neuvedeno
55	28. 10. 1945	Johann Pietschmann	sešlost věkem
56	2. 11. 1945	Jan Bordács	tuberkuloza plic
57	17. 11. 1945	Albert Hauschwitz	slabost srdce
58	19. 11. 1945	Albin Rausinger	vyčerpání a slabost srdce
59	19. 11. 1945	Karl Totzauer	vyčerpání a slabost srdce
60	7. 12. 1945	Karl Düringer	neuvedeno
61	10. 12. 1945	Franz Patzelt	zastřelen na útěku
62	10. 12. 1945	Adolf Fiedler	vyčerpání
63	12. 12. 1945	Erwin Löffler	neuvedeno
64	12. 12. 1945	Franz Walter	neuvedeno
65	15. 12. 1945	Willibald Fritsche	krční tuberkuloza
66	22. 12. 1945	Anton Wenzel	neuvedeno
67	28. 12. 1945	Anton Zabel	vyčerpání, zápal plic, slabost srdce
68	30. 12. 1945	Willibald Beitlich	vyčerpání a vředivost
69	18. 1. 1946	Marie Schönbach	neuvedeno
70	18. 1. 1946	Emil Guth	neuvedeno
71	25. 1. 1946	Alois Kohler	neuvedeno
72	28. 1. 1946	Wilhelm Habenicht	v nemocnici v Č. Kamenici
73	28. 1. 1946	Wenzel Jänchen	v nemocnici v Č. Kamenici
74	2. 2. 1946	Adolf Köhler	neuvedeno
75	3. 2. 1946	Leo Stolz	vyčerpání a slabost srdce
76	9. 2. 1946	Franz Hoche	neuvedeno
77	14. 2. 1946	Josef Eiselt	neuvedeno
78	14. 2. 1946	Franz Schreiber	neuvedeno
79	16. 2. 1946	Eduard Fritsch	neuvedeno
80	17. 2. 1946	Adolf Hecker	neuvedeno
81	19. 2. 1946	Emil Kittel	neuvedeno
82	22. 2. 1946	Hermann Schiller	neuvedeno
83	28. 2. 1946	Max Helzel	neuvedeno
84	6. 3. 1946	Josef Posselt	neuvedeno
85	9. 3. 1946	Oskar Janich	neuvedeno
86	10. 3. 1946	Erhard Pilz	neuvedeno
87	10. 3. 1946	Kurt Bergauer	neuvedeno
88	9. 5. 1946	Emilie Storch	neuvedeno
89	14. 5. 1946	Franz Hauptmann	neuvedeno
90	29. 6. 1946	Gustav Kühnel	neuvedeno
91	9. 7. 1946	Josef Pilz	neuvedeno
92	30. 7. 1946	Theresie Příhodová	neuvedeno
93	30. 7. 1946	Marie Hegenbarth	neuvedeno

Literatura

- Franz Adam**, *Chronik der Stadt Böhmisch Kamnitz*, Borgsdorf 1989.
- Bohumil Bárta**, *Zajatecké a pracovní tábory*, in *Děčín v boji s fašismem*, Děčín 1985.
- Ladislav Bittman**, *Špionážní oprátky*, Praha 1992, s. 93-111.
- Mečislav Borák**, *Spravedlnost podle dekretu*, Ostrava 1998.
- Bremer Nachrichten**, Jahrgang 1950
- Otakar Brožek - Jiří Horský - Záboj Pleskot - Jiří Pražák**, *Na dně byla smrt*, Praha, b.d.
- Přemysl Brzák - Martin Máca Příbil**, *Podzemní továrny Rabštejn - Janská*, Krasová deprese, č. 7, zima 1999.
- R. Bubeníčková - I. Malá - L. Kubátová**, *Tábory utrpení a smrti*, Praha 1969.
- Lutz Budraß**, *Flugzeugindustrie und Luftrüstung in Deutschland 1918 - 1945*, in *Schriften des Bundesarchivs*, Bd. 50, Düsseldorf 1998.
- František Cvrk**, *Zpráva o zrušení internačních a sběrných táborů pro Němce na území děčínského okresu*, DVZ 2/1999, s. 48 - 52.
- Václav Dědek**, *Rabštejn*, in *Památná místa boje českých zemí proti fašismu*, Praha 1953.
- Václav Dědek**, *Tajný koncentrační tábor Rabštejn*, in *Severní Čechy v boji s fašismem*, Praha 1955.
- Der Preidl'sche Millionen-Erbschaftsprozess**, Teplitz 1891.
- Deutsche Geschichte 1933 - 1945**. Dokumente zur Innen- und Außenpolitik. Redaktion Wolfgang Michalka, Frankfurt/Main 1993.
- Die Groß-Industrie Österreichs**, Band III, s. 40 - 47, Wien 1908.
- Zora Dvořáčková**: *Z letopisů třetího odboje*, Praha 1992.
- Josef Eschler - Herbert Wagner**, *Chronik von Hasel*, Neumünster 1997.
- Fritz Feilcke**, *Weser-Flug 1934 - 1945*, in *Beiträge zur Geschichte von VFW-Fokker*, b. d. (Bremen 1975).
- Josef Fleck**, *Mittheilungen aus B.-Kamnitz aus alter und neuer Zeit*, B.-Kamnitz 1896.
- fbn**: *Rabstein ve válce - sídlo hrůzy a neštěstí*, Severočeská Mladá fronta z 4. 12. 1945, s. 3.
- Ralf Gebel**, „Heim ins Reich!“ *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland 1938 - 1945*, München 1999.
- Miroslav Grisa**, *Hroby válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů z let 1942 - 1945 na území města Ústí n. L.*, in *Ústecký sborník historický*, s. 537 a násl., Ústí nad Labem 1985.
- Walter Hampel**, *Die Hölle Rabstein. Eine Sammlung von Erlebnisberichten aus dem KZ - Rabstein bei Böhmisch Kamnitz, Kreis Tetschen-Bodenbach, Sudetenland.*, Aschersleben 1999 (rukopis).
- Georg Hentschel**, *Die geheimen Konferenzen des Generalluftzeugmeisters. Ausgewählte und kommentierte Dokumente zur Geschichte der deutschen Luftrüstung und des Luftkrieges 1942 - 1944*, Koblenz 1989.
- Miloslav John**, *Okupace čs. letišť v r. 1939*, Cheb 1992.
- Květoslava Kocourková**, *Váleční zajatci v obvodu vládního presidenta Ústí nad Labem*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, 3. díl, Ústí n. L. 1999.
- Květoslava Kocourková**, *Zahraniční dělníci v oblasti vládního presidenta v Ústí nad Labem*, in *Historie okupovaného pohraničí 1938 - 1945*, 4. díl, Ústí n. L. 1999.
- Kateřina Kočová - Zdeněk Radvanovský - Jitka Suchá**, *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945 - 1948*, Ústí n.L. 2001
- Christopher Kopper**, *Zwischen Marktwirtschaft und Dirigismus. Bankenpolitik im „Dritten Reich“ 1933 - 1939*, Bonn 1995.
- Dipl.-Ing. Bruno Körper**, *Focke-Achgelis*, in *Beiträge zur Geschichte von VFW-Fokker*, b. d. (Bremen 1975).
- M. P. Máca**, *Tajemství podzemních továren*, Krasová deprese č. 6/1998.
- Jan Marek**, *Koncentrační tábor Rabštejn, pracovní a zajatecké tábory na Děčínsku v době druhé světové války*, in: *Z minulosti Děčínska I*, s. 217, Děčín 1965.
- Jan Marek**, *Koncentrační tábor Rabštejn. Památník odboje proti fašismu*, Děčín 1977.
- H. Marschner**, *Geschichte der Wallfahrts-Kapelle in B.-Kamnitz*, B.Kamnitz, b. d.
- Marek Murawski**, *Letadla Luftwaffe 1933 - 1945*, 1. část, Hostomice 1997.
- J. Nowarra**, *Die deutsche Luftrüstung 1933 - 1945*, Koblenz 1993.
- F. P. (Preis)**, *In den Händen der Svoboda-Schergen, Schwerste Verbrechen gegen die Menschlichkeit*, *Trei da Hejmt* Nr. 28, 5. 5. 1950; Nr. 29, 20. 5. 1950; Nr. 30, 5. 6. 1950; Nr. 31, 20. 6. 1950.
- Amand Paudler**, *Die Rabsteiner Fabriken*, in *MNExKI* 1882, s. 35.

- Amand Paudler**, *Culturbilder und Wanderskizzen aus dem nördlichen Böhmen*, Böhm.-Leipa 1883, s. 105.
- Wilhelm Pfeiffer**, *Weissbuch Niederland. Die Vertreibung in Nordböhmen 1945/46*, Niederlandhefte, Schriftenreihe des Bundes der Niederländer, Heft 12, Böblingen 1980.
- Dieter Pfliegensdörfer**, *Vom Handlungszentrum zur Rüstungsschmiede. Wirtschaft, Staat und Arbeiterklasse in Bremen 1929 bis 1945*, Bremen 1986.
- Hartmut Pophanken**, *Gründung und Ausbau der „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. 1933 - 1939. Unternehmerisches Entscheidungshandeln im Kontext der nationalsozialistischen Luftrüstung*, Bremen 2000.
- Richard Schlegel**, *Die Blutgruppe*, o. O., 2000.
- Jörg Skriebeleit**, *Die Außenlager des KZ Flossenbürg in Böhmen*, Dachauer Hefte 15, s. 196 - 217, Dachau 1999.
- Albert Speer**, *Erinnerungen*, Frankfurt/M - Berlin - Wien 1976.
- Enno Springmann**, *Focke. Flugzeuge und Hubschrauber von Heinrich Focke 1912 - 1961*, Oberhaching 1997.
- Zdislaw Stapor - Stanislav Gas**, *Pražská operace a 2. polská armáda*, Děčín 1965.
- Henry Storch**, *Kamtza Geschichtln*, Göttingen 2000.
- Miroslav Veselý**, *Podzemní továrna Rabštejn u České Kamenice*, Speleofórum 2000, č. 19, Česká speleologická společnost Praha 2000 (tentýž článek viz též DVZ 2/2000).
- Weser-Kurier**, Jahrgang 1951
- (autor neveden), *Häftlinge des Lagers Rabstein gesucht*, Trei da Hejmt Nr. 33, 20. 7. 1950.
- (autor neveden), *Helmuth Kuhn vor dem Bremer Schwurgericht*, Trei da Hejmt Nr. 43/44, 20. 1. 1951.
- (autor neveden), *Lebenslänglich Zuchthaus für Kuhn*, Trei da Hejmt Nr. 45, 5. 2. 1951.

Prameny

- Archiv firmy Limma**, složka stavební dokumentace objektů v Rabštejně.
- Archiv Ministerstva vnitra Praha**, fondy Z -840, 325-20-3, 325-20-2
- Archiv Národního technického muzea Praha**, Letecký archiv, i. č. 1228 a 1229.
- Archiv památníku Terežín**, sbírka *Koncentrační tábory a věznice*, př. č. A 44/86, A 295/83, A 2087, A 3710, A 2899, A 2900 a A 3710
- Bundesarchiv / Militärarchiv Freiburg / Bs.**, Lw 103/42 (*Walter Pichon: Geschichte des Aufbaus und der Produktion der „Weser“ Flugzeugbau-Gesellschaft m. b. H. Bremen*, Bremen 1955)
- International Tracing Service Bad Arolsen**, předávací soupisy vězňů KT Rabštejn (sign. nevedeny).
- SOA Litoměřice**, fond *Úřad vládního prezidenta Ústí n. L.*
- SOA Litoměřice**, fond *Živnostenský dozorcí úřad Ústí n. L.*
- SOA Litoměřice**, fond *Župní vedení NSDAP Liberec*
- SOA Litoměřice, pobočka Most**, fond *Horní úřad Teplice*
- SOA Litoměřice, pobočka Most**, fond *Podnikový archiv František Preidl Česká Kamenice*
- SOKA Děčín**, fond *Landrat Děčín*
- SOKA Děčín**, fond *ONV Děčín*
- SOKA Děčín**, fond *MěstNV Česká Kamenice*
- SOKA Děčín**, fond *MNV Janská*
- SOKA Děčín**, fond *MNV Kamenická Nová Víska*
- SOKA Děčín**, fond *Zajatecký tábor Dolní Kamenice*
- SOKA Děčín**, fond *Pozůstalost - Jan Marek*
- SOKA Česká Lípa**, fond *Archiv města Nový Bor*
- SOKA Liberec**, fond *Obchodní a živnostenská komora Liberec*
- Stadtarchiv Nördlingen**, fond *Archiv des Heimatverbandes Kreis Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen*, sign. C 81 (složka Rabstein)
- Státní geologický ústav Praha, ústřední archiv posudků**, sign. P 2219 (*Dr. Bruno Müller: Geologisches Gutachten über das Gelände des Werkes Rabstein der Weser-Flugzeugbau G.m.b.H., Bremen, 14. 4. 1944*)
- Vojenský topografický archiv Dobruška**, letecké snímky Janské a Dolní Kamenice z r. 1946
- Vojenský historický archiv Praha**, fond *MNO 1945*
- Zentrale der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg**, Sign. IV410 AR-Z217/76

Texty k fotkám

- 001 (Titulní strana) Poslední dosud stojící strážní věž nad Rabštejnským údolím (foto M. Veselý 1999)
- 002 Franz Preidl, zakladatel přádelen v Rabštejně a Janské
- 003 Ochranná známka Preidlových přádelen v Rabštejně
- 004 Záhloví dopisního papíru firmy Preidl z roku 1914 s litografickým vyobrazením jednotlivých přádelen
- 005 První Preidlova přádelna v Rabštejnském údolí (čp. 68 v Dolní Kamenici) na fotografii z 60. let 19. stol. ...
- 006 Přádelna čp. 68 před požárem
- 007 ... a tentýž objekt po obnovení a rozšíření po požáru z 6. 6. 1872 (foto kolem 1905).
- 008 Druhá Preidlova přádelna v Rabštejně (čp. 45 v Kamenické Nové Vísce) na fotografii kolem roku 1905
- 009 Třetí přádelna v Rabštejnském údolí (čp. 75 v Janské), ležící při silnici k nádraží Rabštejn, na snímku z 60. let 19. stol. ...
- 010 Přádelna čp. 75 kolem roku 1905
- 011 Přádelna čp. 59 v Janské kolem roku 1905
- 012 Přádelna čp. 59 v Janské s dnes zasypaným náhonem na pohlednici z doby před 1. světovou válkou
- 013 Někdejší přádelna čp. 59 v Janské sloužila pod označením Werk E jako ubytovna pro východní dělníky
- 014 Ubytovna československého vojska v přádelně čp. 59 v Janské při mobilizaci roku 1938
- 015 Podniková elektrárna zřízená roku 1901 v místech vyhořelého mlýna Lochmühle v Kamenické Nové Vísce (foto kolem roku 1905)
- 016 Hostinec „Zur Rabsteiner Schweiz“
- 017 Hostinec „Zur Rabsteiner Schweiz“, který sloužil také jako kantýna pro přádelnu čp. 75 v Janské (Werk C) kolem roku 1910
- 018 Hrobka Franze Preidla von Hasenbrunn je dnes posledním pozůstatkem starého hřbitova u Mariánské kaple v České Kamenici (foto 1999)
- 019 Škody způsobené povodní roku 1897 poblíž přádelny čp. 75 v Janské
- 020 Škody způsobené povodní roku 1897 poblíž přádelny čp. 75 v Janské
- 021 - 022 Škody způsobené povodní roku 1897 poblíž přádelny čp. 75 v Janské
- 023 Bývalý mlýn „Obermühle“ čp. 42 v Horní Kamenici před přestavbou roku 1882
- 024 Přádelna „Obermühle“ (čp. 42) v Horní Kamenici kolem roku 1905
- 025 Spřádání bavlněného odpadu v přádelně „Obermühle“ v Horní Kamenici kolem roku 1905
- 026 Stěhování strojů na nádvoří rabštejnské továrny čp. 75 (Werk C)
- 027 Bývalá přádelna čp. 45 v době, kdy již byla obsazena zbojní výrobou
- 028 Most přes Kamenici poblíž přádelny čp. 45
- 029 Rampa ke stěhování strojů do haly v továrně čp. 45 (Werk B)
- 030 Průběh stavebních úprav na bývalé přádelně čp. 75 v Janské (Werk C)
- 031 Bývalá přádelna čp. 75 v Janské (Werk C) přibližně v roce 1943
- 032 Prostor pro výstavbu haly F v Dolní Kamenici (v pozadí mezi stromy budovy koncentračního tábora)
- 033 Betonování základů ...
- 034 ... a montáž ocelové konstrukce haly F
- 035 Pole v Janské před výstavbou haly H ...
- 036 ... a zahájení stavby
- 037 - 038 Průběh výstavby haly H
- 039 Průběh výstavby haly H
- 040 Průběh výstavby haly H
- 041 Vstup do štol poblíž haly H
- 042 Vstup do jedné ze štol na severní straně Rabštejnského údolí
- 043 Větrací zařízení štolového systému

- 044 Bývalá sametárna F. W. Botschen (Ferdinand Eiffler) v Libouchci v roce 1944
- 045 Správní budova libouchecké pobočky WFG v roce 1944
- 046 Zbytky sprádacích strojů před vystěhováním z haly libouchecké sametárny F. W. Botschen
- 047 Prázdná hala v liboucheckém závodě před nastěhováním zbrojní výroby
- 048 Prázdná hala v liboucheckém závodě před nastěhováním zbrojní výroby
- 049 Stavební úpravy v halách liboucheckého závodu
- 050 Poukázka na jeden oběd v závodní jídelně WFG v Rabštejně
- 051 Situační plán okolí haly H v Janské z dubna 1944
- 052 Plán pro postavení výrobních hal J, L a G v Dolní Kamenici (dnešní prostor čističky odpadních vod a střelnice) z dubna 1944
- 053 Plán pro zavedení úzkokolejky k halám L a G v Dolní Kamenici (červen 1944)
- 054 - 055 Situační plán rabštejského závodu z 8. 8. 1944 s vyznačením všech objektů patřících WFG (počítačově upraveno)
- 056 Situační plán pobočky WFG ve Velenicích u České Lípy z roku 1945. Vlevo nahoře je zakreslena bývalá brusírna zrcadel, vpravo od ní podzemní prostory, uprostřed je zachycena zkušební střelnice a zcela dole barákový tábor pro zaměstnance.
- 057 Jeden z výrobků firmy Weserflug, Junkers Ju 87 G-1
- 058 Junkers Ju 87 V-4
- 059 Junkers Ju 87
- 060 Junkers Ju 88 V-1
- 061 Junkers Ju 88 s radarem
- 062 Junkers Ju 188 E-1
- 063 Junkers Ju 388 V-2
- 064 Protibalonová konstrukce Kuto-Nase, která se vyráběla v hale H, namontovaná na letounu Ju 88
- 065 Letecký motor Bramo 323 J - Fafnir používaný pro pohon vrtulníků Fa 223
- 066 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223
- 067 - 068 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223
- 069 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223
- 070 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223
- 071 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223 V-2
- 072 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223
- 073 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223 (Avia VR-1) na Strahovském stadionu při všesokolském sletu 4. 7. 1948
- 074 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223 již pod novým typovým označením Avia VR-1
- 075 Vrtulník Focke-Achgelis Fa 223 (Avia VR-1) při spojovacím cvičení SNB u Prahy 5. 7. 1948
- 076 Výřez z leteckého snímku části Rabštejského údolí z podzimu 1946.
1 - barákový tábor „Neu-Bremen“ s dobře viditelným čtvercovým „apelplatzem“
2 - koncentrační tábor
3 - poloha zajateckého tábora „Pferdewiese“, který byl v době snímkování již zbořen
4 - bývalá přádelna čp. 68 (Werk A)
Písmeny G, L, J a F jsou označeny montované výrobní haly, resp. jejich pozůstatky
- 077 Výřez z leteckého snímku západní části Janské a části Lužné (zcela vpravo).
1 - baráková tábor firmy Siemens-Bauunion
E - bývalá přádelna čp. 59 v Janské (Werk E) s barákovým táborem pro východní dělníky
H - základy mezitím zbořené haly H
- 078 Razítko národní správy Rabštejského závodu z r. 1946
- 079 Výstavba koncentračního tábora v Rabštejně v létě 1944
- 080 Tábor Neu-Bremen, v pozadí rabštejská podniková elektrárna (tzv. Lochmühle) v zimě 1944/45
- 081 Koncentrační tábor Rabštejn v zimě 1944/45
- 082 Koncentrační tábor Rabštejn (vzadu) a barákový tábor Neu-Bremen (vpředu) pravděpodobně na podzim 1945
- 083 Koncentrační tábor Rabštejn (vzadu) a barákový tábor Neu-Bremen (vpředu) pravděpodobně na podzim 1945

- 084 Skupina šestnácti bývalých rabštejnských vězňů 9. 5. 1945 před stanicí Červeného kříže v Roudnici, kde byli ošetřeni při cestě do Prahy
- 085 Bývalí rabštejnští vězňové před roudnickou stanicí Červeného kříže 9. 5. 1945
- 086 Základy baráku č. 1 v koncentračním táboře Rabštejn (březen 2000)
- 087 Tajně zhotovená fotografie nástupu vězňů poválečného koncentračního tábora v Rabštejně
- 088 Tajně zhotovená fotografie nástupu vězňů poválečného koncentračního tábora v Rabštejně
- 089 Hlavní brána internačního střediska Rabštejn na podzim 1945 (zprava táborový starší W. Köhler, špkt. Beneš a nezjištěný vojín)
- 090 Strážní věž internačního tábora Rabštejn
- 091 Vnější oplocení koncentračního (internačního) tábora v létě 1945
- 092 Barák č. 2 (foto patrně z r. 1947)
- 093 Strážní věž u vstupu do tábora (foto patrně 1947)
- 094 Brána koncentračního (internačního) tábora v Rabštejně (foto patrně z léta 1947)
- 095 Vnitřní prostor koncentračního (internačního) tábora (foto patrně 1947)
- 096 Strážní věž u vstupu do koncentračního tábora (foto patrně z r. 1947)
- 097 Baráky bývalého koncentračního tábora na snímku patrně z léta 1947
- 098 Helmut Kuhn (vlevo) a jeho advokát dr. Noltenius při zahájení procesu (převzato z Bremer Nachrichten 13. 12. 1950)
- 099 Pamětní deska z r. 1994 připomínající válečné a poválečné oběti osazená v ambitu českokamenické Mariánské kaple
- 100 Nádraží Rabštejn kolem roku 1910 ...
- 101 ... a dnes (foto z r. 2000)
- 102 První Preidlova vila v České Kamenici (čp. 338) v dnešní ul. Dukelských hrdinů (Obere StraÙe), pozdější ředitelství rabštejnských prádelen (foto kolem r. 1910)
- 103 Druhá Preidlova (později Karschova) vila v Č. Kamenici (čp. 491 - dnes dětský domov) kolem roku 1910 ...
- 104 ... a po přestavbě do současné podoby (foto kolem 1930)
- 105 ... a stejný objekt kolem roku 1910
- 106 Česká Kamenice na pohledu s kostelní věží v roce 1946
- 107 Oslavy 9. května u památníku Rabštejn v roce 1976 (zcela vpravo u mikrofonu Jan Marek)
- 108 Nejstarší rabštejnská prádelna čp. 68 v prosinci 1999 ...
- 109 ... a v průběhu demolice v červnu 2001
- 110 Hotel Ross (dnes Slavie) na českokamenickém náměstí sloužil od r. 1943 jako ubytovna pro vedení rabštejnské pobočky WFG
- 111 Osobní karta vězně Ferdinanda Sommera - zadní strana se soupisem přiděleného oblečení
- 112 Platební výměr vystavený vedením rabštejnského tábora za „propůjčené vězně“, kteří v září 1945 odstraňovali trosky po náletu v České Kamenici
- 113 Razítko správy internačního tábora Rabštejn
- 114 Úřední razítko rabštejnského internačního tábora s podpisem dohlížejícího úředníka OSK J. Kohna
- 115 Razítko Místní správní komise v České Kamenici s obrysem samopalu používané v létě a na podzim 1945
- 116 Razítko Místní správní komise v České Kamenici
- 117 Úřední razítko a parafa Adolfa Charouse
- 118 Logo firmy Weserflug
- 119 Žádost o zabavení českokamenického hotelu „Ross“ pro zřízení ubytovny pro obchodní vedení WFG
- 120 - 121 Průkaz německého dělníka WFG